

Orde en rust voor het thuisfront

De openheid over geweld in
soldatenbrieven van de Koninklijke
Landmacht geschreven aan het thuisfront
ten tijde van de Indonesische
onafhankelijkheidsoorlog (1946-1950)

Eindthesis van Thijs de Moor
Studierichting: geschiedenis
Specialisatie: kolonisatie en globalisatie
Studentennummer: S1167820

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: Kwantitatieve analyse	10
<i>Geweld</i>	10
<i>Representativiteit</i>	11
<i>Geweldsverwijzingen in getallen</i>	12
<i>Verschillende geweldsverwijzingen</i>	13
<i>Soldaten achter de frontlinie</i>	16
<i>Oorlogsvrijwilligers versus dienstplichtigen</i>	17
<i>Geadresseerden</i>	20
<i>Tijdsverloop</i>	22
<i>Deelconclusie</i>	24
Hoofdstuk 2: Lieve familie...	26
<i>Bepalende factoren</i>	26
<i>Zelfcensuur</i>	28
<i>Inhoudelijke informatie</i>	30
<i>Emoties en geloof</i>	32
<i>Excessief geweld</i>	35
<i>Oorlogsvrijwilligers versus dienstplichtigen</i>	39
<i>Tijdsverloop</i>	40
<i>Deelconclusie</i>	41
Hoofdstuk 3: Framing	42
<i>Framing</i>	42
<i>De primaire frameworks</i>	43
<i>Natuurlijke frames</i>	43
<i>Sociale frames</i>	44
<i>Woordframing</i>	48
<i>De vijand</i>	48
<i>Schieten</i>	51
<i>Sneuvelen</i>	52
<i>Deelconclusie</i>	54
Conclusie	56
Bijlage 1: Brieven	59
Bijlage 2: Dagboeken	60
Bronnenlijst	61
<i>Archivalia</i>	61
<i>Niet gedrukte bronnen</i>	61
<i>Literatuurlijst</i>	62

Inleiding

“We hebben het de laatste dagen behoorlijk druk gehad met de Actie die met 30 december jongstleden hier begonnen is. We hebben het zwaar gehad, maar zijn allen nog gezond. Bovengenoemde stad¹ hebben we bezet en grotendeels gezuiverd. Op 31 december rukten we ’s avonds om zes uur de stad binnen. Veel tegenstand hebben we niet gehad, alhoewel de TNI een paar stevige stellingen had met 2 mitrailleurs. We hebben twee uur werk gehad om die knapen tot zwijgen te brengen. Zij schoten vreselijk; wonder boven wonder zijn we er goed afgekomen.”²

Cornelis de Boer aan zijn ouders

Nadat in september 1945 de Tweede Wereldoorlog eindigde met de Japanse capitulatie, zagen enkele Europese koloniën in Zuidoost Azië hun kans schoon om bepaalde idealen te realiseren: de vrijheid te voorzien in eigen welzijn en ontwikkeling. Men streefde naar onafhankelijkheid. Deze drang kwam niet zomaar uit de lucht vallen, maar was een steeds sterker wordend idee dat later, tijdens de Tweede Wereldoorlog, werd gevoed door de anti-Europese invloeden van de Japanse bezetter. Doordat de Europese mogendheden na de Tweede Wereldoorlog niet direct in staat waren het eigen gezag in de koloniën te laten gelden, ontstond er een machtsvacuüm. De Tweede Wereldoorlog bleek een te grote last voor het koloniale systeem te zijn om dit direct na de oorlog te herstellen.³ Door de Japanse bezetting was het morele gezag van de kolonisator sterk aangetast. Hier maakten de vrijheidsbewegingen dankbaar gebruik van. Dit gebeurde onder andere in Nederlands-Indië.⁴

Op 17 augustus 1945 riep Soekarno de onafhankelijke staat Indonesië uit. Dit betekende een omwenteling in de geschiedenis van de archipel. Deze gebeurtenis was niet alleen van invloed op de geschiedenis van Indonesië, tevens betekende dit een omwenteling in het leven van zo’n 120.000 Nederlandse jonge mannen. 20.000 oorlogsvrijwilligers, 95.000 dienstplichtige soldaten en 5.000 mariniers werden naar Nederlands-Indië gestuurd om de archipel weer onder Nederlands gezag te krijgen.⁵ Men was van mening dat de koloniale inkomsten te belangrijk waren om kwijt te raken. Een vijfde van het nationale vermogen was in Nederlands-Indië geïnverteerd en een zevende van het nationale inkomen was eruit afkomstig. Met het idee *Indië verloren, rampspoed geboren* werden de Nederlandse troepen naar Indië gestuurd.⁶ Men wilde Indië niet alleen om economische redenen behouden, ook status speelde een belangrijke rol. Bij het verlies

¹ Pagar Alam

² Cornelis de Boer, 'brief vanuit Pagar Alam aan zijn ouders d.d. 4 januari 1949' in: Cornelis de Boer & Ermi Jansen, *Was dit het wel waard?*, (z.p., 2009) 221

³ Christian Gerlach, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland*, (Leiden, 10 december 2014)

⁴ Wim van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, (Soest, 2011) 329-331

⁵ Remy Limpach, 'Business as usual: Dutch mass violence in the Indonesian war of independence 1945-9' in: Bart Luttikhuis & A. Dirk Moses, *Colonial counterinsurgency and mass violence: the Dutch Empire in Indonesia*, (Londen 2014) 67

⁶ Marcel van Riessen, Frits Rovers & Arie Wilschut, *Oriëntatie op geschiedenis: basisboek voor de vakdocent*, (Assen, 2008) 438

van Indië zou Nederland op één lijn worden gesteld met onaanzienlijke landen als Denemarken.⁷ Het Koninkrijk moest in zijn geheel worden behouden.

Na de Japanse capitulatie was het een chaos in grote delen van Indonesië. Tussen oktober 1945 en februari 1946 ontstond er een gewelddadige periode die men de Bersiap periode noemt. Vrij vertaald staat het begrip Bersiap voor *zich gereed houden*.⁸ Deze periode werd gekenmerkt door massale gewelddadigheden die voornamelijk gericht waren tegen Nederlanders, Indische Nederlanders en Chinezen. Tevens was er een enorme groei in de misdaadcijfers door de opkomst van vele gangstergroepen.⁹ Het werd door de Nederlandse regering dus noodzakelijk geacht om Nederlandse militairen in te zetten om, door middel van Politionele Acties, de *orde en rust* weer te herstellen. In maart 1946 arriveerden de eerste oorlogsvrijwilligers in Nederlands-Indië. Van oorlog was geen sprake, zo zei de regering. De Nederlandse soldaten vochten immers tegen bendes en opstandelingen, niet tegen een leger of een andere staat.

Het is echter twijfelachtig om van Politionele Acties te spreken. De Nederlandse soldaten werden in werkelijkheid geconfronteerd met een harde guerrillaoorlog waarvoor zij slecht getraind waren. Al was er begin 1946 nog sprake van een beperkt aantal militaire schermutselingen, al snel veranderde de situatie naar een steeds groter wordende guerrillaoorlog. Deze was het meest intensief aan het einde van de oorlog, in 1949.¹⁰ Door het tekort aan Nederlandse militairen voor een immens land als Indonesië, was men niet in staat om de communicatielijnen, plantages, bedrijven en de pro-Nederlandse bevolking permanent te beschermen tegen de guerrillatactieken van de vijand. Dit veroorzaakte bij de soldaten spanning, frustratie, uitputting, angst en problemen met het onderscheiden van vriend en vijand.¹¹ Ook werd het Nederlandse leger geconfronteerd met een gebrekkige training van soldaten, met name in antiguerrilla tactieken, en een gebrek aan discipline.¹²

De gehele situatie was echter complexer dan een onafhankelijkheidsoorlog. Er was tevens sprake van een burgeroorlog. Indonesische groeperingen vochten niet alleen tegen het Nederlandse gezag, men vocht ook onderling om de macht. Het Republikeinse leger, de Tentara Nasional Indonesia (TNI), voorheen Tentara Republik Indonesia (TRI) geheten, was de grootste partij. Daarnaast was er de Darul Islam (DI), een verzetsleger dat op streng Islamitische grondslag was gebaseerd. De derde grote partij was het leger van de Partai Komunis Indonesia (PKI). Dit waren communisten. Terwijl deze drie partijen tegen het Nederlandse gezag en elkaar vochten, waren er nog allerlei kleine en grote roofbendes die misbruik van de chaotische situatie maakten en hele gebieden terroriseerden. Dit toont aan dat de situatie in Indonesië gedurende de periode 1946-1949 zeer complex was, waardoor het conflict zich niet in één woord laat samenvatten. Omdat het conflict toch voornamelijk de Indonesische onafhankelijkheid betrof, zal ik de term onafhankelijkheidsoorlog gebruiken. De term Politionele Acties gebruik ik niet omdat dit een te eufemistische term voor dit conflict is. Er is immers spraken van oorlog. Tevens verwijst de officiële term Politionele Acties naar twee korte offensieve operaties van de

⁷ Van den Doel, *Zo ver de wereld strekt*, 342-343

⁸ Ibidem, 333

⁹ Gerlach, *KITLV symposium*

¹⁰ Limpach, *Business as usual*, 67

¹¹ Ibidem, 76

¹² Ibidem, 85

Nederlandse strijdkrachten en niet naar het gehele conflict gedurende de periode 1946-1949.

Naar de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog is al veel onderzoek gedaan, met name naar het (militaire) verloop hiervan. Denk hierbij aan werken van Petra Groen, J.A.A. van Doorn en W.J. Hendrix, Stef Scagliola, H.W. van den Doel en Jaap de Moor. Tevens zijn er biografieën geschreven over opmerkelijke of prominente personen zoals generaal Spoor, van Mook of kapitein Westerling. Ook over het politieke en diplomatieke vlak van dit conflict is veelvuldig onderzoek gedaan. Niet alleen over de onafhankelijkheidsoorlog zelf, maar ook in de bredere context: als onderdeel van de dekolonisatie (van Zuidoost Azië).

Dat Indië nog steeds een actueel onderwerp is kan men ook via de media terug zien. Zo haalde een gevonden fotoalbum met daarin een foto van een vermeende executie in Indië het nieuws¹³, probeerden het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde (KITLV), het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) subsidie van de overheid te krijgen voor een gezamenlijk onderzoek naar het Nederlands militair optreden in Indonesië, waarbij tevens de aandacht van de media werd gevraagd en komt advocate Liesbeth Zegveld regelmatig in de media als het gaat om het bijstaan van weduwen ten gevolgen van Nederlands excessief geweld ten tijde van de onafhankelijkheidsoorlog.

Terwijl al deze zaken zich richten op wat er in Indië zelf gebeurde, is er totaal geen onderzoek verricht als het gaat om de relatie met het thuisfront. Louis Zweers is de enige die naar een facet van deze relatie heeft gekeken; de invloed van de militaire voorlichtingsdiensten op de berichtgeving van de oorlog.¹⁴ Er is dus een zeer groot gat binnen het kader van onderzoek naar de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog als het gaat over de relatie met het thuisfront.

Zoals reeds genoemde voorbeelden van de actualiteit van het onderwerp laten zien, wordt op dit moment de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog voornamelijk in context gebracht met Nederlandse geweldsexcessen. Over de algehele situatie in die periode weet het grote publiek echter zeer weinig. Onder welke omstandigheden de Nederlandse militairen moesten opereren of wat zij allemaal meemaakten is slechts bekend bij een zeer kleine groep. Als men vandaag de dag, nu de geschiedenis is geschreven, zo weinig kennis heeft over de toenmalige situatie in Indonesië, wat wist men dan in de jaren veertig over deze oorlog? Er waren slechts twee grote informatiebronnen beschikbaar: de zwaar gecensureerde berichtgeving van de militaire voorlichtingsdienst en berichten van direct betrokkenen in de vorm van Nederlandse soldaten. Tussen deze twee bronnen is er natuurlijk een zeer grote discrepantie. Berichten via kranten, radio of bioscoopjournaals maken onderdeel uit van de publieke ruimte en hebben een potentieel groot bereik. De radio en bioscoopjournaals verkregen hun informatie van de zwaar gecensureerde militaire voorlichtingsdienst. Kranten waren hier ook afhankelijk van, maar kregen tevens toegang tot soldatenbrieven die direct naar de krant waren gestuurd of via familie bij de kranten terecht kwamen. Hierdoor kon men, afhankelijk van de politieke kleur van de krant, een toch wat genuanceerder beeld van het conflict schetsen.

¹³ Lidy Nicolassen, 'Eerste beeld van executies in Indië', *de Volkskrant*, (10 juni 2012) 1

¹⁴ Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog*, (Zutphen 2013)

Maar wat was de inhoud van de tweede grote informatiebron? Deze bron behoort tot de privésfeer en heeft een zeer beperkte doelgroep. Wat schreef de soldaat nou eigenlijk over de oorlog in Indonesië? Wat kon het thuisfront weten wat de schrijver meemaakte?

Vele van deze jongens waren hun gemeente of stad nog nooit uit geweest. Nu werden zij 11.000 kilometer van huis gestuurd naar een land waar alles totaal anders was. Men kwam in een vreemde wereld terecht. De meeste zouden daar zo'n drie jaar blijven. Nog nooit waren zij zo lang van hun ouders, vrienden en geliefden gescheiden. De enige manier om contact te houden was correspondentie. Een enorme postwisseling kwam op gang. Maar hoe open was men eigenlijk over de situatie daar? Openheid van zaken naar het thuisfront brengt immers ook grote bezorgdheid met zich mee. Vele soldaten besloten dan ook zelfcensuur toe te passen. Wat wist het thuisfront dan eigenlijk over de oorlog en de situatie in Indië?

In dit onderzoek richt ik mij op de openheid van de Nederlandse soldaat met betrekking tot geweld. Ik richt mij op geweld, omdat geweld de belichaming van oorlog is. Door te kijken wat men hier over schreef, is te zien hoe open men over de oorlog naar het thuisfront was. Het gaat er niet om wat het thuisfront allemaal kon weten. Om dit te onderzoeken moet men tevens naar de media- en staatsberichtgeving kijken, alsmede de reacties van het thuisfront op de brieven. Dit valt echter buiten het kader van dit onderzoek. Waar dit onderzoek specifiek op gericht is, is hoe open de soldaat over geweld schreef. De probleemstelling van dit onderzoek is: *Wat wilde de soldaat het thuisfront laten weten over het conflict met betrekking tot geweld?* Met deze thesis wil ik het debat over de relatie van uitgezonden soldaten met het thuisfront openen. Het doel is een onderbouwd perspectief op de openheid over geweld binnen deze relatie te bewerkstelligen.

De groep waarop ik mij concentreer zijn soldaten van de Koninklijke Landmacht (KL) die zich zeer regelmatig in geweldssituaties bevonden. 40% van de Nederlandse militairen kwam in gevechtssituaties terecht.¹⁵ Luchtmachtpersoneel en marinepersoneel laat ik buiten beschouwing omdat deze zeer weinig oog in oog met de vijand kwamen. Tevens laat ik het personeel van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) buiten beschouwing. Dit leger van zo'n 60.000 man bestond grotendeels uit Indonesiërs, voornamelijk Ambonezen en Madoerezen, maar ook Javanen en Timorezen.¹⁶ Omdat zij geen correspondentie met Nederland voerde vanwege afwezige familiebanden in Nederland wordt het KNIL buiten beschouwing gelaten. Het Korps Speciale Troepen laat ik buiten beschouwing omdat deze commando's zeer speciaal getraind waren en ook overwegend een KNIL-bezetting hadden.¹⁷ Zij stonden organisatorisch, wapentechnisch en moreel buiten de Europese professionele legeropvatting. Organisatorisch hoog

¹⁵ Stef Scagliola, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland*, (Leiden, 11 december 2014)

¹⁶ C.A. Heshusius, *KNIL: een fotodocumentaire over het dagelijks leven van het koloniale leger in Nederlands-Indië 1830-1950*, (Houten, 1986) 171

¹⁷ J.A.A. van Doorn & W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: het Nederlands-Indonesisch conflict*, (Rotterdam 1970) 143

opgehangen, waren zij onttrokken aan de controle van het beroepskader van de strijdkrachten. Naar bewapening vormden zij eerder een guerrillabende dan een modern militair onderdeel. Moreel verwierpen zij het militair axioma van de scheiding tussen gewapende tegenstanders en bevolking¹⁸ en vormen dus een uitzondering binnen het Nederlandse leger. Ook de mariniers laat ik buiten beschouwing. Zij kregen een speciale opleiding in Amerika. Een harde training met de modernste wapens, compleet onderricht in jungleoorlogsvoering.¹⁹ De ‘gewone’ soldaat is mijn doelgroep.

Voor dit onderzoek zijn 1.945 brieven van vijftientwintig verschillende soldaten uit verschillende onderdelen gebruikt. De gemiddelde leeftijd van deze soldaten lag aan het begin van de onafhankelijkheidsoorlog in 1946 op twintig jaar oud. Van zestien soldaten heb ik een collectie kunnen lezen. Sommige van deze collecties zijn in originele staat gelezen, anderen zijn gepubliceerd. Twee collecties zijn afkomstig van soldaten die wel in een gevechtseenheid dienden, maar zelf geen primaire gevechtsfunctie hadden. Deze worden in een aparte paragraaf behandeld, maar zijn niet in het gehele onderzoek opgenomen omdat zij buiten de doelgroep vallen. Van negen soldaten heb ik slechts enkele brieven kunnen lezen, maar zijn desalniettemin zeer nuttig voor dit onderzoek gebleken. Hieronder vallen ook drie soldaten die brieven hebben geschreven aan een oude collega die eerder dan hen gerepatriëerd werd. Ook deze drie soldaten worden in een aparte paragraaf behandeld en zijn niet in het gehele onderzoek opgenomen. Tevens zijn er zes dagboeken gebruikt en fragmenten van twaalf verschillende dagboeken die onder andere gepubliceerd zijn in een geschiedenisoverzicht van het tweede eskadron Huzaren van Boreel.²⁰ In vijf gevallen is er sprake van brieven en een dagboek van dezelfde soldaat. Om een betere analyse te kunnen maken, heb ik tevens andere dagboeken onderzocht om een algemeen beeld te krijgen over wat een soldaat schreef over het geweld dat hij meemaakte.

De groep brieven-schrijvers is zeer divers en zijn afkomstig uit verschillende onderdelen. Zestien soldaten zaten bij een Regiment Infanterie (RI), twee soldaten waren Grenadier (Gr), één soldaat was carrierchauffeur en seiner bij de artillerie (RVA), vier soldaten zaten bij het Regiment Huzaren van Boreel (RHvB) dat een cavalerie onderdeel is en twee soldaten zaten bij de Aan en Afvoer Troepen (AAT). Acht brieven-schrijvers zijn oorlogsvrijwilligers en zeventien brieven-schrijvers zijn dienstplichtigen.

De vijftientwintig soldaten die in dit onderzoek zijn betrokken, vormen slechts 0,02% van het aantal Nederlandse soldaten die in Indonesië hebben gediend. Hierdoor heb ik er bewust voor gekozen om soldaten uit verschillende onderdelen in dit onderzoek te betrekken. Op deze manier is het mogelijk om een zo breed mogelijk bereik te krijgen met betrekking tot de briefwisseling naar het thuisfront. Ik ben mij er volledig van bewust dat deze vijftientwintig soldaten geen volledige representatie vormen van het voltallige Nederlands militaire apparaat in Indonesië, maar door deze casestudy is er toch getracht om een inzicht te krijgen in de openheid van soldaten over geweld in brieven.

¹⁸ Van Doorn, *Ontsporing van geweld*, 176

¹⁹ Ibidem, 131

²⁰ Jacques A.C. Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles: het dienstplichtig 2^e eskadron Huzaren van Boreel in Nederlands-Indië 1947-1950*, (Wassenaar 2008)

Dit onderzoek zal uit drie delen bestaan. Als eerst zal ik een kwantitatieve analyse geven. Openheid in brieven dient op twee vlakken onderzocht te worden: kwantitatief en kwalitatief. Binnen een geweldsverwijzing zijn er een aantal elementen die de openheid van een geweldsverwijzing meebepalen. In het eerste hoofdstuk zal dan ook een antwoord worden gegeven op de deelvragen over hoe open men binnen geweldsverwijzingen schreef over: 1) Directe of indirecte geweldsverwijzingen; 2) De eigen betrokkenheid binnen de geweldsverwijzing; 3) Het vermelden van slachtoffers; 4) Het initiatief van geweld; 5) Het vermelden van excessief geweld²¹. Deze kwantitatieve analyse is noodzakelijk voor dit onderzoek om een eerste, algehele beeldvorming te kunnen schetsen. Pas na deze kwantitatieve analyse kan de kwalitatieve analyse volgen.

Doordat er een groot motivatieverschil bestond tussen oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen soldaten met betrekking tot de uitzending naar Indonesië, dient er binnen de kwantitatieve analyse ook een onderscheid tussen deze twee groepen gemaakt te worden. Helaas is een vergelijking tussen gewone soldaten en officieren niet mogelijk, omdat ik maar één collectie heb kunnen vinden die afkomstig is van een officier. Dit had echter een mooie aanvulling voor dit onderzoek kunnen zijn. Ook dient er een onderscheid te worden gemaakt tussen de geadresseerden. Het is nuttig om te onderzoeken of er een discrepantie in openheid bestaat tussen verschillende groepen geadresseerden. De vijf eerder genoemde onderzoekspunten zullen dan ook bij deze twee deelvragen geïntegreerd worden. De laatste deelvraag zal onderzoeken of er een toename in openheid bestaat naarmate de schrijver langer in Indonesië verblijft.

Het tweede gedeelte van dit onderzoek concentreert zich op wat men inhoudelijk schreef. Eerst wordt vastgesteld in hoeverre een schrijver de gelegenheid had om naar huis te schrijven. Hoe groot waren de beperkende factoren zoals censuur en dergelijke? Pas na deze constatering kunnen de kwalitatieve deelvragen worden beantwoord. Als eerst zal er een antwoord worden gezocht op de deelvraag in hoeverre er sprake is van zelfcensuur, waarbij vooral gekeken wordt in hoeverre men kan ontdekken of er binnen de brieven sprake is van zelfcensuur. Dit is natuurlijk een van de kernvragen om de openheid binnen brieven te kunnen constateren. Daarnaast is de deelvraag over wat men inhoudelijk schreef een kernvraag binnen dit onderzoek. Men moet niet alleen kijken naar wat men niet schreef, de vraag wat men wél schreef is even belangrijk voor de conclusie van dit onderzoek. Binnen deze deelvraag zal dan ook worden ingegaan op de schrijfwijze, emoties en geloof (twee aspecten die zeer belangrijk zijn binnen openheid) en excessief geweld. Dit laatste aspect is tevens belangrijk binnen deze deelvraag, omdat het zeer interessant is om te onderzoeken hoe open men schrijft over de meest extreme vorm van geweld binnen een oorlog.

Het laatste hoofdstuk richt zich op framing. Onder framing wordt een proces verstaan, waarbij een communicatiebron bepaalde zaken definieert en construeert. Door bepaalde factoren te benadrukken of juist weg te laten kan men een heel ander beeld creëren. De invloed op meningsvorming kan door middel van framing beslissend zijn.²² Framing heeft dus een effect op de openheid. Een analyse over de manier van het overbrengen van bepaalde zaken mag niet binnen dit onderzoek ontbreken. Worden gebeurtenissen neutraal beschreven of worden ze naar een bepaalde richting 'gestuurd'?

²¹ De definitie van geweldsexcessen komt in hoofdstuk 1 aan bod.

²² Karen S. Johnson-Cartee, *News narratives and news framing: constructing political reality*, (Oxford, 2005) 24-27

Tevens is het van belang om te kijken hoe bepaalde factoren worden aangeduid. Spreekt men bijvoorbeeld neutraal over de vijand of wordt deze negatief neergezet? Door te kijken naar hoe een verhaal wordt neergezet en eventueel gestuurd wordt, is er een inzicht te verkrijgen over wat men wel en niet wil vertellen. Framing is dus een belangrijk aspect bij het overbrengen van een verhaal.

Doordat ik geen contact heb gehad met de briefschrijvers is het onmogelijk om te achterhalen wat de achterliggende gedachten van het geschrevene is.²³ Hierdoor zijn sommige conclusies op een deductieve redenering berust. De deductieve conclusies uit hoofdstuk één en drie heb ik echter met drs. Martin Elands²⁴, werkzaam voor het Veteraneninstituut, besproken, waarbij wij hebben gekeken wat de meest logische verklaringen kunnen zijn voor de opgeleverde resultaten.²⁵ De deductieve redeneringen uit hoofdstuk twee heb ik besproken met drs. Jacco Duel, gedragspsycholoog bij het Veteraneninstituut.²⁶

²³ Alle briefschrijvers zijn reeds overleden. Slechts van enkele briefschrijver die hun werk hebben gepubliceerd weet ik niet of zij nog in leven zijn.

²⁴ Drs. Elands studeerde geschiedenis met als specialisatie internationale betrekkingen. Hij is werkzaam geweest voor de Sectie Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht en heeft deelstudies over het Nederlands militaire optreden in Nederlands-Indië gepubliceerd. Tegenwoordig is hij senior wetenschappelijk en beleidsmedewerker bij het kennis- en onderzoekscentrum van het Veteraneninstituut, dat het verbeteren van de nazorg en het vergroten van maatschappelijke erkenning voor veteranen tot doel heeft en dat belast is met de uitvoering van een deel van het veteranenbeleid.

²⁵ Interview met drs. Martin Elands (18 februari 2015)

²⁶ Drs. Jacco Duel, *e-mail correspondentie*, (3 maart 2015)

Hoofdstuk 1: Kwantitatieve analyse

“Gister ging het echter niet zo mooi. Op de weg van hier naar een stadje, ‘Tjandjong-Karang’ geheten, reden we met een colonne auto's in een door de vijand gelegde hinderlaag. Na een fel gevecht van enige minuten dreven we ze weer op de vlucht, echter onze pelotonscommandant de Lt. Amels sneuvelde. Een vijandelijke kogel had zijn hart doorboord.”²⁷

Janus Bouwens aan zijn broer en schoonzus

Geweld

Bovenstaand citaat is een duidelijke geweldsverwijzing. Er wordt een gevecht geleverd en er valt een slachtoffer. Toch kan het begrip geweld variabel zijn. Ik begin dan ook met een toelichting op wat ik bij dit onderzoek als geweld heb geclassificeerd. Geweld is een actie waarbij verwondingen of schade bij mens en/of materiaal wordt veroorzaakt of waarvan het de bedoeling is die te veroorzaken. Naast fysiek geweld schaar ik ook gevangenneming of onteigening van bezittingen onder geweld. Bij gevangenneming wordt men door middel van bedreiging of daadwerkelijke uitoefening van geweld gedwongen mee te werken. Het onteigenen van bezittingen, afgedwongen met geweld, is een vorm van schade aan het eigendom. Ook professor Raben van de Universiteit Utrecht die gespecialiseerd is in niet-westerse geschiedenis ziet deze twee handelingen als een vorm van geweld.²⁸ Ik heb niet alleen gekeken naar militair geweld, tevens heb ik burgergeweld in dit onderzoek meegenomen. Geweld onder burgers is immers ook een weergave van de situatie ter plaatse. Verder heb ik geweldsverwijzingen in twee hoofdcategorieën gedeeld: directe geweldsverwijzingen en indirect geweldsverwijzingen. Onder een directe geweldsverwijzing valt een geweldsverwijzing naar een directe gebeurtenis zoals het inleidingscitaat boven aan het hoofdstuk. Onder een indirecte geweldsverwijzing valt een beschrijving dat niet naar een expliciet voorval verwijst. Het kan bijvoorbeeld een samenvatting van een periode zijn of een verwijzing naar in het verleden gevallen kameraden zoals de volgende twee voorbeelden laten zien:

“In nachtelijke schietpartijen en patrouilles zijn er in 5 dagen 4 man gesneuveld en 3 zeer zwaar gewond, verder nog een paar lichtgewonden. Om te beginnen is dit niet een denderend begin, maar we leren al aardig aan.”²⁹

“Zelf hoop ik dat Gerbrandy en zijn rijkseenheidmensen niets zullen bereiken met hun protestvergaderingen, want onze compagnie heeft al genoeg verliezen geleden in deze twee jaren.”³⁰

²⁷ Janus Bouwens, ‘brief vanuit Gedong Tataan aan zijn broer en schoonzus d.d. 25 januari 1949’ in: Piet van de Korput, *Brieven van Janus Bouwens uit Indonesië*, (z.p., z.j.) 20

²⁸ Remco Raben, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland*, (Leiden, 10 december 2014)

²⁹ Frans Gunnink, ‘brief te velde aan zijn familie d.d. 20 maart 1946’ in: Daan Gunnink, *Frans Gunnink 1923-1946: herinneringen en brieven*, (z.p., z.j.) 87

³⁰ Maarten Schaafsma, ‘brief vanuit Modjo aan zijn familie d.d. 30 augustus 1949’ in: Jeanet van de Kamp, *Geliefde ouders en verdere familie*, (Kampen 2002) 185

Wat ik niet binnen dit onderzoek heb meegenomen zijn vermeldingen van patrouilles en (zuiverings)acties die verder geen geweldsverwijzingen bevatten. Al wordt er veelvuldig geschreven dat men op patrouille is geweest of dat men heeft deelgenomen aan een actie, dit wil nog niet zeggen dat er geweldsituaties zijn voorgekomen. Hierdoor zijn deze meldingen niet relevant voor dit onderzoek. Alleen als er een daadwerkelijke geweldsverwijzing bij komt kijken is deze opgenomen in de analyse. Verder zijn onuitgevoerde intenties ook uitgesloten. Als een soldaat bijvoorbeeld schreef over zijn bedoelingen of voornemens betreffende de vijand en wat hij al dan niet met deze wilde doen als hij hem te pakken zou krijgen, zegt dit weliswaar wat over de gemoedstoestand van een soldaat, en wellicht ook wat over de persoonsverandering die de oorlog bij hem teweeg heeft gebracht, maar hoeft niet zozeer wat over de werkelijkheid te zeggen. Men kan immers niet weten of de betreffende soldaat daadwerkelijk zo zou handelen als hij de vijand te pakken zou krijgen. Ik concentreer mij dus op feitelijke gebeurtenissen.

In alle paragrafen is de kwantitatieve analyse hetzelfde opgebouwd. Als eerst wordt er gekeken naar het percentage geweldsverwijzingen in brieven. Dit geeft een duidelijk beeld hoeveel men over geweld schreef. Daarna wordt er een onderscheid tussen directe en indirecte geweldsverwijzingen gemaakt. Directe geweldsverwijzingen zijn over het algemeen opener dan indirecte geweldsverwijzingen. Daarna wordt er gekeken in hoeveel procent van de geweldsverwijzingen de schrijver zelf betrokken is geweest. Hierdoor wordt de rol van de schrijvers binnen het aanwezige geweld in Indonesië al wat verduidelijkt. Vervolgens wordt er gekeken naar het percentage geweldsverwijzingen dat slachtoffers vermeldt, waarna hier dieper op wordt ingegaan. Binnen dit percentage wordt er gekeken naar het percentage Nederlandse slachtoffers en vijandelijke slachtoffers. Het vallen van gewonden of doden is het meest confronterende aspect van geweld. Dit benadrukt namelijk het feit dat er daadwerkelijk een gevaarlijke situatie heeft plaatsgevonden waarbij de soldaat wat zou kunnen overkomen. Er zijn immers slachtoffers gevallen en geen mens is onkwetsbaar. Vooral het benoemen van Nederlandse slachtoffers toont de kwetsbaarheid van de soldaat aan. Het is om deze reden dat het interessant is om te kijken hoe open soldaten over slachtoffers naar het thuisfront schreven.

Verder wordt er naar het percentage geweldsinitiatieven gekeken. Hierdoor kan een beter inzicht worden verkregen over wie men als geweldsinitiator zag of wilde laten zien. Als er een grote discrepantie is tussen Nederlandse geweldsinitiatieven ten opzichte van vijandelijke geweldsinitiatieven, is er een conclusie te trekken waar de nadruk op lag bij het schrijven naar huis en op welke manier men het thuisfront wilde informeren. Helaas is het onmogelijk om deze bevindingen te toetsen aan de werkelijkheid. Het is niet te achterhalen wat een persoon aan Nederlandse geweldsinitiatieven meemaakte versus vijandelijke geweldsinitiatieven.

Als laatst zal worden gekeken naar geweldsexcessen. Ook hier zal een onderscheid worden gemaakt tussen Nederlandse excessen en vijandelijke excessen. Tevens zal er gekeken worden naar directe excesverwijzingen en indirecte excesverwijzingen.

Representativiteit

Zoals in de inleiding al stond geschreven, vormen de schrijvers binnen dit onderzoek slechts 0,02% van de totaal uitgezonden Nederlandse militairen. Dit maakt deze casestudy te beperkt om een werkelijke inzicht van alle schrijvende militairen te krijgen. Dit onderzoek, en voornamelijk dit hoofdstuk, moet dan ook niet als zodanig worden gezien, maar dient als een beginschets tot een eventueel groter onderzoek te worden opgevat. Het percentage oorlogsvrijwilligers (25%) en dienstplichtigen (75%) binnen de brieven komt relatief in de buurt van het percentage dat daadwerkelijk de Nederlandse militaire macht vormde (16,6%) versus (79,2%)³¹.

Al zijn de getallen zeer beperkt, toch kan dit onderzoek een waardevolle aanzet tot een vervolg onderzoek zijn. Dit is een allereerste kwantitatieve analyse binnen dit onderwerp en dus waardevol voor toekomstige onderzoeken naar de Indonesisch onafhankelijkheidsoorlog, maar ook naar openheid in oorlogscorrespondentie richting het thuisfront binnen een oorlogssituatie. De eventuele discrepantie die er tussen de verschillende groepen kunnen worden geconstateerd, geeft een klein inzicht in de openheid van Nederlandse jongens die zo ver van huis met hun geliefden correspondeerden tijdens een van de moeilijkste en zwaarste perioden uit hun leven. Uitgebreider onderzoek dient de conclusies die hier getrokken worden te weerleggen of te bevestigen. Maar voor nu zal dit onderzoek de deur openen, met de middelen die beschikbaar zijn, naar de openheid van de Nederlandse soldaat.

Geweldsverwijzingen in getallen

Tijdens mijn zoektocht naar brieven die in particulier bezit zijn, heb ik contact gehad met een aantal nabestaanden. Dit waren allemaal kinderen van veteranen. Bijna allemaal gaven zij aan dat hun vader nooit of slechts sporadisch over Indië heeft gesproken. Opvallend was dat men nog niet de gehele brievencollectie had gelezen. Sommigen hadden slechts enkele brieven gelezen, anderen waren daar nog niet aan toegekomen. Maar allemaal gaven zij aan dat er weinig bruikbare informatie voor mijn onderzoek te vinden zou zijn. Over de echte toestand in Indië werd niet geschreven, zo meenden zij. Toch zijn deze brieven wel degelijk van belang voor dit onderzoek. De afwezigheid van geweldsverwijzingen zegt immers een heel hoop over de openheid van de situatie.

Verder heb ik via e-mail contact gehad met twee veteranen, de heer Van de Wouw en de heer Dijkstra. Ik heb hen gevraagd een aantal vragen te beantwoorden die betrekking hadden op censuur en zelfcensuur. Op de vraag in hoeverre de directe omgeving via brieven een beeld van de bezigheden in Indië kon krijgen, antwoordde de heer Van de Wouw dat hij hier niet over schreef. In Nederland was alles zo anders dat men het toch niet zou begrijpen. Ook op de vraag in hoeverre de directe omgeving via brieven een beeld kon krijgen van wat men meemaakte, antwoordde de heer Van de Wouw dat hij hier niet over schreef.³²

Net als de heer Van de Wouw, geeft de heer Dijkstra duidelijk aan dat hij aan zelfcensuur deed. Hierover schrijft hij het volgende:

³¹ De overige 4,2% bestaat uit de aparte groep mariniers.

³² W. van de Wouw, *e-mail correspondentie*, (17 december 2014)

“Ook naar mijn ouders hield ik me op de vlakte, om te voorkomen dat ze zich ongerust zouden maken. Naar een paar vrienden wilde ik mijn gram over de gang van zaken in verband met slechte voorzieningen voor wat betreft eten, kleding organisatie wel eens laten gaan. Maar niet extreem. Mijn DIRECTE familie had m.i. geen idee over de toestand daar. Van mij hoorden ze daarover niets. Wel dat de 2 jaar inmiddels 3 waren geworden en dat we dat met moeite konden accepteren, maar toch ook weer dat we er de noodzaak van inzagen. Over geweld schreef ik niets. Oorlog is nu eenmaal geweld. ik wilde de familie daar buiten houden. (...) Volgens mij was zelfcensuur gebruikelijk. Niemand wilde overkomen als een opschepper met een “ hoor eens wat ik nu weer heb beleefd.” Mogelijk waren ze er wel, maar dit soort verhalen lieten ze dan aan hun maten toch niet lezen, bang om als opschepper te worden gebrandmerkt.”³³

De uitlatingen van de nabestaanden en de twee veteranen laten blijken dat er zeer weinig tot niets over geweld werd geschreven. Een soldaat had per maand twintig luchtpostvellen beschikbaar. Dat betekent dat als men alle vellen gebruikte, wat bijna altijd wel het geval was, er 240 brieven per jaar werden geschreven. In die 240 brieven kan men niet alleen maar naar de situatie thuis vragen, er zal zeker wel eens wat worden geschreven over het leven in Indië. Al was een soldaat nog zo voorzichtig met wat hij naar huis schreef, toch zullen er een aantal geweldsverwijzingen zijn opgeschreven. Van de vijftientwintig personen van wie ik brieven heb gelezen, is er slechts één persoon waarbij ik geen geweldsverwijzingen heb gevonden. Dit betrof de kleinste collectie van dertien brieven, geschreven door Gerard Deen.³⁴ Dit is een opvallend feit en opent de deur naar de vraag hoe vaak men eigenlijk over geweld schreef. Ik zal dus eerst een kwantitatieve analyse geven over geweldsverwijzingen in de brieven. Voor de kwantitatieve analyse heb ik gebruik gemaakt van brieven van twintig verschillende soldaten. De collecties van de soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden en de brieven van de soldaten die naar hun oude collega³⁵ schreven heb ik niet meegerekend bij de kwantitatieve analyse. Zij vallen buiten de doelgroep.

Van de 1.771 brieven bevatten 381 brieven geweldsverwijzingen. Dat houdt in dat 21,5% van alle brieven een geweldsverwijzing bevat. Dat een op de vijf brieven een geweldsverwijzing bevat is toch een hoog percentage gezien de bovenstaande uitingen van nabestaanden en veteranen. Soldaten schreven toch meer over geweld dan men aanvankelijk aanneemt. Aan de andere kant toont dit percentage tevens aan dat men veelvuldig aan zelfcensuur deed. Als er na wordt gegaan wat een soldaat allemaal meemaakte, is het percentage van 21,5% relatief laag in vergelijking met de (wekelijks/maandelijks) belevingen van een soldaat.

De brieven bevatten een totaal van 626 verschillende geweldsverwijzingen. Hiervan zijn 373 verwijzingen een directe geweldsverwijzing en 247 een indirecte geweldsverwijzing. 59,6% verwijst dus naar een directe gebeurtenis. Deze zijn gedetailleerder en vaak recenter dan indirecte geweldsverwijzingen. Nu is geconstateerd dat meer dan de helft van de geweldsverwijzingen naar een directe gebeurtenis verwijst, wordt ook duidelijk dat men binnen de geweldsverwijzingen redelijk open was. Het

³³ F.H. Dijkstra, e-mail correspondentie, (17 december 2014)

³⁴ Gerard Deen, (NIMH; collectie losse stukken 57._3292)

³⁵ H. Bidlot, (NIMH; collectie losse stukken 57._3293)

verwijzen naar een directe geweldssituatie is voor het thuisfront over het algemeen een grotere confrontatie met de onveilige situatie van de schrijver dan wanneer men over 'algemenere' geweldsverwijzingen schrijft. Dit wil echter niet zeggen dat de indirecte geweldsverwijzingen niet belangrijk zijn. In tegendeel. Het belang van abstracte informatie ligt in het feit dat het algemene informatie betreft dat een groter geheel kan schetsen. Beschrijvingen worden abstracter naarmate de tijd vordert. Details worden vergeten. Hierdoor wordt de algemene houding tegenover een persoon of situatie toegepast bij de beschrijving van een abstracte situatie.³⁶ Indirecte geweldsverwijzingen geven dus een inzicht in een minder recent verleden en in het beeld van de schrijver ten opzichte van de situatie.

Verschillende geweldsverwijzingen

Nu bekend is hoeveel procent van de brieven een geweldsverwijzing bevat, gaan we dieper in op de discrepanties binnen de geweldsverwijzingen. Als eerst valt op dat de schrijver in 30,2% van de geweldsverwijzingen zelf betrokken is geweest. De meeste geweldsverwijzingen gaan dus over situaties waarin de schrijver zelf niet actief betrokken is geweest. Er wordt voornamelijk over andere actoren geschreven.

In totaal zijn er 232 verwijzingen naar slachtoffers. Dat is 37,1%. Dit vind ik een hoog percentage. Bij de overige geweldsverwijzingen kunnen immers ook slachtoffers zijn gevallen, maar zijn dan wellicht weggelaten om het thuisfront niet ongerust te maken. Nog opmerkelijker is dat hiervan 132 meldingen van Nederlandse slachtoffers zijn. Dat is een percentage van 56,9%, dus meer dan de helft. Dit toont de kwetsbaarheid van de Nederlandse soldaat in Indië. Blijkbaar vond men het vermelden van een Nederlands slachtoffer meer de moeite waard dan een vijandelijk slachtoffer. 31% van de slachtoffers zijn vijandelijk en nog eens 12,1% zijn burgerslachtoffers. Dit is totaal niet in overeenkomst met de daadwerkelijke cijfers. Tijdens de onafhankelijkheidsoorlog zijn er in de periode van maart 1946 tot december 1950 zo'n 5.307 dodelijke slachtoffers aan Nederlandse zijde gevallen.³⁷ Van de andere zijde is geen precies getal bekend, maar men schat deze rond de 150.000. 3,5% van de geregistreerde slachtoffers tijdens de onafhankelijkheidsoorlog zijn dus Nederlandse soldaten. De brieven bevatten dus geen werkelijke weergave van de balans. Dit is natuurlijk logisch; de brieven zijn immers niet geschreven met de intentie om de werkelijke weergaven aan het thuisfront te berichten. Het geeft ons echter wel een mooi inzicht in wat men het thuisfront wilde laten weten. Zoals hierboven al geconstateerd is, zijn geweldssituaties met Nederlandse slachtoffers belangrijker voor soldaten om over naar huis te schrijven dan geweldssituaties met vijandelijke slachtoffers. Logischerwijs maken slachtoffers aan de eigen zijde over het algemeen een diepere indruk bij een soldaat dan wanneer deze bij de tegenpartij vallen. Men kan zich immers beter identificeren met medesoldaten, of emotioneel zwaarder: wellicht zaten er goede vrienden of bekenden tussen de slachtoffers. Deze deductieve conclusie valt echter niet met zekerheid te stellen. Dit is slechts een aanname. Een andere reden voor het hogere percentage Nederlandse slachtoffers is het bijkomende beeld dat gecreëerd wordt als men vaker over vijandelijke slachtoffers schrijft. Hierdoor worden de

³⁶ Nira Liberman, 'Psychological distance', in: Edward Troy Higgins & Arie W. Kruglanski, *Social psychology: handbook of basic principles*, (New York, 2007) 355-357

³⁷ Bron: Database Nationaal Indië monument

schrijvers als (potentiële) doders geportretteerd; een beeld dat men wellicht trachtte te vermijden richting het thuisfront. Nu komt de vijand als agressor over.

Verder is het nuttig om te kijken naar geweldsinitiatieven, voor zover dit gemeld wordt. Van de 626 geweldsverwijzingen schreef men in 214 gevallen dat de geweldssituatie het initiatief van de Nederlanders was. In 319 gevallen schreef men dat de vijand het initiatief tot aanvallen nam. Dit is een verhouding van 34,2% tegenover 51%. Met dit gegeven kan men drie kanten op: 1) Dit is een getrouw beeld dat men aan het thuisfront schreef. Bij een guerrillaoorlog ligt het initiatief bij de guerrillastrijders; 2) De Nederlanders kwamen naar Indonesië om orde en rust te herstellen, maar de vijand wil vechten. De vijand komt door deze vele geweldsinitiatieven dus in een slecht daglicht te staan; 3) De vijandelijke geweldsinitiatieven maakten een grotere indruk dan Nederlandse geweldsinitiatieven. Ook dit is een goede mogelijkheid. Een schrikeffect maakt nu eenmaal een grotere indruk dan een situatie waar men al op berekend is. Tevens hoeven deze drie factoren elkaar niet uit te sluiten.

Als laatst mogen de verwijzingen naar excessief geweld niet ontbreken. Onder excessief geweld versta ik buitensporig geweld dat niet binnen de conventionele manier van geweldsuitoefening binnen een oorlog valt. Dit kunnen dus oorlogsmisdaden impliceren. Er zijn twee redenen waarom ik echter de term excessief geweld hanteer en niet de term oorlogsmisdaden. Als eerst heb ik te maken met het proportionaliteitsbeginsel. Het gebruik van geweld moet in verhouding staan met het gestelde militaire doel. Overmatig gebruik van geweld om een militair doel te bereiken wordt dus gezien als excessief geweld. Ook moet het geweld worden uitgevoerd binnen de regels van het oorlogsrecht. Uit de toch wat beperkte beschrijvingen in brieven is niet altijd op te maken of het gebruikte geweld proportioneel was. Dit brengt mij naar de tweede reden waarom ik niet voor de term oorlogsmisdaden heb gekozen. Als men over oorlogsmisdaden schrijft, moet men er zeker van zijn dat dit juridisch stand houdt. Ik ben echter geen jurist en bezit niet voldoende juridische kennis om eventuele beschuldigingen van oorlogsmisdaden te kunnen onderbouwen. Het is dus niet aan mij om hierover te oordelen.

Van de 626 geweldsverwijzingen zijn er 89 verwijzingen naar excessief geweld. Dat is 14,2%. Dit is een opmerkelijk hoog percentage en laat zien dat men niet zomaar met Politie Acties bezig is, of dat men zich in een 'gewone' oorlog bevindt, maar dat er toch, voor zover men dat over een oorlogssituatie kan zeggen, een extreme situatie is ontstaan. Blijkbaar schroomt men zich niet om over excessen te schrijven. Ook het percentage Nederlandse geweldsexcessen vind ik aanzienlijk. 32,6% van de beschreven excessen worden door Nederlandse soldaten gepleegd en 67,4% door de vijand. Als men al niet over geweld zou willen schrijven, dan zou dit zeker moeten gelden voor Nederlands excessief geweld. Toch bewijzen deze cijfers het tegendeel. Al is het percentage vijandelijke excessen dubbel zo hoog, toch verwijst een op de drie excessen naar een Nederlandse handeling.

Professor Oostindie is projectleider van het KITLV onderzoek *Nederlands militair optreden in Indonesië* dat onderzoek doet naar egodocumenten van veteranen. Hij liet weten dat er gemiddeld één verwijzing naar Nederlands excessief geweld per egodocument is, maar men vermoedt dat dit percentage in egodocumenten die in deze

periode zijn geschreven hoger ligt.³⁸ Het merendeel van de onderzochte egodocumenten op dat moment bestond uit memoires, dus documenten die achteraf zijn geschreven. Wat brieven betreft wordt dit vermoeden niet bevestigd. Als het aantal excesverwijzingen door het aantal briefschrijvers wordt gedeeld komt dit neer op 1.45 Nederlands exces per briefschrijver. De verhouding van het KITLV onderzoek en excessen in brieven van dit onderzoek is dus gelijk.

Al ligt het aantal vijandelijke excesverwijzingen hoger dan dat van de Nederlanders, binnen de excesverwijzingen is er een opvallende discrepantie. Van de Nederlandse excesverwijzingen is 75,9% een verwijzing naar een directe gebeurtenis. Binnen de vijandelijke excesverwijzingen is dit percentage 38,3%. Dit is een zeer grote discrepantie. Blijkbaar schreef men dan wel vaker over vijandelijk excessief geweld, maar werden directe gebeurtenissen minder vaak opgeschreven. Men kan zich dan afvragen hoe dit komt. Werden Nederlandse soldaten minder vaak geconfronteerd met direct excessief geweld van de vijand? Indirecte gevallen kunnen namelijk ook verwijzen naar situaties waar de soldaat zelf niet bij is geweest. Drs. Elands wijst er tevens op dat het grote percentage indirecte vijandelijke excesverwijzingen aan het vijandsbeeld kan liggen. De schrijvers geloven in het beeld van een laffe vijand die niet durft te vechten en de bevolking terroriseert. Elk verhaal dat zij horen en bij dit beeld past is makkelijker te geloven. Dit wordt dan ook sneller gedeeld, ook al hebben zij geen bevestiging van de authenticiteit van het verhaal.³⁹

Los van de cijfers over directe en indirecte geweldsverwijzingen doen deze cijfers over excessief geweld van zowel Nederlandse zijde als vijandelijke zijde ons realiseren dat niet alleen de Nederlanders zich schuldig maakten aan excessief geweld. In de media concentreert men zich voornamelijk op Nederlandse geweldsexcessen, maar het percentage van 67,4% vijandelijke geweldsexcessen toont ook aan dat Nederlandse soldaten regelmatig met vijandelijk excessief geweld werden geconfronteerd.

Soldaten achter de frontlinie

Verder is het interessant om te kijken of er een discrepantie is tussen soldaten met een primaire gevechtsfunctie en soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden. Ook al kwam de laatste groep niet of nauwelijks in geweldssituaties terecht, hun collega's wel. Men hoeft dus niet alleen over eigen geweldssituaties te schrijven, men kan ook verwijzen naar situaties waar collega's zich in hebben bevonden. Zo wil ik ontdekken of soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden makkelijker over geweld schreven. Omdat zij niet in geweldssituaties terecht kwamen konden zij wellicht opener over geweld zijn dan frontsoldaten. Om dit te onderzoeken heb ik twee briefcollecties van soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden gelezen. De eerste is van soldaat Keegstra die bij de foerage van D-5-9 RI diende. De ander is soldaat Wieringa die eerst bij de foerage zat en later bakker werd bij het onderdeel 3-1 AAT. Er dient rekening te worden gehouden met het feit dat deze twee soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden 9,5% vormen van de alle briefschrijvers. In werkelijkheid lag dit percentage op 60%.⁴⁰ Deze twee soldaten vormen dan ook geen realistische weergave van de

³⁸ Gert Oostindie, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van januari Nederland*, (Leiden, 11 december 2014)

³⁹ Elands, *Interview*

⁴⁰ Scagliola, *KITLV symposium*

werkelijkheid. Om dit thesisonderzoek echter niet buiten proporties te laten vallen, heb ik mij beperkt tot twee soldaten. Zou ik werkelijk de 60% willen representeren, dan zou ik dertig brievencollecties moeten insluiten van soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden.

Aan het percentage geweldsverwijzingen is al te zien dat de soldaten geen primaire gevechtsfunctie hadden en dus minder in contact met geweld kwamen. Slechts 8,2% van de brieven bevat een geweldsverwijzing. 33,3% is een directe geweldsverwijzing. Dat is dus de helft van het percentage van de frontsoldaten. Dit is een opvallende discrepantie, aangezien een directe geweldsverwijzing ook kan verwijzen naar een direct gebeuren die een collega heeft meegemaakt. Men schrijft dus meer over globale geweldsverwijzingen dan dat men direct naar een gebeuren verwijst. Over slachtoffers zijn deze soldaten echter een stuk opener dan hun collega's. 53,3% van de geweldsverwijzingen heeft een verwijzing naar slachtoffers. Dat is dus een verschil van 16,2%. Ook met betrekking tot Nederlandse slachtoffers ligt het percentage hoger dan bij hun collega's met een primaire gevechtsfunctie: 75% Nederlandse slachtoffers tegenover 25% vijandelijke slachtoffers. Dit kan komen doordat zij zelf minder geconfronteerd worden met gevaar, waardoor men in staat is om hier makkelijker over te schrijven. Het lijkt er echter op dat de twee soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden minder gedetailleerd over geweldssituaties schreven dan hun collega's. 60% van de geweldsbeschrijvingen geeft aan van wie het geweldsinitiatief kwam, waar dit bij hun collega's 84,2% is. Dit kan wellicht te maken hebben met het feit dat men zelf niet bij de geweldssituatie aanwezig was, waardoor men zich met deze details niet bezig houdt.

Als we kijken naar excessief geweld is 13,3% van de geweldsverwijzingen een verwijzing naar excessief geweld. Dit is bijna gelijk aan het aantal van hun collega's met een primaire gevechtsfunctie. Opvallend is echter dat alle verwijzingen betrekking hebben op indirect vijandelijk excessief geweld. Er zijn twee redenen te bedenken waarom men niet naar Nederlands excessief geweld verwijst. Ten eerste zal er in het kamp door de soldaten die aan het front dienden weinig over excessief geweld worden gesproken. Dit soort gevoelige onderwerpen bleven voornamelijk binnen de groep en werd niet met buitenstaanders gedeeld.⁴¹ Hierdoor kreeg men dus minder mee van Nederlands excessief geweld. Een andere mogelijkheid is dat men de kameraden die hun leven waagden buiten het kamp niet wilde afvallen. De schrijvers zaten immers 'veilig' in het kamp en hadden veel respect voor diegene die wel in gevechtssituaties terecht kwamen.

Al met al kan men concluderen dat als men naar het aantal directe geweldsverwijzingen en geweldsverwijzingen met slachtoffers kijkt, dat de niet-frontsoldaten inhoudelijk opener zijn in hun geweldsverwijzingen dan hun collega's aan het front.

Oorlogsvrijwilligers versus dienstplichtigen

Het Nederlandse militaire personeel in Indonesië bestond uit twee groepen: oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen. Beide groepen zijn op verschillende gronden naar Indonesië gegaan. De een vrijwillig, de ander gedwongen. Het is dan ook interessant om te kijken of er een discrepantie is tussen beide groepen met betrekking tot geweldsverwijzingen. In de groep oorlogsvrijwilligers zitten drie collecties en twee

⁴¹ Elands, *Interview*

personen van wie ik slechts enkele brieven heb kunnen lezen. De personen van wie ik collecties heb kunnen lezen dienden respectievelijk tot december 1946,⁴² juli 1949⁴³ en januari 1950.⁴⁴ De twee personen met enkele brieven dienden tot augustus 1947⁴⁵ en mei 1949.⁴⁶ Deze data zijn belangrijk om te melden omdat er vanaf september 1948 tot augustus 1949 een enorme toename van gevechtshandelingen in Indonesië ontstaat.⁴⁷ Slechts één oorlogsvrijwilliger maakt deze periode volledig mee. Dit is echter een representatieve verhouding, aangezien de meeste oorlogsvrijwilligers in de periode van april tot augustus 1948 gerepatriëerd werden.⁴⁸

Opvallend is dat oorlogsvrijwilligers aanzienlijk vaker over geweld schrijven dan dienstplichtigen. 45,6% van de brieven van oorlogsvrijwilligers bevatten geweldsverwijzingen, terwijl 19% van de brieven van dienstplichtigen geweldsverwijzingen bevat. Dit is opzienbarend, omdat slechts één oorlogsvrijwilliger het gewelddadige jaar 1949 helemaal heeft meegemaakt, terwijl slechts drie van de vijftien dienstplichtigen de tweede helft van 1949 niet meemaakten. Het lijkt er dus op dat oorlogsvrijwilligers opener over geweld zijn dan dienstplichtigen. Oorlogsvrijwilligers voelden zich over het algemeen ideologisch meer betrokken bij het conflict. Zij zijn vanuit zichzelf of vanuit een overtuiging naar Indië gegaan, soms op zoek naar avontuur, soms heilig overtuigd van de juistheid van hun taak. Door het schrijven over hun belevenissen kunnen zij een bepaalde bevestiging aan het thuisfront geven over de noodzaak van hun missie. Tevens hebben de oorlogsvrijwilligers een andere achtergrond. Dit waren vaak rauwere personen met meer oorlogservaring, omdat zij veelal uit het verzet afkomstig waren.⁴⁹ Dienstplichtigen zagen de uitzending over het algemeen niet zitten en hadden minder reden om het thuisfront ter overtuiging van hun uitzending te informeren over de gevaarlijke situaties waarin zij terecht kwamen.⁵⁰ Dit wil natuurlijk niet zeggen dat dienstplichtigen niet overtuigd waren van de juistheid van hun missie. Er zijn vele voorbeelden in brieven, dagboeken en memoires die het tegendeel bewijzen, maar zij stonden er over het algemeen anders in dan oorlogsvrijwilligers. De redenering met betrekking tot motivering van het schrijven over geweld is echter een deductieve redenering, aangezien dit onderzoek geen informatie van veteranen over de motivering van het schrijven over geweld bevat.

Al schrijven de oorlogsvrijwilligers vaker over geweld, dienstplichtigen schrijven binnen de geweldsverwijzingen vaker over het eigen handelen. 33% van de geweldsverwijzingen van dienstplichtigen gaat over een situatie waarin de schrijver zelf betrokken is geweest. Dit percentage ligt bij de oorlogsvrijwilligers op 21,6%. Hierbij

⁴² Frans Gunnink

⁴³ Ad van der Burg

⁴⁴ Maarten Schaafsma

⁴⁵ Lau Haanen

⁴⁶ Karel Raes

⁴⁷ Van Doorn, *Ontsporing van geweld*, 17 en 158-159

⁴⁸ J. Hoffenaar, 'De terugkeer van Nederlandse militairen van de Koninklijke Landmacht uit Indonesië (1947-1951)', in: B. Schoenmaker, *Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf deel 13*, (Den Haag, 1990) 130

⁴⁹ Elands, *Interview*

⁵⁰ Binnen de literatuur is er geen specifiek onderzoek gedaan naar de motivatie van dienstplichtigen. Deze uitspraak baseer ik dan ook op kennis die ik heb opgedaan tijdens mijn stage bij het KITLV. Hier heb ik 52 egodocumenten gelezen en interviews met veteranen beluisterd.

vermoed ik niet dat de oorlogsvrijwilligers moeilijker over de eigen ervaringen schreven, maar dat zij juist sneller ervaringen van andere soldaten opschreven. Dit zou bij kunnen dragen aan het idee van de juistheid van hun taak in Indonesië. Hoe vaker er geweldsverwijzingen op worden geschreven, hoe duidelijker het wordt dat er geen orde en vrede heerst en dat zij deze dus moeten bewerkstelligen.

Als we vervolgens kijken naar het aantal directe geweldsverwijzingen ligt het percentage bijna gelijk. 61,4% Van de oorlogsvrijwilligers schrijft over een directe gebeurtenis en bij de dienstplichtigen ligt dit percentage op 59%. Er is echter wel weer een grote discrepantie bij het aantal geweldsverwijzingen met slachtoffers. Ook hier ligt het percentage van oorlogsvrijwilligers hoger dan dat van de dienstplichtigen. 61,4% van de geweldsverwijzingen van oorlogsvrijwilligers meldt dat er slachtoffers zijn gevallen tegenover 36,6% van de dienstplichtigen. Oorlogsvrijwilligers zijn wat dat betreft een stuk opener dan de dienstplichtigen over de gevaarlijke situaties waarin zij zich hebben bevonden. Wellicht komt dit omdat oorlogsvrijwilligers bewust voor het 'avontuur' gekozen hebben en dit dus niet onder stoelen of banken wilden schuiven. Dienstplichtigen stonden minder open voor het gevaar, zij werden immers gedwongen om het leger in te gaan, wat de reden kan zijn voor het lagere percentage geweldsverwijzingen met slachtoffers. Zoals al eerder gezegd, het vermelden van slachtoffers is een grote confrontatie met de gevaarlijke situatie waarin men zich bevindt.

Als we hier dieper op ingaan valt te constateren dat bij de oorlogsvrijwilligers 66,1% van de slachtoffers aan Nederlandse zijde gevallen zijn en 27,1% is een vijandelijk slachtoffer. Bij de dienstplichtigen liggen de verhoudingen op 53,8% Nederlandse slachtoffers tegenover 32,4% vijandelijke slachtoffers. Dit is een respectievelijke discrepantie van 10% en 5%. Opvallend is dat de dienstplichtigen een groter percentage burgerslachtoffers vermelden, namelijk 13,8% tegenover 6,8%. Deze discrepantie kan ook met het feit te maken hebben dat vanaf september 1948, maar vooral begin 1949 de guerrillastrijd toenam. Mede doordat de vijand met zijn guerrillatactieken in hoge mate is aangewezen op 'dekking' van de bevolking⁵¹ vallen er burgerslachtoffers. Tevens wordt het moeilijk om burgers en guerrilla's uit elkaar te houden.⁵²

Als er een vergelijking wordt gemaakt van de details met betrekking tot geweldsinitiatieven liggen de cijfers niet ver uit elkaar. Bij de oorlogsvrijwilligers wordt 34% als een Nederlands geweldsinitiatief beschreven en 54,9% als vijandelijk geweldsinitiatief. Bij dienstplichtigen komen deze cijfers uit op 34,2% tegenover 49,7%. De geweldsverwijzingen met een Nederlands geweldsinitiatief ligt bijna gelijk terwijl de discrepantie tussen geweldsverwijzingen met een vijandelijk initiatief 5,2% bedraagt. Nu is dit geen aanzienlijke discrepantie, maar ook hier moet men weer rekening houden met het feit dat de dienstplichtigen in 1949 geconfronteerd werden met een enorme toename van vijandelijke guerrilla acties. Men zou dus kunnen verwachten dat het aantal geweldsbeschrijvingen met een vijandelijk geweldsinitiatief bij de dienstplichtigen een stuk hoger zou liggen. Dit is echter niet het geval. Dienstplichtigen zijn dus minder open over vijandelijk geweld dan de oorlogsvrijwilligers.

Als laatste geweldsverwijzing wordt gekeken naar excessief geweld. Hier is een opvallende discrepantie tussen de oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen. Zo hebben de oorlogsvrijwilligers een gemiddelde van drie excesverwijzingen per persoon waarbij de

⁵¹ Van Doorn, *Ontsporing van geweld*, 180

⁵² Ibidem, 221

dienstplichtigen een excesverwijzing van vijf per persoon hebben. 11,1% van de geweldsverwijzingen is bij de oorlogsvrijwilligers een exces. Bij dienstplichtigen is dit 15,6%. Binnen deze cijfers zijn de verschillen echter groot. 17,6 % wordt door de oorlogsvrijwilligers als Nederlands excessief geweld beschreven terwijl bij de dienstplichtigen dit getal op 36,1% ligt. Als we kijken naar het percentage directe excesverwijzingen is te constateren dat de discrepantie enorm is. Bij de dienstplichtigen is 80,8% van de Nederlandse excessen een directe verwijzing, terwijl dit percentage bij oorlogsvrijwilligers op 33,3% ligt. Een discrepantie van bijna 50%! Hier kunnen twee redenen voor zijn: ten eerste kan het zo zijn dat oorlogsvrijwilligers minder in contact kwamen met excessief geweld, aangezien drie personen na de periode mei 1949 niet meer schreven. De guerrillaoorlog verhardde, wat tevens excessief geweld met zich mee bracht. Zo was er vaker sprake situatiedrang; men werd in een situatie gebracht die niets anders toeliet dan hard optreden of dit optreden spontaan, zelfs ongewild uitlokte. Zo moesten gevangenen harde verhoren ondergaan om in een noodsituatie zo spoedig mogelijk informatie te verkrijgen over de toestand ter plaatse. Sommige soldaten raakten buiten zichzelf als een kameraad of commandant sneuvelde. Als wraak keerde men zich tot excessieve geweldsuitoefening. Achteraf verontschuldigten commandanten zich met het feit dat de troep niet meer te houden was.⁵³ Zoals al in de inleiding stond geschreven, was de discipline niet in alle eenheden even goed.

Een tweede reden kan men weer herleiden tot de motivatie. Oorlogsvrijwilligers kunnen hebben gedacht dat het schrijven over Nederlandse geweldsexcessen afbreuk deed aan het idee van de juistheid van de zaak. Excessen passen niet in het beeld van hun missie. Het herstellen van orde en rust door middel van excessief geweld is natuurlijk een grote smet op de goede naam van de zaak. Dienstplichtigen, die gedwongen werden in de situatie waarin zij zich bevonden, zullen met dit feit minder rekening hebben gehouden omdat zij wellicht neutraler tegenover de situatie stonden. Zij stonden over het algemeen kritischer tegenover de inzet en het beleid.⁵⁴

Opvallend is echter dat de vijandelijke directe excesverwijzingen allebei rond het zelfde percentage liggen. 35,7% van de vijandelijke excesverwijzingen is bij oorlogsvrijwilligers een directe verwijzing en bij dienstplichtigen ligt dit op 39,1%. Het grootste percentage vijandelijke excesverwijzingen bij beide groepen is dus een indirecte verwijzing. Voor de oorlogsvrijwilligers ligt dit op dezelfde lijn als de Nederlandse indirecte excessieve geweldsverwijzingen, terwijl bij de dienstplichtigen de discrepantie tussen directe Nederlands excessieve geweldsverwijzingen en directe vijandelijke excessieve geweldsverwijzingen bijna 40% bedraagt. Het lijkt er dus op dat het Nederlands excessieve geweld een diepere indruk op dienstplichtigen heeft gemaakt, waardoor men deze opschrijft, dan het directe vijandelijke excessieve geweld, dat minder vaak is opgeschreven.

Geadresseerden

Bovenstaande kwantitatieve analyse heeft de geadresseerden als een eenheid genomen. Een persoon heeft echter een verschillende relatie met ouders, broers en partners. Hierdoor is het ook nuttig om te onderzoeken of er een discrepantie in openheid naar verschillende geadresseerden is. Ik heb de geadresseerden in drie groepen gedeeld. De

⁵³ Van Doorn, *Ontsporing van geweld*, 191-192

⁵⁴ Elands, *Interview*

eerste groep is familie. Hieronder vallen ouders, kleine broertjes, zussen en grootouders. De tweede groep zijn de broers. Een soldaat kan zich beter identificeren met broers die wat ouder zijn of net iets jonger zijn. Hierdoor is het ook interessant om te kijken of er meer openheid in de correspondentie ontstaat. Deze kwantitatieve groep bestaat uit drie soldaten die naar een broer schreven.⁵⁵ De laatste groep is de partner. Logischerwijs hebben de soldaten een heel andere relatie met deze persoon dan met de vorige twee groepen. Het is dus interessant om te kijken of men naar de partner juist opener was als onderdeel van openheid in de relatie, of toch meer gesloten om de partner van zorgen te weerhouden. Deze kwantitatieve groep bestaat uit vijf soldaten die schreven aan een partner.⁵⁶ De brief van Karel Raes heb ik niet meegenomen in deze analyse omdat het niet duidelijk is aan wie deze brief geschreven is.

Wat als eerste opvalt is dat men op bijna alle fronten het meest open is in brieven gericht aan een broer. 39,5% van de brieven die gericht is aan een broer bevat een geweldsverwijzing. Wat tevens opvalt is dat men opener is richting familie dan richting de partner. 25,3% van de brieven gericht aan de familie bevat een geweldsverwijzing, terwijl 12,9% van de brieven gericht aan de partner een geweldsverwijzing bevat. Blijkbaar correspondeert men richting de partner liever niet over geweld. Drs. Elands wijst hierbij op het feit dat veel relaties in die tijd redelijk pril waren. Men had waarschijnlijk een half jaar tot een jaar een relatie met de partner, waardoor zij minder hecht waren dan met de familie.⁵⁷

Naar de familie toe wordt er het minst geschreven over geweldsverwijzingen waar de schrijver zelf bij betrokken is geweest. Met 29,3% vormen zij een uitzondering op de groep broers en partner. De cijfers van deze twee groepen liggen op 43,5% en 42%. Zoals in dit hoofdstuk zal blijken, schrijft men het makkelijkst en meest open naar de broer toe. Waarom men naar de partner vaker over geweldsverwijzingen schreef waarbij men zelf betrokken is geweest dan naar de ouders is natuurlijk niet te achterhalen. Echter, door de schrijfwijze die sommige soldaten hanteren valt op dat men in een bepaalde 'stoere' taal schrijft, dus wellicht indruk op de partner wil maken. Wellicht kan dit ook een verklaring zijn voor het hogere percentage geweldsverwijzingen waarin men zelf betrokken is geweest.

Als we kijken naar de percentages van verwijzingen met slachtoffers verschillen de drie groepen niet meer dan 8%. In 43,5% van de gevallen wordt er naar de broer over slachtoffers geschreven. Voor de familie en partner is dit 35,7% en 38,4%. De laatste twee groepen hebben een kleine discrepantie in percentage. Als we hier dieper op ingaan, valt op dat er naar de groep familie het minst over Nederlandse slachtoffers wordt geschreven. 53,3% van de slachtoffers zijn Nederlands. Bij de partner ligt dit percentage op 62,5% en bij de broer op 75%. Vooral het laatste percentage is erg hoog. Het vallen van Nederlandse slachtoffers raakt een soldaat natuurlijk meer dan het vallen van vijandelijke slachtoffers. Blijkbaar vonden de soldaten het makkelijker om hierover naar hun broer te schrijven dan naar de andere twee groepen. De broer werd meer als vertrouwenspersoon gezien. Men dacht dat deze wel wat meer aan kon waardoor soldaten

⁵⁵ Ad van der Burg, Aise Homma en Maarten Schaafsma. De collecties Homma en Schaafsma bevatten tevens brieven die geschreven zijn aan de groep familie.

⁵⁶ Flip Peeters, C.J. den Beste, Bas Bongers, P.W. van Baarsen en J.A. Bartels. De collecties Bongers, van Baarsen en Bartels bevatten tevens brieven die geschreven zijn aan de groep familie.

⁵⁷ Elands, *Interview*

hun hart luchtten over de vrienden en bekenden die zij verloren. Men kan de insteek hebben gehad dat ouders en partners zich te veel zorgen zouden maken over dit soort zaken.

Als we kijken naar de vermelding van Nederlandse geweldsinitiatieven liggen deze cijfers niet erg ver uit elkaar. Naar de groep broers wordt 33,1% als Nederlands geweldsinitiatief beschreven, 30,4% naar de familie en naar de partner 38,4%. Als we naar het vijandelijk geweldsinitiatief kijken ligt dit bij de familie en de broers erg dicht bij elkaar, respectievelijk 53,6% en 56,5%, maar vijandelijke geweldsinitiatieven naar partners liggen beduidend lager. Dit percentage ligt namelijk op 40,8%. Wellicht schreef men hier naar de partner minder over om zo het beeld te creëren dat de Nederlanders alles in de hand hadden en de vijand geen initiatief toonde. Vijandelijke geweldsinitiatieven tonen namelijk wel aan dat de vijand strijd lust had en in staat was om de Nederlanders aan te vallen. Het kan zijn dat soldaten bewust minder over vijandelijke geweldsinitiatieven schreven, zodat het leek dat men zich in een rustigere situatie bevond waar de Nederlanders het initiatief hadden.

Als laatst ga ik in op excessief geweld. Ook hier liggen de cijfers maximaal 8% uit elkaar, maar opvallend is dat de groep broers het laagste percentage heeft: 8,7%. Aan de partner wordt bijna het dubbele percentage excessverwijzingen geschreven, namelijk 16%. Dit is een zeer opvallende discrepantie, aangezien we bij alle andere geweldsverwijzingen hebben geconstateerd dat men naar een broer veel opener over geweld schreef dan naar de partner. Bij de ouders ligt dit percentage op 14,8%. Ook is het opvallend dat er bij de groep broers geen enkel Nederlands geweldsexces wordt beschreven. Van de vijandelijke excessen die worden genoemd is 75% een indirecte geweldsverwijzing. Men kan dus concluderen dat soldaten naar hun broers toe over het algemeen niet open waren over excessief geweld. Men schreef alleen maar vijandelijke excessief geweld op en dit waren grotendeels verwijzingen die niet naar een directe gebeurtenis verwezen. Er moet echter wel rekening worden gehouden dat er maar drie soldaten binnen dit onderzoek zijn opgenomen die aan hun broer schreven. Wellicht heeft dit invloed op de cijfers, aangezien de groep familie het meest gerepresenteerd is.

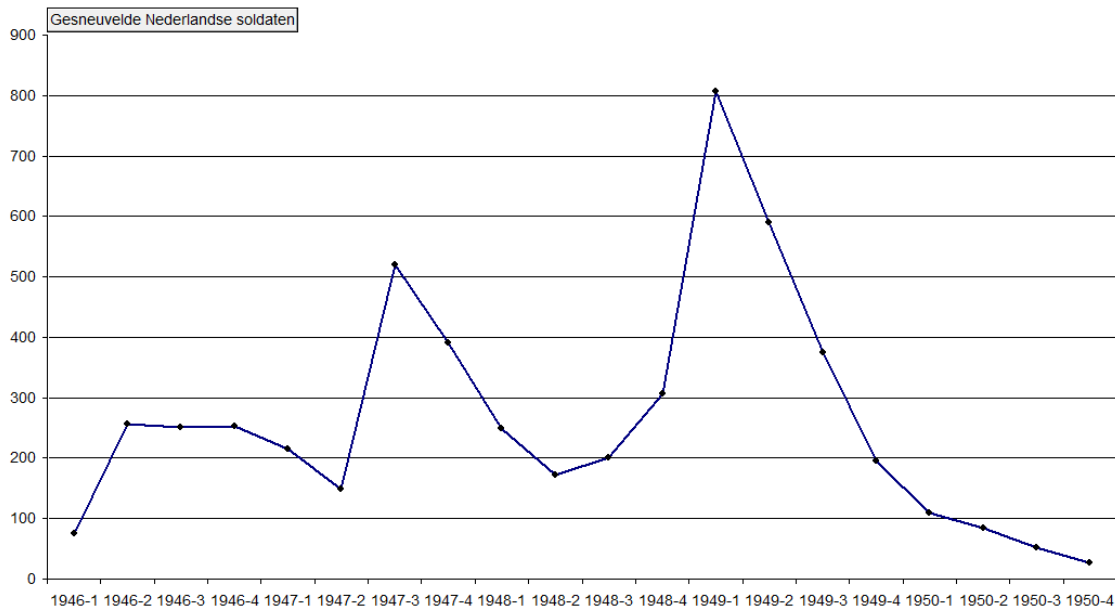
Bij de groep familie is 32,3% een Nederlands geweldsexces en bij de groep partners is dit 40%. Alle Nederlandse geweldsexcessen die aan de partners zijn geschreven zijn directe verwijzingen. Het lijkt er op dat van de drie groepen, men naar de partner over Nederlands excessief geweld het meest open schreef.

Opvallend is, als we kijken naar het percentage directe vijandelijke excessverwijzingen, dat beide groepen weer dicht bij elkaar liggen. Naar de familie wordt 39% als directe excessverwijzing opgeschreven en naar de partner 33,3%. Men was opener over directe Nederlandse geweldsexcessen dan over vijandelijke excessen.

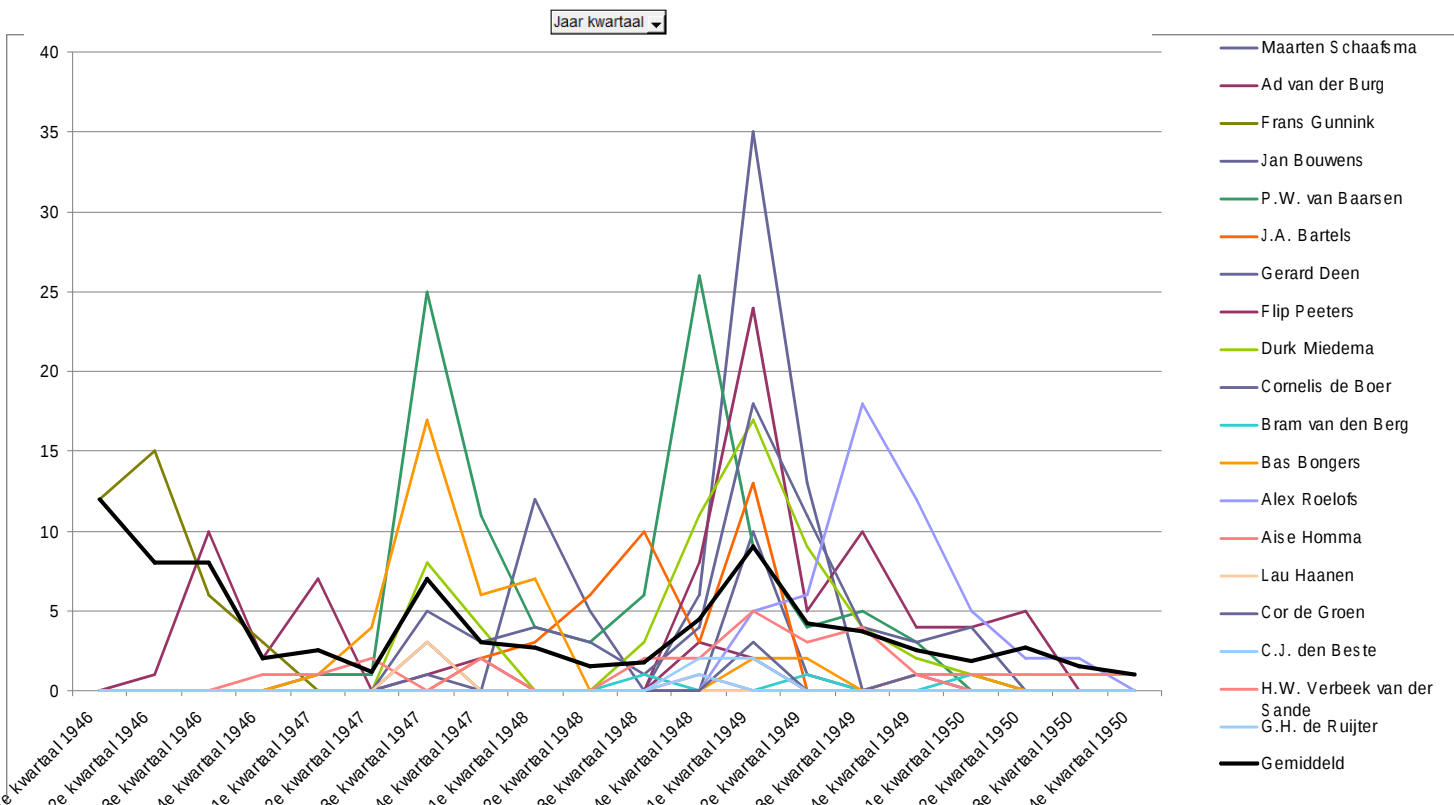
Tijdsverloop

Als laatst ga ik in op de tijdsontwikkeling. Als men sporadisch wat over geweld schrijft, betekent het dat het aantal geweldsverwijzingen over de tijd ongeveer gelijk moet blijven. Toonde men echter meer openheid over geweld, dan moet er, met name vanaf september-december 1948 een toename in geweldsverwijzingen te zien zijn. Dit zou dan een realistische weergave van de toename van geweld in Indonesië moeten representeren. Het is echter lastig om geweldsintensiteit over een periode van maart 1946 tot en met december 1950 te meten. Het is een onmogelijke taak om alle patrouillerapporten door te

nemen. Om de geweldsintensiteit over deze periode te meten zal ik kijken naar het aantal Nederlandse oorlogsslachtoffers.

Grafiek met het aantal gesneuvelde Nederlandse militairen in de periode maart 1946 tot en met september 1950.⁵⁸

Grafiek met het aantal geweldsverwijzingen in brieven per soldaat, per kwartaal.

⁵⁸ Bron: Database Nationaal Indië monument

Het begin van de eerste grafiek laat duidelijk zien dat vanaf het tweede kwartaal van 1946 het aantal Nederlandse soldaten en het aantal Nederlandse acties toeneemt. Er is een duidelijke stijging van oorlogsslachtoffers, die vanaf het tweede kwartaal van 1946 voor zo'n negen maanden stabiel is, waarna er een afname van oorlogsslachtoffers te zien is. Wat opvalt is de eerste piek van het derde kwartaal van 1947. Dit is de Eerste Politieke Actie. Daarna neemt het aantal oorlogsslachtoffers af tot en met het tweede kwartaal van 1948. Vanaf het laatste kwartaal van 1948 is er echter weer een grote stijging te zien. Deze stijging representeert de Tweede Politieke Actie, waarna er weliswaar een snelle afname van het aantal slachtoffers te zien is, maar nog tot en met het derde kwartaal van 1949 boven gemiddeld is. Dit representeert de geweldstoename die vanaf september 1948 begon.

Deze ontwikkeling is zeer goed terug te zien in de grafiek met geweldsverwijzingen in brieven. Al zijn de pieken minder extreem dan in de eerste tabel, er wordt een representatieve weergave van het bedaren en opleven van de strijd weergegeven. In het derde kwartaal van 1947 is er een toename van geweldsverwijzingen in brieven. Dit loopt gelijk met de Eerste Politieke Actie en toont net als de grafiek van Nederlandse gesneuvelde militairen aan dat er een toename van geweld is. Vervolgens daalt het aantal geweldsverwijzingen vanaf het vierde kwartaal van 1947 tot en met het derde kwartaal van 1948. Ook deze daling loopt verbazingwekkend gelijk aan de grafiek met Nederlandse oorlogsslachtoffers. In het derde kwartaal van 1948 neemt het aantal geweldsverwijzingen weer toe, een hoogtepunt bereikend in het eerste kwartaal van 1949. Ook dit loopt synoniem met de verheviging van de guerrillastrijd vanaf september 1948. Aan de piek in het eerste kwartaal van 1949 kunnen we zien dat de Tweede Politieke Actie begonnen is. Vervolgens neemt de grafiek, net zo als die van de Nederlandse oorlogsslachtoffers, gestaag af. Waar de twee grafieken voornamelijk in verschillen, is de eerste periode van 1946. Dit kan echter te maken hebben met het feit dat er in de tweede grafiek tot het vierde kwartaal van 1946 slechts twee soldaten de briefwisselingen representeren.

De belangrijkste conclusie die er uit de tijdstabellen te trekken valt, is dat de soldaten meer geweldsverwijzingen opschreven naarmate de geweldsintensiteit toenam. Dit toont aan dat men thuis de toename van geweld in zekere mate mee kreeg. Het aantal geweldsverwijzingen per persoon zijn, in vergelijking met wat een soldaat in werkelijkheid meemaakte, relatief laag. Dit komt waarschijnlijk door de zelfcensuur die de soldaat toepaste. Toch is de zelfcensuur niet alomvattend. Bewust of onbewust is er een openheid in geweldsverwijzingen te zien die gelijk loopt met de verheviging van de strijd.

Verder kan men aan de tweede grafiek zien dat er geen ontwikkeling in de openheid over geweld is. De grafiek laat duidelijk zien dat er geen gestage afname van zelfcensuur is waardoor het aantal geweldsverwijzingen zou stijgen naarmate men langer in Indië verbleef. Men volgt het geweldspatroon dat in Indië aanwezig was.

Deelconclusie

De eerste cijfers laten al meteen zien dat men niet open over geweld schrijft richting het thuisfront. Slechts één op de vijf brieven bevat een geweldsverwijzing. Echter, binnen de geweldsverwijzingen zelf is men wel relatief open. Zo is 59,6% van de geweldsverwijzingen een directe geweldsverwijzing. 37,7% van de geweldsverwijzingen

vermeldt slachtoffers, een percentage dat aanzienlijk is. Tevens bestaat 14,2% van de geweldsverwijzingen uit excessief geweld. Ook dit is een aanzienlijk getal. De nadruk binnen de geweldsverwijzingen ligt echter wel bij andere actoren in plaats van de schrijver doordat deze in 'slechts' 30,2% van de geweldsverwijzingen zelf betrokken is geweest.

Er is aan het percentage geweldsverwijzingen van soldaten die geen primaire gevechtsfunctie hadden duidelijk te zien dat zij niet veel in contact met geweld kwamen. Dit percentage ligt beduidend lager dan hun collega's met een primaire gevechtsfunctie. Uit de cijfers lijkt echter wel dat zij gemakkelijker en opener over geweld schrijven dan hun collega's met een primaire gevechtsfunctie.

Verder valt er uit de cijfers te concluderen dat oorlogsvrijwilligers opener over geweld schrijven dan dienstplichtigen. Zij schrijven vaker over geweld en slachtoffers. Dienstplichtigen schrijven echter opener over excessief geweld. Deze twee conclusies kunnen beide te maken hebben met het vermoeden dat oorlogsvrijwilligers het thuisfront sterker wilden beïnvloeden over de juistheid van hun missie dan dienstplichtigen. Hierdoor wordt er vaker door oorlogsvrijwilligers over geweld geschreven en minder over excessief geweld. Zoals al eerder is geschreven, dit is een deductieve redenering, geen feit.

Als we kijken naar de cijfers van de geadresseerden valt er te concluderen dat men het meest open richting de broer was. Op het excessieve geweld na had deze groep binnen alle geweldsverwijzingen het hoogste percentage. Verder valt op dat de groep familie in vergelijking met de groep partners bijna het dubbele percentage geweldsverwijzingen heeft. Echter, inhoudelijk lijkt men richting de partner toch opener over zaken als eigen betrokkenheid binnen het geweld, het vallen van slachtoffers en excessief geweld te zijn.

Als laatst valt te concluderen dat wanneer geweld vaker voorkwam, zoals de Politie Acties of de toename van vijandelijke acties vanaf september 1948, men ook vaker over geweld schreef. Men schreef dus niet opener over geweld naarmate men langer in Indonesië zat.

Hoofdstuk 2: Lieve familie...

*“En je vraagt je, denkend aan D-Day '44 af: wie zullen er sneuvelen? We zullen worden opgewacht door de TNI en door de communistische troepen van Moeso, die uiteraard de strijdbijl begraven hebben. Spanning. De adrenaline jaagt m'n zelfvertrouwen op. Je moet vooraan, voorbeeld zijn, vertrouwen uitstralen.”*⁵⁹

C.J. den Beste aan zijn vrouw

Bepalende factoren

Er zijn een aantal factoren buiten de schrijver om die de inhoud van de brief bepalen. Zo stelt het ministerie van Oorlog vanaf 16 oktober 1947 een limiet op het aantal luchtpostbladen voor soldaten. Deze worden op 20 luchtpostbladen per soldaat, per maand vastgesteld.⁶⁰ Dit werd ingevoerd omdat men niet in staat was de vele brieven naar Nederland te kunnen verzenden.⁶¹ Het stond de soldaten wel vrij om brieven via de veel tragere zeepost te sturen, maar dat moesten zij dan wel zelf van hun karige salaris betalen. Verder dient er rekening te worden gehouden met het feit dat de luchtpostvellen een totale schrijfpoppervlakte van 618.5 cm², en later 576 cm², hadden. Ter vergelijking: het oppervlakte van een A4-blad is 619.5 cm². Als we nagaan dat een soldaat 20 luchtpostvellen per maand beschikbaar had om naar zijn ouders, grootouders, broers en zussen, vriendin, vrienden en kennissen te schrijven, die een oppervlakte van nog net geen A4 blad hadden, is te constateren dat zij beperkt werden in hun correspondentiemogelijkheden. Men moest dus zorgvuldig afwegen waar men over schreef. Uit de brieven is op te maken dat men erg geïnteresseerd was in de gang van zaken thuis. Zo schrijft Scagliola dat het gebrek aan contact met het thuisfront fnuikend voor het moreel van de soldaten was.⁶² Men correspondeerde met de beperkte luchtpostvellen liever over de wederopbouw, de gang van zaken van het ouderlijk bedrijf, het opgroeien van kleinere broers, zusjes, neefjes en nichtjes e.d., dan over geweld. Hadden de soldaten meer luchtpostvellen en een groter schrijfpoppervlakte tot hun beschikking, dan zou de brieveninhoud hoogstwaarschijnlijk meer geweldsverwijzingen bevatten.

Verder moet er worden gekeken naar de militaire censuur. Binnen de bestaande literatuur is hier niets over geschreven en er is daardoor weinig over bekend. Hierdoor zal ik wat dieper op dit onderwerp ingaan. Officieel waren de brieven onderworpen aan deze censuur. Soldaten mochten niet alles opschrijven. Hierover staat in het *Handboek voor den Soldaat* geschreven:

“Geheimhouding van militaire aangelegenheden vóór en gedurende een oorlog is van het grootste belang. (...) In gesprekken en brieven mogen geen mededeelingen worden

⁵⁹ C.J. den Beste, 'brief vanaf de Javazee aan zijn vrouw d.d. 17 december 1948', in: Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 148

⁶⁰ Oorlogsminister 's Gravenhage (Nationaal Archief; 2.13.132._1202_berichtformulier legerverbindingen register nr. 031 11, 11 oktober 1947)

⁶¹ Kabinet Legercommandant (Nationaal Archief; 2.13.132._1202_166-3, 14 oktober 1947)

⁶² Stef Scagliola, *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking*, (Amsterdam, 2002) 34

gedaan over voorgenomen of in uitvoering zijnde militaire maatregelen, ondernemingen, opstellingen, verplaatsingen enz. Men ontwijkte iedere beantwoording van vragen, welke ten doel hebben, dergelijke mededeelingen te weten te komen.”⁶³

Dit is echter de enige richtlijn die de soldaat tijdens zijn opleiding te lezen kreeg. Om dieper op het censuurreglement in te kunnen gaan, heb ik de archieven bekeken. Zo staat in het *Leidraad t.b.v. officieren van de afdeeling militaire intelligence NEFIS* het volgende:

“Doel van de censuur is het uitlekken van inlichtingen, het verspreiden van geruchten en de verzending uit een operatiegebied van souverniris, die van technische intelligence-waarde kunnen zijn, te voorkomen.”⁶⁴

Dit houdt in dat:

“(...) geen berichten betreffende de organisatie der weermacht, bewapening, troepenverplaatsingen en berichten betreffende plaatselijke toestanden aan het publiek worden bekend (...)”⁶⁵

Zo wordt er de nadruk op gelegd dat men zeer oplettend moet zijn met het vermelden van onder andere de voornemens en plannen van de weermacht, de samenstelling, sterkte en het moreel van de weermacht; de organisatie, administratie, verbindingsmiddelen, hulpbronnen, voorraden en reserves van de weermacht; verliezen aan personeel en materieel en resultaten van vijandelijke activiteit; de mate van de kennis omtrent de vijandelijke weermacht; en de securitymaatregelen en- methodes.⁶⁶

Dit zijn slechts enkele punten die het leger niet in brieven wilde tegenkomen. Echter, al deze punten ben ik (veelvoudig) bij de briefschrijvers tegengekomen. Waren de Nederlandse militairen dan zo opstandig dat men deze regels negeerde? Het antwoord is nee. Bovenstaande regels zijn afkomstig uit een leidraad voor een zeer beperkte doelgroep, niet voor de soldaten zelf. De soldaat heeft het slechts moeten doen met het *Handboek voor den Soldaat*. Hierop legde ik de vraag *hoe werd men voorgelicht over het censuurreglement* voor aan de veteranen Van de Wouw en Dijkstra. Beide gaven aan dat zij niets wisten en niets merkten van enig censuurreglement.⁶⁷ Alleen Cornelis de Boer schrijft in 1947 aan zijn familie:

“U zult de laatste dagen wel bespeurd hebben dat ik ‘te Velde’ boven de brief zet. Nu moet u niet denken dat we weer verplaatst zijn, want dat is geenszins het geval. We liggen nog steeds in dezelfde kampong, maar we mogen de naam er niet meer boven zetten in verband met de veiligheid.”⁶⁸

⁶³ Koninklijke Militaire Academie, *Handboek voor den soldaat*, (Breda, 1945) 91

⁶⁴ *Leidraad t.b.v. officieren van de afdeeling militaire intelligence NEFIS*, (Nationaal Archief; 2.13.132._28, 1946) 26

⁶⁵ Censuur-regeling voor Nederlandsch-Indië gedurende de herbezettingperiode, (Nationaal Archief; 2.13.132._1595, z.j.) 8

⁶⁶ *Leidraad t.b.v. officieren*, 21

⁶⁷ E-mail correspondentie met van de Wouw en Dijkstra

⁶⁸ Cornelis de Boer, ‘brief vanuit Sindang Marga aan zijn familie d.d. 23 december 1947’

Ironisch genoeg schrijft hij in dezelfde brief wel de plaatsnaam waarin hij zich bevindt. Dit is echter de enige schrijver waarvan uit de brieven is op te maken dat er een bewustheid van censuur is.

Nu geconstateerd is dat de soldaten zich niet bewust waren van censuur, moet er naar de censoren worden gekeken. Hebben zij dan invloed op de inhoud van de brieven gehad door bepaalde aspecten te censureren? Dit is zeer onwaarschijnlijk. Al in oktober 1946 laat de legercommandant in Nederlands-Indië, generaal Spoor, weten dat:

*“alle censuur op poststukken van personeel van het K.N.I.L. en K.L. is beëindigd. (...) Het staat uiteraard aan elk militair vrij om te corresponderen met een ieder of eenige partij of vereniging, waartoe hij zich aangetrokken voelt. Mocht zulks evenwel ertoe leiden, dat deze correspondentie aanleiding wordt tot ondermijning van het gezag of van de discipline in het leger, dan kan zulks niet meer worden getolereerd. (...) Uiteraard is het in de eerste plaats de taak van de commandanten en officieren van de onderscheiden eenheden hierop nauwkeurig toe te zien en terzake een rapport uit te brengen aan hun hogere chefs (...)”*⁶⁹

Hieruit blijkt dus dat de censuur wordt opgeheven. Als een commandant of officier een vermoeden heeft van het overtreden van de regels, dan moet hij dit melden bij de hogere chefs. Dit zijn de divisie- en brigadestaven.⁷⁰ Tijdens vergaderingen van de legerraad komt echter steeds de klacht over het tekort aan officieren naar voren.⁷¹ Waarschijnlijk hadden de weinige officieren in Nederlands-Indië zeer veel werk en kwamen zij niet aan deze extra censuurtaak toe. Hierdoor ga ik er vanuit dat er geen censuur aanwezig was op de brieven. Zo ben ik in de archieven slechts eenmaal een verzoek tegen gekomen tot het censureren van een soldaat.⁷² Het is mogelijk dat er soms steekproeven werden genomen, al is hier geen bewijs voor te vinden in de archieven.

Zelfcensuur

In de brieven is sprake van zeer veel zelfcensuur. Zoals in het vorige hoofdstuk al is geschreven laten de veteranen Van de Wouw en Dijkstra weten dat zij niet over geweld schreven om het thuisfront niet ongerust te maken.⁷³ Zo geeft de heer Dijkstra een mooi voorbeeld:

“(...) en schreef boven al mijn brieven Mr. Cornelis⁷⁴, met de gedachte Mr. C komt als actiegebied nooit in de media of het moest zijn voor een parade of iets derg. Zou ik

⁶⁹ Afschrift van generaal Spoor voor intern gebruik, (Nationaal Archief; 2.13.132._150_Kab/1119, 3 oktober 1946)

⁷⁰ Afschrift van generaal Spoor, (Nationaal Archief; 2.13.132._1200 Nr.20/GS 02, 21 januari 1947)

⁷¹ O.a. Notulen van vergadering Legerraad, gehouden op vrijdag 8 augustus 1947 te 10.00 uur ten kantore van den legercommandant, (Nationaal Archief; 2.21.036.01._8, 8 augustus 1947) 3

⁷² S.H. Spoor, *Onderwerp: brief dpl. T. Schot* (Nationaal Archief; 2.13.132._1200, Kab/044, 13 januari 1947)

⁷³ E-mail correspondentie met van de Wouw en Dijkstra

⁷⁴ Meester Cornelis was een buitenwijk van Batavia.

kampong namen gebruiken dan was er een kans dat die wel eens in de krant konden komen in verband met acties of gevechten.”⁷⁵

De zelfcensuur komt ook naar voren als we het aantal geweldsverwijzingen in brieven en dagboeken in een bepaalde periode met elkaar vergelijken. In de periode van 8 januari 1948 tot 19 juli 1949 schrijft Gerard Deen geen enkele geweldsverwijzing op in zijn brieven. In de periode van 18 januari 1948 tot en met 20 april 1948 schrijft hij echter al tien geweldsverwijzingen in zijn dagboek op.⁷⁶ P.W. van Baarsen noteert in de periode van 21 september 1947 tot en met 16 februari 1948 veertig geweldsverwijzingen in zijn dagboek. In deze periode schrijft hij echter veertien geweldsverwijzingen in brieven aan zijn familie en vriendin. Ook in een brief van Bram van den Berg aan zijn ouders blijkt dat er doelbewust gebeurtenissen zijn weggelaten in de correspondentie:

“Door die aanval op Brebes zijn wij teruggetrokken op Tegal. Ik keek ervan op dat dat in Nederland in de krant stond. Ik had er maar niet over geschreven, maar nu merk ik dat de kranten het wel doen.”⁷⁷

Ook in de brieven zelf wordt er om discretie gevraagd:

“Spreek er thuis bij mij en jou niet over, maar jij, die eigenlijk een deel van mij bent, behoort alles te weten.”⁷⁸

Zo schrijft ook Jan Bouwens in dezelfde brief, dat het inleidingfragment van hoofdstuk één vormt, of zijn broer niets tegen zijn ouders over het geschrevene wil zeggen. Dit komt ook bij andere briefschrijvers voor. Een laatste voorbeeld van zelfcensuur betreft Alex Roelofs. Hij reed met een carrier op een trekbom, waardoor zijn hele lichaam vol met scherven zat. Hierdoor belandde hij voor 2½ maand in het marinehospitaal. Dit heeft hij echter nooit naar huis geschreven, omdat hij het thuisfront niet ongerust wilde maken.⁷⁹

Zelfcensuur was dus alom aanwezig. In hoeverre wordt dan duidelijk voor het thuisfront dat de schrijver zich in een oorlogssituatie bevindt? Bas Bongers schrijft op 24 juli 1947 aan zijn vriendin dat het volop oorlog is.⁸⁰ Van Baarsen laat op 22 augustus aan zijn vriendin weten dat hij zich (*“niet in een gewone”*) oorlog bevindt.⁸¹ Op 23 december 1948 schrijft hij zelfs in wat voor oorlog de Nederlanders zich bevinden: een guerrillaoorlog.⁸² Net als in het inleidingcitaat, winden de schrijvers er geen doekjes om

⁷⁵ Dijkstra, *e-mail correspondentie*

⁷⁶ Deen, (NIMH; collectie losse stukken 57_3292)

⁷⁷ Bram van den Berg, ‘brief vanuit Tegal aan zijn ouders d.d. 15 januari 1950’, eindespoor.nl/luchtpost/home.php (31 oktober 2014)

⁷⁸ Flip Peeters, ‘brief aan zijn vriendin d.d. 26 januari 1949, plaats onbekend’ (Bronbeek; 2009/07/4-4)

⁷⁹ Paul van der Put, *Dikke zoen voor Moeke: brieven van een soldaat in Indië 1949-1950*, (Zutphen, 2001) 155

⁸⁰ Bas Bongers, ‘brief aan zijn vriendin d.d. 24 juni 1947, plaats onbekend’ (privécollectie)

⁸¹ P.W. van Baarsen, ‘brief vanuit Djamboe aan zijn vriendin d.d. 22 augustus 1947’ (privécollectie)

⁸² Van Baarsen, ‘brief vanuit Djatake aan zijn ouders d.d. 23 december 1948’

dat zij zich in een oorlogssituatie bevinden. Aise Homma dramatiseert de oorlogssituatie zelfs:

*“Ik zou anders zo zeggen er is anders niet veel in Indië dan vechten dus je kunt beter thuis blijven, of je moet net zo zijn als mij, want het fluiten van de kogels is voor mij muziek: voorwaarts, voorwaarts, voorwaarts (...)”*⁸³

Al bevat gemiddeld één op de vijf brieven een geweldsverwijzing, uit de geweldsverwijzingen valt duidelijk op te maken dat men zich in een oorlogssituatie bevindt. Men is over dit aspect dus zeer open. Alleen Lau Haanen laat het thuisfront weten dat hij zich niet in een oorlogssituatie bevindt:

*“Jullie zouden misschien kunnen denken, dat we hier oorlog aan ’t voeren zijn geweest en in ’n verrot gevaarlijke streek zitten, dit is absoluut niet waar.”*⁸⁴

Twintig dagen later sneuvelt Haanen...

Inhoudelijke informatie

Dat de soldaten in een totaal andere wereld waren beland is niet alleen op te maken uit de beschrijvingen van de omgeving, de Indonesische bevolking en het eten, maar ook uit het taalgebruik. Zo worden er in de geweldsverwijzingen een vast aantal Maleisische woorden als *kampong*, *rampokker*, *kali*, *sawa*, *loerah*, *aloon-aloon* en *passar* gebruikt.⁸⁵ Door het gebruik van Maleisische woorden in plaats van de Nederlandse woorden wordt er al een exotischer beeld gecreëerd. De schrijver confronteert het thuisfront hierdoor herhaaldelijk op een indirecte manier met het feit dat hij zich in een totaal andere omgeving bevindt dan die in Nederland aanwezig is. Dit wordt benadrukt in de patrouillebeschrijvingen. Deze worden vaak als zwaar beschreven. Het klimmen en afdalen van steile (rots)wanden, het uitglijden over modderwegen, het wegzakken in de sawa's, de hevige regenbuien en de brandende zon komen hierbij naar voren. In combinatie met het ervaren geweld laat de schrijver weten dat zijn taak als soldaat niet altijd even makkelijk is.

Zoals in hoofdstuk één al is geschreven, bestaat 30,2% van de geweldsverwijzingen uit een gebeurtenis waarbij de schrijver persoonlijk actief betrokken is geweest. Bij het overgrote deel van de geweldsverwijzingen ontbreekt niet alleen de betrokkenheid van de schrijver, de geweldsverwijzingen worden vaak als een gebeurtenis weergegeven, zonder duidelijke actoren. Opvallend is echter dat van de geweldsverwijzingen waar de schrijver zelf bij betrokken is geweest, slechts 8,5% daadwerkelijk over de eigen handelingen gaat. Het merendeel van de geweldsverwijzingen bestaat uit algemenere beschrijvingen waarbij het handelen van de schrijver zelf niet naar voren komt. Er wordt dan ook altijd in de wij-vorm geschreven. Dit komt overeen met het onderzoek *Wat veteranen*

⁸³ Aise Homma, 'brief te velde aan zijn broer d.d. 10 december 1946', (privécollectie)

⁸⁴ Lau Haanen, 'brief aan zijn familie d.d. 13 augustus 1947, plaats onbekend', in: Frank C.M. Evers, *De hemelse kwartiermaker: brieven van een jonge Maastrichtse oorlogsvrijwilliger aan zijn thuisfront, 1945-1947*, (Elst, 1999) 184

⁸⁵ Vertaling: dorp, gewapende rover, rivier, sawah, dorps hoofd, (dorps)plein en markt

vertellen.⁸⁶ Dit onderzoek richt zich op wat en hoe verschillende veteranen van verschillende conflicten vertellen over hun oorlogservaringen. Net als in het onderzoek, worden in de brieven niet geweldsgerelateerde verwijzingen echter wel veelvuldig in de ik-vorm geschreven. Het gebruik van de wij-vorm is dus een specifieke eigenschap van geweldsverwijzingen waarbij de schrijver zelf betrokken is geweest. Door deze vorm wordt het handelen van de schrijver tijdens een geweldssituatie een stuk onduidelijker. De geweldsverwijzingen refereren voornamelijk naar wat de schrijver en zijn groep overkomt en hoe de groep als geheel reageert. De eigen rol binnen de groep en binnen de situatie staat echter niet centraal. Om een zeer heftig voorbeeld te noemen: Cornelis de Boer is de enige soldaat die aan het thuisfront laat weten dat hij een vijand heeft gedood.⁸⁷ In de brieven van Bas Bongers is nergens te lezen dat hij een vijand heeft moeten doden. Zijn dochter heeft mij echter verteld dat hij dit wel een keer heeft moeten doen.

Het resultaat van het handelen komt echter op de achtergrond te liggen doordat bijvoorbeeld het resultaat van het schieten veel minder vaak wordt opgeschreven. Zo bevat slechts 7,9% een letterlijke verwijzing dat er vijanden door de groep gedood zijn. Waarschijnlijk komt het doden van een vijand (mens) niet overeen met het beeld dat de schrijver van zichzelf heeft, of wil presenteren aan zijn familie, waardoor het doden van een vijand niet werd opgeschreven.

Deze schrijfwijze is ook terug te vinden in de dagboeken. Ik heb in totaal slechts zeven geweldsverwijzingen gevonden waarbij de schrijver expliciet over het eigen handelen schrijft. Geen van de schrijvers noteert dat hij een vijand heeft gedood. Zo is dit nergens te lezen in het dagboek van Martien Zillessen. Hij heeft echter later aan derden verteld dat hij mensen heeft moeten doden.⁸⁸ Wellicht waren deze ervaringen te zwaar om op te schrijven en wilde men hier niet meer aan herinnerd worden. Drs. Duel, gedragspsycholoog bij het Veteraneninstituut, wijst er echter ook op dat uit onderzoek onder veteranen blijkt dat lang niet iedereen gericht vuurt. Als er iemand geraakt is, is het lang niet zeker door welke schutter de persoon geraakt is. Vaak zijn gevechten chaotisch en doordat meerdere mensen op de vijand vuren is het lang niet altijd zeker wie raak geschoten heeft.⁸⁹ Hierdoor kan het uitblijven van het vermelden van een gedode vijand in brieven en dagboeken mede worden veroorzaakt.

Een kleine discrepantie tussen de brieven en dagboeken is een gedetailleerdere beschrijving van een gedode of gewonde kameraad. Soms schrijft men in de brieven wel eens over een schampschot, een armschot of een buischot. In dagboeken komen deze beschrijvingen vaker voor, echter niet op grote schaal. Wellicht wilde de schrijver deze details voor het thuisfront besparen of zag men simpelweg niet in waarom men deze details zou moeten opschrijven. De inhoudelijke informatie in brieven en dagboeken liggen over het algemeen echter wel op één lijn. Een mooi voorbeeld komt uit de brievencollectie en het dagboek van P.W. van Baarsen:

⁸⁶ Harry van den Berg, Stef Scagliola en Fred Wester, *Wat veteranen vertellen: verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties*, (Amsterdam, 2010) 108-119

⁸⁷ De Boer, 'brief vanuit Tebing Tinggi aan zijn familie d.d. 7 februari 1949'

⁸⁸ geschiedenisgroesbeek.nl/dagboek.htm (5 november 2014)

⁸⁹ Duel, e-mail correspondentie

*“(..) is ons kamp even beschoten geweest. Ach da’s maar ’n aardigheidje van die lui. Op 6 of 8 honderd meter schieten ze dan, nu ’t is ’n afstand waarop je nooit raak schiet.”*⁹⁰

Brieffragment van P.W. van Baarsen

*“Om 10 uur hebben ze ons kamp beschoten. Zo maar voor de aardigheid hoor. Zeker ’n afstand van 500 tot 800 meter. Er was niets aan de hand. De wacht kwam in stelling, naderhand gingen er 3 man op de fiets (..) en naderhand moest er ’n groep achterna. Ze hebben echter niets uitgehaald, die flikkers waren hem allang gesmeerd of (..)”*⁹¹

Dagboekfragment van P.W. van Baarsen

Het dagboek vermeldt nog wel dat er een achtervolging wordt ingezet, maar de geweldsverwijzingen zelf komen zeer overeen. Er is dus geconstateerd dat de soldaat binnen een geweldsverwijzing inhoudelijk bijna net zo open schreef naar het thuisfront, als dat hij voor zichzelf deed.

Alleen gruwelijke geweldsverwijzingen die wel in dagboeken te lezen zijn, zoals het onderstaande voorbeeld, ontbreken in brieven:

*“Na een keurig en kort gevecht rukken we Tjombang binnen en daar verschijnt voor onze ogen een afschuwelijk beeld van vier mensen die opgehangen zijn aan een boom. Ze zijn vreselijk toegetakeld en het is verschrikkelijk om aan te zien.”*⁹²

Doordat er in dit onderzoek slechts vijf personen zijn waarvan zowel een brievencollectie als een dagboek bestaat, kan moeilijk worden nagegaan of de schrijvers geweldssituaties bagatelliseerden en afzwakten. Wat de zaak tevens bemoeilijkt, is dat er in brieven geweldsverwijzingen worden opgeschreven die niet in de dagboeken zijn terug te vinden. Dit kan liggen aan het feit dat de soldaat de betreffende dag geen zin had om in zijn dagboek te schrijven. Het lijkt er echter op dat geweldssituaties zoals hierboven niet werden gebagatelliseerd in de brieven, maar gewoonweg niet werden opgeschreven.

Verder valt op dat het doel van het geweld zeer vaak secundair is. Men concentreert zich bij de geweldsverwijzing op de gebeurtenissen. Doordat 51% van de geweldsverwijzingen een vijandelijk initiatief is, is zelfverdediging natuurlijk het voornaamste doel van het geweld. Bij de 34,2% van de geweldsverwijzingen die wel een Nederlands initiatief hebben wordt het doel van het gebruikte geweld echter als secundair beschouwd. Men stuitte op de vijand en het gevecht begon. Of het uiteindelijke doel van bijvoorbeeld een zuivering behaald was, wordt zelden vermeld. Ook deze bevinding komt overeen met het onderzoek *Wat veteranen vertellen*.⁹³

Emoties en geloof

In de brieven wordt er regelmatig over emoties geschreven. Het missen van de mensen thuis, klagen over slechte sigaretten, de onvrede over de besluitenloosheid van de politiek en, na verloop van tijd, het groter wordend verlangen om terug naar huis te gaan. Met

⁹⁰ Van Baarsen, ‘brief vanuit Djamboe aan zijn vriendin d.d. 21 september 1947’

⁹¹ P.W. van Baarsen, ‘dagboek d.d. 21 september 1948’, (privé collectie)

⁹² Freek Raman, ‘dagboek d.d. 19 december 1948’, in: Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 155

⁹³ Van den Berg, *Wat veteranen vertellen*, 116

betrekking tot de geweldsverwijzingen schrijven de soldaten echter zeer weinig over hun emoties. De meest voorkomende vermelding van emotie is woede richting de vijand. Dit uit zich in schelden op de vijand of een agressieve schrijfwijze. Hier ga ik echter nog niet op in omdat dit facet in hoofdstuk drie zal worden behandeld. De afwezigheid van vermelding van emoties in geweldsverwijzingen zorgt er voor dat de geschreven informatie wat onpersoonlijker en afstandelijker wordt. In het onderzoek *Wat veteranen vertellen* benadrukt men het feit dat het afstand nemen van een situatie de soldaten op de been houdt.⁹⁴ De schrijver zal dus niet alleen het thuisfront willen beschermen voor zijn negatieve emoties, wellicht wil hij zichzelf ook beschermen door deze emoties zo veel mogelijk uit de weg te gaan.

Slechts 6% van de verwijzingen bevat een uitgesproken emotionele lading, waaronder dus het uitschelden van de vijand. Logischerwijs komen positieve emoties het minst voor bij de geweldsverwijzingen. Opgewektheid over een actie en trots op medesoldaten zijn de enige positieve emoties die zijn opgeschreven. Bij kleine successen of meevallers wordt er wel eens geschreven dat de stemming goed is of dat men opgewekt is. De grotere acties worden echter zonder expliciete emotionele lading opgeschreven. Bij de negatieve emoties is verdriet de meest beschreven emotie. Zo schreef Alex Roelofs in zijn eerste week:

*“Ik wil u iets vertellen over wat ik hier heb meegemaakt. Het is heus niet mijn bedoeling om u angstig te maken hoor! Maar het moet van mijn hart weg, anders wordt ik stapelgek. De eerste keer dat we in een paar huizen hier ingekwartierd waren, de boel een beetje voor elkaar was, werden we om negen uur ’s avonds aangevallen door een groep extremisten. Ze waren met automatische wapens uitgerust. Ik zal niet teveel uitweiden hoor, want dat kan ik niet. Er zijn bij ons drie doden en vier gewonden en twee over de zenuwen heen, dus u voelt wel, het was verschrikkelijk. Mijn eigen slapie Ruel is gedood door vijf kogels. Die mensen, dus de ouders van hem, moet ik schrijven. Wij hebben zes van die lui kapotgeschoten en een Japanse kapitein gevangen genomen. De volgende morgen zijn onze jongens begraven, het was erg. Dit is de eerste en ik hoop de laatste keer. Ik zat diep in de put.”*⁹⁵

Waarschijnlijk wilde hij zich groot houden tegenover zijn kameraden en wilde zijn hart luchten in deze brief naar zijn ouders. In alle gevallen wordt het verdriet veroorzaakt door een concrete gebeurtenis, waarbij de schrijver zijn hart moet luchten. Het vallen van kameraden is de grootste oorzaak van het schrijven over emoties. Naast het beschreven verdriet is medelijden met de nabestaanden van de gesneuvelde soldaat een van de meest voorkomende emotie. Zo schrijft Cor de Groen op dezelfde dag als Alex Roelofs over het sneuvelen van een collega:

*“De stemming in de compagnie is nu weer gezakt hoor. Die ene jongen laat een vrouw en kind achter, dus dit is wel zeer erg.”*⁹⁶

⁹⁴ Van den Berg, *Wat veteranen vertellen*, 225

⁹⁵ Alex Roelofs, ‘brief vanuit Kediri aan zijn familie d.d. 17 maart 1949’ in: Paul van der Put, *Dikke zoen voor moeke*, 17

⁹⁶ Cor de Groen, ‘brief vanuit Blitar aan zijn familie d.d. 17 maart 1949’, (KITLV; D H 1776)

Dit toont aan dat men zeer betrokken was met het thuisfront. Wellicht realiseerden zij dat dit hen en de eigen naasten ook kon overkomen.

In een gevechtssituatie zal angst één van de voornaamste emoties van het moment zijn geweest. In de brieven wordt er slechts driemaal een vermelding gemaakt dat de schrijver bang was in de beschreven situatie. In tegenstelling tot de vermelding van verdriet en een droevige stemming onder de soldaten bij het verliezen van een kameraad, hebben de enkele angstvermeldingen slechts betrekking op een zeer kort moment. Er wordt niet over angst als een structurele aanwezige emotie geschreven. Men wilde geen angst aan het thuisfront tonen. Het vermelden van angst veroorzaakt bezorgdheid bij het thuisfront. Het is ook aan te nemen dat men niet over angst schreef omdat men zichzelf niet wilde confronteren met deze heftige emotie.

Naast deze geringe directe vermeldingen van emoties is er wel te lezen dat men in bepaalde gevallen gefrustreerd raakt. Dit heeft hoofdzakelijk betrekking op de guerrillatactieken van de vijand. Er wordt geklaagd dat de vijand steeds het gevecht vermijdt en (*laffe*) aanslagen pleegt. De frustratie wordt niet letterlijk uitgesproken, maar komt in de brieven wel naar voren:

“Als ze [TNI] vuur krijgen vluchten ze. Wat ’n volk en dat moet zichzelf regeren!”⁹⁷

In de dagboeken is er zelfs nog minder sprake van het opschrijven van emoties. Slechts vijf personen schrijven een enkele keer over hun emoties.⁹⁸

Een voorbeeld uit een dagboek van afwezigheid van emotie in een situatie die heel emotioneel moet zijn:

“Vandaag is mijn kameraad aan de verwondingen overleden. Verder rustig.”⁹⁹

In Indonesië waren kameraden de personen die emotioneel het dichtst bij de schrijver stonden. Familie, vriendin en kennissen waren immers niet in Indonesië aanwezig. Het sneuvelen van een kameraad zal dus als het grootste fysieke verlies worden ervaren. Toch wordt deze gebeurtenis kort en feitelijk opgeschreven, zonder enige emotie.

Twee andere emoties die ontbreken zijn opluchting en hoop. De emotie opluchting wordt sporadisch indirect opgeschreven als men schrijft dat ze *geluk hadden*. De reden dat ik deze twee emoties wil noemen is omdat deze ook betrekking op het geloof kunnen hebben. Er is met zekerheid vast te stellen dat minstens veertien soldaten gelovig waren. Slechts twee soldaten¹⁰⁰ betrekken hun geloof echter bij geweldsverwijzingen. Binnen het geloof is er eigenlijk geen sprake van geluk. Waar niet-gelovige mensen van geluk spreken, kunnen gelovigen over inmenging van God spreken. De schrijvers betrekken hun geloof echter niet bij opluchting en spreken van een geluksfactor. Zo komt Maarten Schaafsma als een zeer gelovig man over in zijn brieven. Binnen de geweldsverwijzingen speelt het geloof echter geen enkele rol. Dit is op zich vreemd, aangezien men veel hoop

⁹⁷ Van Baarsen, ‘brief vanuit Sake aan zijn vader d.d. 13 oktober 1949’

⁹⁸ Gert Veenman, C.J. den Beste, H.B. Eilers, Alex Roelofs en Flip Peeters

⁹⁹ Roelofs, ‘dagboek d.d. 18 maart 1948’ 17

¹⁰⁰ Flip Peeters en P.W. van Baarsen

uit het geloof kan halen. Zo schrijft Flip Peeters naar aanleiding van het sneuvelen van een kameraad:

*“Het is zwaar, maar... we hebben toch altijd nog de gedachte aan een God, die het zo beschikt! Het heeft zo moeten zijn immers.”*¹⁰¹

Hiermee laat hij aan zijn vriendin weten dat zijn verdriet wordt verzacht met de gedachte dat het Gods wil is. Wellicht probeert hij op deze manier de moed van zijn vriendin, en waarschijnlijk ook van zichzelf, hoog te houden. Ook de geweldsverwijzingen van P.W. van Baarsen hebben betrekking op de loop van zaken door de wil van God. Men put hier kracht uit en wil dit aan het thuisfront laten weten. Angst wordt vervangen door hoop en geloof. Een citaat dat dit prachtig illustreert:

*“Ach wat, bang, waarom? We zijn toch in Gods handen. God weet van ons wat ’t beste is en aan Hem laat ik dit alles dan ook over. H. Maria, moeder van ons. Moeder van alle soldaten in moeilijkheden. Bid voor ons!”*¹⁰²

Het is dan ook opmerkelijk dat de andere twaalf schrijvers geen enkele vermelding van geloof noemen bij bijvoorbeeld het sneuvelen van een kameraad.

Excessief geweld

In hoofdstuk één is geconstateerd dat 32,6% excessief geweld van Nederlandse zijde afkomstig is. In deze paragraaf concentreer ik mij op de directe excesverwijzingen.

In 69% van de gevallen is de pleger een ander persoon. In alle andere gevallen, waar de schrijvers dus zelf bij betrokken zijn geweest, gebruiken zij de anonieme persoonsvorm *we/wij*. Vaak worden de excessen, zoals het in brand steken van een kampong, door meerdere personen gepleegd en schrijft men terecht over *we/wij*. Door deze persoonsvorm te gebruiken ligt de verantwoordelijkheid echter niet alleen bij de schrijver. Het wordt onduidelijk wie nou precies een aandeel in het excessieve geweld heeft gehad. Zijn het enkele personen die het exces plegen of pleegt het hele peloton of zelfs (een gedeelte van) de compagnie het exces? Alleen Alex Roelofs¹⁰³ en P.W. van Baarsen¹⁰⁴ schrijven een exces op in de eerste persoonsvorm. Terwijl er bij de excessen die gepleegd zijn door anderen niet altijd een motief wordt gegeven, dit betreft vooral gevallen waar de schrijver zelf niet bij is geweest, wordt er voor het excessieve geweld waar men zelf een aandeel in had altijd een motief gegeven. Opvallend is ook dat er bij de helft van het excessieve geweld waar men bij betrokken is geweest een negatief moreel oordeel wordt gegeven.

Bij een moreel oordeel wordt de vergelijking met *moffen(praktijken)* een aantal keer gemaakt. Deze vergelijking komt ook voor bij de excessen waar men zelf niet bij betrokken is geweest. Dit is een erg confronterende vergelijking omdat zowel de schrijver als de lezer de bezettingstijd heeft meegemaakt en dus zeer goed realiseert dat de

¹⁰¹ Peeters, ‘brief vanuit Kapiroetan aan zijn vriendin d.d. 10 maart 1949’

¹⁰² Van Baarsen, ‘dagboek d.d. 29 oktober 1947’

¹⁰³ Roelofs, ‘brief vanuit Plaosan aan zijn familie d.d. 11 augustus 1949’ 52

¹⁰⁴ Van Baarsen, ‘brief aan zijn vriendin, plaats en datum onbekend’

‘moffen’ verwijzing een zeer negatieve lading heeft en zelfs oorlogsmisdaden kan impliceren.

Moreel oordelen heeft betrekking op de eigen emoties. Zo onderscheidt de socioloog Haidt een aantal soorten morele emoties: emoties als reactie op de morele overtredingen; zelfbewuste emoties zoals schaamte en schuld; sympathie en compassie; en prijzende emoties.¹⁰⁵ Bijna al deze emoties komen met betrekking tot de verschillende excusverwijzingen voor. Emoties als reactie op morele overtredingen komen het meest voor. Reacties als moffenpraktijken, afschuwelijk en ongehoord voeren de boventoon. Toch zijn de andere emoties ook vertegenwoordigd. Zo toont Flip Peeters sympathie met de bevolking als hij schrijft over het in de brand steken van een kampong. Hij legt uit dat, ondanks het feit dat dit wreed is voor de bevolking, deze maatregel helaas nodig is om als een afschrikvoorbeeld voor andere kampongs te dienen.¹⁰⁶ Er zijn echter ook prijzende emoties te vinden:

*“Gister hebben de Ambonezen een stuk of 10 extremisten opgepakt, allemaal waren ze in 't bezit van vuurwapenen. Het is fantastisch zoals deze kerels afgeranseld worden. Eerst vond ik het een beetje erg maar als je bedenkt wat voor schoften het zijn, krijg je er zelf ook nog lust in.”*¹⁰⁷

Deze emoties voeren echter wel de ondertoon. Opvallend is dat de emoties schaamte en schuld nergens in de brieven voorkomen. Men toonde vaak weliswaar afkeur, maar men schreef niet dat men zich schaamde voor het gedrag van sommige Nederlandse soldaten. Wellicht voelden zij zich niet met hen verbonden waardoor schaamte niet aan de orde was. Ook als men over excessen schreef waar men zelf bij betrokken was, schrijft men niet over een schaamtegevoel of over een schuldgevoel, al wordt er soms wel een negatief moreel oordeel gegeven.

Verder is de afwezigheid van de vermelding van een hogere rang opmerkelijk. Het wordt in veel gevallen niet duidelijk wie de aanzet tot de excessen heeft gegeven. P.W. van Baarsen is de enige schrijver die een verwijzing opschrijft van een excus in opdracht van een meerdere.¹⁰⁸

P.W. van Baarsen, Bas Bongers en Gerard Deen dienden alle drie bij 4-10 RI. Alleen van Baarsen maakt tweemaal melding van het in de brand steken van een kampong. Als we dit vergelijken met het dagboek van Gerard Deen valt te constateren dat deze excessen vaker voorkomen dan er in brieven wordt geschreven. Dit is natuurlijk een logisch gegeven; men was terughoudend met het schrijven van geweldsverwijzingen, vooral met excusverwijzingen. In de periode van 18 januari 1948 tot en met 16 april 1948 schrijft Gerard Deen in zijn dagboek echter drie verwijzingen op naar brandstichting.¹⁰⁹ Geen van deze verwijzingen zijn terug te vinden in brieven. Er dient echter niet alleen rekening te worden gehouden met de zelfcensuur; de drie soldaten kunnen ook in een andere

¹⁰⁵ J. Verplaetse, *The moral brain: essays on the evolutionary and neuroscientific aspects of morality*, (Dordrecht, 2009) 132

¹⁰⁶ Peeters, ‘brief vanuit Kaliwadas aan zijn vriendin d.d. 14 januari 1949’

¹⁰⁷ Gunnink, ‘brief vanuit Batavia aan zijn moeder d.d. 13 maart 1946’, 86

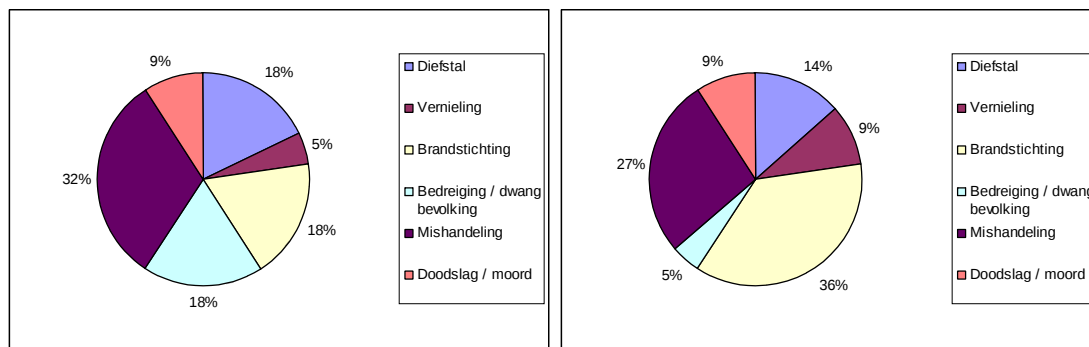
¹⁰⁸ Van Baarsen, ‘brief vanuit Djamboe aan zijn vriendin d.d. 15 september 1947’

¹⁰⁹ Deen, dagboek, (NIMH; collectie losse stukken 57._3292)

eenheid hebben gediend waardoor zij deze excessen niet gezamenlijk meegemaakte. De drie verwijzingen vormen echter wel een mooie illustratie over hoe open men naar het thuisfront schreef en wat men daadwerkelijk meemaakte.

De universele morele taaltheorie stelt dat het menselijk brein bedeed is met een natuurlijke morele taal die bestaat uit een domein van specifieke en complexe regels, concepten en principes die ons sociale gedrag binnen een gemeenschap leiden.¹¹⁰ Doordat de soldatengemeenschap in een oorlogssituatie compleet anders is dan een burgergemeenschap in vredestijd zijn de regels, concepten en principes van die gemeenschap ook anders. Het mishandelen van een gevangene kan door de burgergemeenschap moreel worden veroordeeld, terwijl dit binnen een soldatengemeenschap moreel gerechtvaardigd kan worden als deze cruciale informatie kan opleveren die eventuele levens zou kunnen redden van kameraden. Doordat het thuisfront de werkelijke situatie niet ervoer, zullen (zelf gepleegde) excessen minder snel door de soldaten zijn opgeschreven. De soldaten realiseerden zich waarschijnlijk het verschil tussen de morele taal van de soldaten en de morele taal van het thuisfront waardoor men bepaalde facetten verzweg.

Als we de verschillende excessen naast elkaar leggen valt op dat brandstichting in de dagboeken de boventoon voert.

Excesverwijzingen in brieven

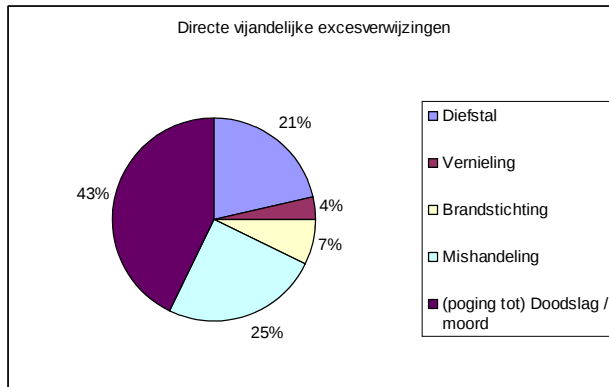
Excesverwijzingen in dagboeken

In de brieven vormt brandstichting echter een kleiner percentage. Als er in de brieven melding wordt gemaakt van brandstichting, wordt er vaak geen moreel oordeel aan gekoppeld. Waarschijnlijk werd dit door de soldaten als onderdeel van de militaire strategie gezien die het thuisfront niet zou kunnen snappen. Het is aan te nemen dat dit de reden is dat brandstichting minder in brieven voorkomt dan in dagboeken. Men is bang dat het thuisfront hier moreel over zou oordelen of een verkeerd beeld zou krijgen. Ook in de dagboeken wordt brandstichting zeer zelden moreel veroordeeld. Verder valt op dat mishandeling een groot percentage vormt van het excessieve geweld. In beide documenten zijn gevangenen de slachtoffers van mishandelingen. Er is echter een discrepantie te constateren tussen de brieven en dagboeken. In de brieven worden gevangenen voornamelijk mishandeld omdat zij iets op hun kerfstok hebben, zoals een moord of het aanvallen van een collega. Dit wordt vaak als rechtvaardiging voor het exces geschreven. Een negatief moreel oordeel blijft dan ook in alle gevallen uit. In de dagboeken worden gevangenen voornamelijk mishandeld om informatie te verkrijgen.

¹¹⁰ Verplaetse, *The moral brain*, 132

Ook hier wordt geen moreel oordeel aan gegeven. De voornaamste motivatie van mishandeling verschilt echter wel in beide documenten.

Als we kijken naar de directe vijandelijke excesverwijzingen valt op dat binnen de brieven moord het meest gepleegde exces is. Veel van de excessen zijn echter niet door de TNI gepleegd, maar door rampokkers. Naast roofmoorden zijn vergeldingen van de

TNI tegen Indonesiërs die de Nederlanders hielpen de meest voorkomende moorden.

Verder wordt slechts één exces tegen een Nederlandse soldaat gepleegd, de rest betreft burgerslachtoffers. In de dagboeken komen veel meer vijandelijke excessen voor tegen Nederlandse soldaten. Ziekenauto's die beschoten worden, een militair hospitaal dat wordt aangevallen en een

vreselijke beschrijving van verminking tot de dood van Nederlandse gewonde soldaten.¹¹¹ Deze discrepantie kan liggen in het feit dat de briefschrijvers geen excessen tegen Nederlanders hebben meegemaakt. Dit kan echter ook komen door de zelfcensuur. Het gruwelijke beeld van mishandeling en verminking tot de dood volgt, gepleegd tegen Nederlandse gewonde soldaten, kan veel zorgen bij het thuisfront veroorzaken.

Als we kijken naar moreel oordelen zien we dat er in slechts 22% van de gevallen een moreel oordeel wordt geveld over het gepleegde exces, terwijl dit percentage bij Nederlandse excessen veel hoger ligt. Deze discrepantie komt waarschijnlijk doordat de Nederlandse excessen als opzichzelfstaande gebeurtenissen worden opgeschreven, terwijl vijandelijke excessen vaak als onderdeel van een gebeurtenis worden opgeschreven:

*“Vannacht was er in een kampong een bende rampokkers bezig. De kampongwacht waarschuwde ons. We zijn er met een groepje heen geweest. De kampongwachten hadden er 6 overmeesterd en met touwen aan elkaar gebonden. Ze werden in de vroege morgen Keboemen binnengebracht”*¹¹²

Het exces is ‘slechts’ de aanleiding voor de gebeurtenis waar men over schrijft. In tegenstelling tot veel Nederlandse excesverwijzingen, ligt de nadruk bij de vijandelijke excesverwijzingen op het handelen naar aanleiding van excessief geweld, vandaar de grotere afwezigheid van moreel oordelen. Als er een moreel oordeel wordt gegeven, dan is men vaak cynisch. *Wat een helden, fraaie lui hoor, en wat een mooi leger* zijn de meest opgeschreven reacties op vijandelijke excessen. Men concentreert zich dus voornamelijk op de pleger, niet op het slachtoffer.

Veel indirecte vijandelijke excesverwijzingen verwijzen naar terreur, zonder te vermelden wat dit precies inhoudt. Zo komt de volgende vijandelijke excesverwijzing over terrorisme regelmatig voor:

¹¹¹ H.B. Eilers, ‘dagboek op 6 augustus 1949’, in Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 286

¹¹² Durk Miedema, ‘brief vanuit Keboemen aan zijn familie d.d. 7 augustus 1949’, in Durk Miedema, *Brieven uit Indië*, (z.p., z.j.) 37

“’t Wordt zo zachtjesaan wel tijd om de koe bij de horens te vatten. In de republiek sterven dagelijks honderden aan hongers en terrorisme.”¹¹³

De combinatie hongers en terrorisme komt vaker voor. Dit impliceert dat beide factoren oorzaak zijn van verkeerd vijandelijk handelen. Er is regelmatig te lezen dat de briefschrijvers erg onder de indruk waren als zij in aanraking kwamen met burgers uit republikeins gebied die hongers leden. Dit wordt dan gezien als onderdeel van het republikeinse terrorisme onder de bevolking. Uit de briefbeschrijvingen blijkt echter dat de soldaten zich niet bewust zijn van de economische blokkade die Nederland tegen de republiek had ingesteld. Deze blokkade veroorzaakte een schaarste in bijna alle levensmiddelen in republikeins gebied.¹¹⁴ In de ogen van de soldaat worden de burgers geterroriseerd, maar uit de verwijzingen is niet op te maken wat dit precies inhoudt of op welke schaal dit terrorisme plaats vindt. Als het terrorisme namelijk het laten verhongeren van de bevolking is, zou dit betekenen dat Nederland ook een aandeel in dit terrorisme heeft. Er wordt immers niet direct geschreven dat de TNI de bevolking van eten berooft.

In de dagboeken komen slechts zes indirecte vijandelijke excessverwijzingen voor. Het lijkt erop dat de schrijvers, wegens het hoge percentage indirecte vijandelijke excessverwijzingen in brieven, het vijandsbeeld van het thuisfront wilde beïnvloeden. Men wilde via indirecte verwijzingen laten weten met wat voor vijanden de Nederlandse soldaten te maken hadden. Dit is echter een deductieve conclusie.

Door de vermelding van de verschillende vijandelijke excessen, maar tevens door de vermelding van de verschillende plegers van excessen, wordt er indirect een beeld naar het thuisfront geschetst over de chaotische situatie in Indonesië. Door de geweldsverwijzingen is er op te maken dat men zich in een oorlogssituatie bevindt. Door de verschillende vijandelijke excessverwijzingen is er echter ook op te maken dat men zich niet in een conventionele oorlogssituatie bevindt, waar men alleen tegen een vijandelijk leger vecht. Het thuisfront kan hierdoor weten dat de Nederlanders tegen het republikeinse leger vecht, maar tevens de bevolking moest beschermen tegen rampokkers. Zij hadden dus een dubbele taak.

Oorlogsvrijwilligers versus dienstplichtigen

Binnen de geweldsverwijzingen is er een kleine discrepantie op te merken met betrekking tot de oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen. In hoofdstuk één is geconstateerd dat de oorlogsvrijwilligers 26.6% meer geweldsverwijzingen in de brieven opschreven dan de dienstplichtigen. Zij schrijven echter niet alleen vaker over geweld, de geweldsverwijzingen zijn over het algemeen net iets langer dan die dienstplichtigen soldaten opschreven. Hierbij moet men denken aan gemiddeld vier á vijf regels, geen grote discrepantie dus. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat dienstplichtigen vaker een schietpartij of het sneuvelen van een Nederlandse soldaat tussen de regels door

¹¹³ Ad van der Burg, 'brief vanuit Batang Suangan aan zijn broer d.d. 21 december 1948' in: Astrid Manders-van der Burg, *Nederlands-Indië 1946-1949: brieven van een Nederlandse soldaat*, (Soest, 2007) 124

¹¹⁴ Scagliola, *Last van de oorlog*, 31

opschreven zonder hier verder op in te gaan. Wat de schietpartij precies inhield, of waardoor de Nederlandse soldaten omkwamen wordt niet vermeld. Dit is echter wel als een volwaardige geweldsverwijzing meegerekend. Bij oorlogsvrijwilligers komen deze zeer korte geweldsverwijzingen van enkele regels minder voor. Als we echter de uitgebreidere geweldsverwijzingen van de dienstplichtigen met die van de oorlogsvrijwilligers vergelijken, zijn er inhoudelijk geen opmerkelijke verschillen te detecteren. Kwantitatief zijn de oorlogsvrijwilligers dus opener dan dienstplichtigen, inhoudelijk liggen zij op één lijn.

Tijdsverloop

Zoals in hoofdstuk één al is aangetoond, loopt het aantal geweldsverwijzingen in tijd relatief gelijk aan de intensiteit van de onafhankelijkheidsoorlog. Binnen de geweldsverwijzingen zelf is er geen ontwikkeling te zien met betrekking tot openheid van zaken. Men kan verwachten dat, naarmate men zich langer in deze gespannen situatie bevindt, men wellicht ook meer openheid van zaken zou geven om de spanning gedeeltelijk kwijt te kunnen raken. Dit is echter niet het geval. Geweldsverwijzingen worden niet gedetailleerder. Tevens is er geen toename van verharding. Dit kan te maken hebben met het feit dat de soldaten al op zeer korte termijn verhardde in Indonesië.

De enige ontwikkeling in de loop der tijd is de verschuiving van geweldssituaties die betrekking hebben op Nederlandse soldaten naar geweldssituaties die betrekking hebben op de burgeroorlog. Nadat in augustus 1949 een wapenstilstand werd getekend tussen de Nederlandse regering en de Republiek neemt het aantal geweldsverwijzingen tussen Nederlanders en de TNI logischerwijs af. De geweldsverwijzingen richtten zich nu meer op de burgeroorlog, waarvan men het treffen tussen de TNI en DI voornamelijk opschreef. Waar de geweldsverwijzingen met betrekking tot de onafhankelijkheidsoorlog redelijk beschrijvend zijn, zijn de geweldsverwijzingen met betrekking tot de burgeroorlog zeer enthousiast. De TNI wordt opvallend vaker als een zwakke partij beschreven en het vallen van slachtoffers wordt over het algemeen enthousiast opgeschreven. Tevens is er een toename in geweldsverwijzingen die betrekking hebben op vechtpartijen. Dit betreft voornamelijk vechtpartijen tussen KNIL-soldaten en TNI-soldaten:

*“Afgelopen zaterdag is in Malang de TNI slaags geweest met het KNIL, of beter gezegd, het KNIL sloeg de TNI op d'r falie. Het einde van het liedje was 52 doden aan de zijde van de TNI, en het KNIL geen. De TNI wist niet hoe hard ze moesten lopen, ze trokken d'r kousen en schoenen voor zover ze die hadden, uit en gooiden de wapens weg zonder een schot te lossen.”*¹¹⁵

Als laatst wordt er door verschillende soldaten met bewondering of enthousiasme over de actie van Westerling¹¹⁶ op 23 januari 1950 geschreven.¹¹⁷

Voor de soldaten zijn deze typen geweldssituaties een stuk minder erg. Zij blijven immers buiten het gevaar. Toch tonen deze geweldsverwijzingen de onrustige situatie ter

¹¹⁵ Roelofs, 'brief vanuit Toelangan aan zijn familie d.d. 23 januari 1950' 121

¹¹⁶ Voormalig kapitein van het Depot Speciale Troepen die in Bandoeng een (mislukte) coup in Bandoeng pleegde.

¹¹⁷ Durk Miedema, Bas Bongers, Flip Peeters

plekke zeer goed aan. Door de verschuiving binnen de geweldsverwijzingen in brieven lijkt de onafhankelijkheidsoorlog in een burgeroorlog over te gaan. Dit betekent echter dat het nog steeds oorlog is. Al zijn de Nederlandse soldaten hierdoor een stuk veiliger, deze openheid kan nog steeds tot ongerustheid bij het thuisfront stemmen.

Deelconclusie

De enige censuur die in brieven valt waar te nemen is zelfcensuur. Men hield geen rekening met een eventuele militaire censuur. Het lijkt er ook sterk op dat er geen militaire censuur aanwezig was. Het wordt in de archieven niet duidelijk of er ook steekproeven werden gehouden. Niets duidt hier echter op. Het weglaten van gebeurtenissen heeft dus alleen betrekking op de gemoedstoestand van het thuisfront en niets met het censuurreglement. Dit wordt onder andere aangetoond door het verzoek in brieven om bepaalde facetten niet aan anderen te vertellen. Zelfcensuur uit zich voornamelijk in het weglaten van (gruwelijke) gebeurtenissen. Dit is duidelijk te constateren als men de briefinhoud met dagboeken vergelijkt. Tevens heeft het limiet op de postbladen en de afmetingen van de postbladen een beperkende werking op de inhoud van de brieven.

Inhoudelijk kan het thuisfront echter wel weten dat de schrijver zich in een oorlogssituatie bevindt. Soms schreef men dit letterlijk op, maar ook uit de geweldsverwijzingen zelf is dit goed te constateren.

Geweldsverwijzingen zelf worden vaak als gebeurtenissen opgeschreven, waarbij er geen duidelijke actoren zijn. Het handelen van de schrijver wordt veelal niet duidelijk, doordat men vaak in de wij-vorm schreef. Het doel van het geweld is secundair, de gebeurtenis staat centraal. Ook de emoties van de schrijver worden vaak niet opgeschreven. Ook hierdoor is te constateren dat de feitelijke gebeurtenis centraal staat. Deze aspecten zijn niet specifiek voor de brieven. In de dagboeken schreef men inhoudelijk op dezelfde manier als dat men in brieven deed. Hierdoor is te constateren dat men binnen de geweldsverwijzingen redelijk open naar het thuisfront schreef. Men schreef immers op dezelfde wijze als dat men voor zichzelf deed. Alleen de vermeldingen van gruwelijke situaties vormen de voornaamste inhoudelijke discrepantie tussen brieven en dagboeken.

Ook bij excessief geweld wordt de eigen rol niet duidelijk. Ook hier schrijft men altijd in de wij-vorm. Wie de pleger(s) van het exces is (zijn), wordt niet duidelijk. In tegenstelling tot de reguliere geweldsverwijzingen, komt het moreel oordelen wel op de voorgrond. Dit uit zich in het negatief moreel oordelen, waarbij de vergelijking met moffenpraktijken regelmatig naar voren komt. Ook wordt het motief voor het excessieve geweld vermeld als men hierbij betrokken is geweest. Ook dit aspect wijkt af van de reguliere geweldsverwijzingen. Men wilde het thuisfront dus duidelijk laten weten waarom het exces gepleegd is. Bij vijandelijk excessief geweld komt een moreel oordeel echter minder vaak voor. Een cynische reactie op de gebeurtenis is vaker het gebruikelijke commentaar.

Tussen de oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen zijn er geen inhoudelijke verschillen te detecteren. Dienstplichtigen schrijven alleen vaker korte geweldsverwijzingen op. Ook in het verloop van tijd is geen discrepantie waar te nemen. Alleen de verschuiving van de onafhankelijkheidsoorlog naar de burgeroorlog komt

duidelijk naar voren. Het thuisfront krijgt de veranderende situatie waarin de schrijver zich bevind goed mee.

Hoofdstuk 3: Framing

*'(...) want als je de wapens ziet waar die gasten mee schieten en lawaai mee maken. Want ze hebben net van die soort dingen als dat ze in Holland in een boomgaard gebruiken om de vogels weg te jagen. En daar willen zij de Hollanders mee weggagen. Het klinkt net als een lichte mitrailleur of als een bren. En de geweren heb ik gezien van die. Maar dat is net speelgoed. Een brok hout en een stuk van dat waterleidingbuis. Als ze een keer geschoten hebben dan gaan ze op de vlucht want dan duurt het wel een minuut of 5 voor ze weer een schot kunnen lossen. Nou dat duurt bij onze geweren een seconde (..) zeker niet. Want dat is zomaar even een grendel terug halen en weer vooruit dan kunnen we weer aftrekken.'*¹¹⁸

Bas Bongers aan zijn familie

Framing

Wat iemand weet en wat iemand denkt te weten wordt voornamelijk gevormd door het communicatieproces. Waar men op reageert is een subjectieve realiteit, gecreëerd door het proces van sociale interactie, ook wel sociale constructie genoemd. De wereld die wij ervaren en de mensen zoals we zijn, is als eerst en voornaamst het product van deze sociale processen.¹¹⁹ Een van de belangrijkste onderdelen van de communicatie binnen de sociale constructie is framing. Dit concept is met name door de socioloog Erving Goffman bekend geworden. In zijn werk *Frame Analysis* legt hij uit hoe ervaringen van een persoon in een individueel perspectief worden gestructureerd en uitgelegd. Frames beïnvloeden meningen door bepaalde overwegingen belangrijker dan andere te laten lijken. Deze overwegingen hebben een zwaarder gewicht bij de uiteindelijke houding.¹²⁰ Het frame van een verhaal staat gelijk aan het thema van het verhaal. Verschillende semantische elementen zijn verbindend in een samenhangend geheel.¹²¹ Binnen dit onderzoek hebben we te maken met individuele framing: interne structuren van het brein die gebruikt worden om opvattingen en waarden te categoriseren en te organiseren.¹²²

Door te kijken naar hoe de schrijvers bepaalde geweldsverwijzingen en semantische elementen framen kan er een beeld worden gecreëerd van wat de schrijver belangrijk vond om het thuisfront te laten weten. Tevens kan door een frame analyse duidelijk worden of, en op welke manier de schrijver het thuisfront wilde beïnvloeden. Als de schrijver alles neutraal opschijft, ontstaat er een getrouw beeld van een gebeurtenis. Door geweldsverwijzingen echter op een bepaalde manier te framen wordt de werkelijkheid beïnvloed en kan de schrijver (on)bewust de mening van het thuisfront op bepaalde zaken beïnvloeden. Door dieper op bepaalde zaken in te gaan of bepaalde elementen juist weg te laten, wordt er een andere werkelijkheid gecreëerd. Dit heeft dus

¹¹⁸ Bongers, 'Brief aan zijn familie d.d. 3 augustus 1947, plaats onbekend'

¹¹⁹ Johnson-Cartee, *News narratives and news framing*, 1-3

¹²⁰ Thomas E. Nelson, Rosalee A. Clawson en Zoe M. Oxley, 'Media framing of a civil liberties conflict and its effort on tolerance', *The American political science review* Vol. 91, No. 3 (1997) 569

¹²¹ Johnson-Cartee, *News narratives and news framing*, 164

¹²² Ibidem, 24

een invloed op de openheid richting het thuisfront. Framing is dus een essentieel onderdeel dat niet binnen dit onderzoek mag ontbreken.

Het inleidingcitaat is een mooi voorbeeld van framing. De wapens van de vijand worden als zeer knullig gecategoriseerd, terwijl de wapens van de Nederlandse soldaten als superieur worden gecategoriseerd. Ook wordt er neerbuigend over de vijand geschreven. Zij worden aangeduid als '*die gasten*' en worden tevens geportretteerd als een minimale dreiging. Als ze een schot hebben gelost met hun '*speelgoedgeweren*' slaan ze meteen op de vlucht. Het framework is duidelijk: het thuisfront hoeft zich niet al te veel zorgen over de schrijver te maken. De vijand en hun wapens stellen niet veel voor, zeker niet tegenover de Nederlanders met hun superieure wapens.

Dit hoofdstuk bestaat uit twee gedeelten. Eerst zal er worden gekeken naar de twee primaire frameworks en hoe de soldaten deze gebruiken in hun correspondentie. Vervolgens wordt er gekeken naar woordframing. Er zal een analyse worden gegeven van het woordgebruik om bepaalde semantische begrippen aan te duiden. Het gebruik van bepaalde woorden in bepaalde situaties kan een enorme invloed hebben op de subjectieve realiteit van het thuisfront.

De primaire frameworks

In het dagelijks leven van onze maatschappij kunnen we twee primaire frameworks onderscheiden: natuurlijke framing en sociale framing. Natuurlijke framing houdt in dat gebeurtenissen als niet geregisseerd, niet georiënteerd, ongeanimeerd, ongeleid en puur fysisch kunnen worden geïdentificeerd. Zulke ongeleide gebeurtenissen worden opgevat als totaal natuurlijke gebeurtenissen, van begin tot eind. Geen moedwillige macht bemoeit zich bewust met de uitkomst. Succes of falen is bij deze gebeurtenis niet aan de orde. Er zijn geen negatieve of positieve sancties betrokken. Bijbedoelingen of subjectiviteit is niet aan de orde bij natuurlijke framing.

Sociale framing is juist het tegenovergestelde van natuurlijke framing. Het doel en de ideeën van de schrijver worden bewust, al dan niet onbewust in het frame geplaatst. Motief en intentie zijn hierbij betrokken en het gebruik hiervan helpt bij het structureren van de verschillende sociale frameworks. Er wordt specifiek nadruk op bepaalde facetten gelegd, waarbij andere facetten op de achtergrond raken.¹²³ Dit heeft een invloed op de subjectieve realiteit, dus op de mening van de lezer. Sociale framing is subjectief. Dit is dan ook de grootste discrepantie met natuurlijke framing. Waar natuurlijke framing objectief is en de werkelijkheid zo neutraal mogelijk presenteert, is sociale framing juist subjectief waarbij de lezer (on)bewust wordt beïnvloed door de mening of visie van de schrijver.

Natuurlijke frames

Logischerwijs is het grootste gedeelte van de geweldsverwijzingen sociaal geframed. Bij het beschrijven van de heftige situaties die men meemaakte, is het bijna onvermijdelijk om ideeën, motieven en intentie weg te laten. 76% van de geweldsverwijzingen is dan ook sociaal geframed. Als eerst zal ik ingaan op natuurlijke framing. Hieronder volgt een voorbeeld.

¹²³ Erving Goffman, *Frame analyses: an essay on the organization of experience*, (Norwich, 1974) 22-26

*“Twee dagen geleden hebben wij Tjepoe bezet. Zaterdagochtend (om 11 uur) landden wij aan de N-kust van M-Java. D.w.z. mijn peloton en één compagnie mariniers. Na vier dagen wisten wij Tjepoe te bereiken. Dit duurde zo lang omdat alle wegen versperd waren, legio tankvallen etc. Er waren bruggen bij waar wij vier bommen onder uit haalden. Toen we bij Tjepoe binnenkwamen waren er geweldige oliebranden.”*¹²⁴

Dit fragment representeert alle natuurlijk geframede geweldsverwijzingen. De verwijzing bestaat uit slechts zes zinnen. Dit is kenmerkend voor natuurlijke framing in brieven. De grootste discrepantie tussen natuurlijke framing in brieven en sociale framing is dat bijna alle natuurlijk geframede geweldsverwijzingen uit zeer korte verwijzingen van enkele regels bestaan, terwijl de sociale frames juist de uitgebreidere verwijzingen betreffen. Hoe meer men over een geweldssituatie schrijft, des te groter is de kans dat er subjectieve elementen in voorkomen.

Verder is er in dit fragment sprake van een indirecte confrontatie met de vijand. De vijand heeft wegen en bruggen gesaboteerd, maar ze waren niet in persoon aanwezig om de Nederlanders kwaad te doen. Door de fysieke afwezigheid van de vijand wordt de mentale afstand tot de vijand ook groter. Hierdoor komt het vaker voor dat dit soort geweldsverwijzingen in een natuurlijk frame geplaatst worden. Persoonlijke gevoelens voeren over het algemeen minder de boventoon dan wanneer men fysiek met de vijand geconfronteerd wordt.

Ik vervolg met een ander voorbeeld:

*“Gisteravond hebben we 29 granaten afgeschoten op een barakkenkamp in de bergen. Dat was een verzamelkamp van de ploppers en ze wilden een aanval doen op ons. Ze hadden 28 doden en de aanval is niet doorgegaan.”*¹²⁵

Bovenstaand citaat is een natuurlijke beschrijving van begin tot eind. Er wordt een gebeurtenis beschreven (het afschieten van 29 granaten op een barakkenkamp in de bergen) en het gevolg van de gebeurtenis (28 doden en het niet doorgaan van de aanval). Of het gevolg een positief of negatieve uitkomst is wordt niet beschreven. Er is dus geen sprake van subjectiviteit. Ook hier zien we dat deze natuurlijk geframede geweldsverwijzing uit slechts enkele zinnen bestaat, net als het voorgaande voorbeeld. Tevens is ook hier geen sprake van een fysieke confrontatie met de vijand. Men schoot op afstand granaten af, maar kwam niet in fysiek contact met de vijand. Bij natuurlijk geframede geweldsverwijzingen is er over het algemeen zeer weinig sprake van slachtoffers. Als er over slachtoffers geschreven wordt, zijn dit bijna altijd vijandelijke slachtoffers. Ook dit is makkelijk te verklaren. Het vallen van Nederlandse slachtoffers is voor de schrijver een stuk emotioneler. Deze personen staan emotioneel dicht bij de schrijver dan vijanden. Mensen reageren sterker op gebeurtenissen die dicht bij hen staan in tijd en ruimte. De psychologische afstand bepaalt de mate van intensiteit van de reactie.¹²⁶ Toch is er in sommige gevallen wel sprake van een natuurlijk geframede geweldsverwijzing met Nederlandse slachtoffers, zoals het volgende voorbeeld laat zien:

¹²⁴ H.W. Verbeek van der Sande, ‘brief vanuit Tjepoe aan zijn moeder d.d. 23 december 1948’ in: Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 168

¹²⁵ Miedema, ‘brief vanuit Keboemen aan zijn familie d.d. 24 maart 1949’, 33

¹²⁶ Liberman, ‘Psychological distance’, 371-372

*“Eergister zijn hier nog een paar jongens gesneuveld tijdens een patrouille waarbij ze op een hinderlaag liepen. Ze waren pas een week of drie hier. Ze behoorden tot het 14^e Regiment Infanterie van de 2^e divisie.”*¹²⁷

Weer is er sprake van een zeer korte verwijzing. Tevens is er geen sprake van een persoonlijke confrontatie met de vijand. De schrijver was immers niet bij het voorval aanwezig. Typerend voor natuurlijk geframede geweldsverwijzingen met Nederlandse slachtoffers is dat zij bijna altijd buiten de kennissenkring van de schrijver staan. Zoals in bijna alle gevallen, behoren ook de bovengenoemde Nederlandse slachtoffers niet tot de eenheid waar de schrijver toe behoort. Hij zal de slachtoffers hoogstwaarschijnlijk niet hebben gekend. Dit vergroot de afstand tot de slachtoffers en verkleint de kans op subjectiviteit.

Sociale frames

Nu zal er worden gekeken naar sociaal geframede geweldsverwijzingen aan de hand van het volgende voorbeeld:

*“Eindelijk kwamen wij bij die andere kampong. Toen moesten wij sweepen en de anderen moesten het dorp afzetten. Opeens zagen we zo’n man of twintig lopen, allemaal gewapend en toen kregen wij het bevel te vuren. Wat bleek toen? Ik schoot en tegelijk barstte mijn hele loop uit mekaar. Toen stond ik daar voor Jan Lul en kon niets uitrusten. Doordat ik in het water was gevallen zat de hele loop vol modder en vuil en kon die kogel er niet uit en moest het hele zaakje maar buigen of barsten. Verder is alles goed afgelopen. Wel zijn er twee jongens gewond, maar ja, zoiets krijg je altijd, dat kan niet uitblijven. Één kreeg toen hij een huis doorzocht een klap met een hakmes op het hoofd, direct toen hij binnenging. De ander had ‘n schot door zijn dijbeen. Dus het was nogal goed afgelopen. Twee weken, dan is hij er weer van af. Jullie zullen nu wel zeggen: “Het is toch wapenstilstand?” Ja, dat is het. Maar het wordt toch nooit ten uitvoer gebracht. Dat waren allemaal van die knapen, die elke nacht aanvallen deden op onze posten. Dus die moesten eruit.”*¹²⁸

In tegenstelling tot de natuurlijk geframede geweldsverwijzingen, is dit een uitgebreidere geweldsverwijzing. Ook lezen we dat er Nederlandse slachtoffers vallen die bekenden van de schrijver zijn, waarna er tevens een waarde aan wordt gegeven.

Er zitten vijf elementen in dit fragment die er voor zorgen dat dit een sociaal geframede verwijzing is. Tweemaal wordt er een waarde aan de afloop gegeven. De sweep was, ondanks het feit dat zijn geweer kapot was, goed afgelopen; al raakten er twee medesoldaten gewond, blijkbaar waren deze verwondingen niet zo ernstig dat men desondanks over een goede afloop kan spreken. Verder benadrukt hij dat het vallen van gewonden tijdens een sweep niet kan uitblijven. Dit is echter geen vast gegeven, maar een interpretatie van de schrijver, hoogstwaarschijnlijk gebaseerd op voorgaande ervaringen. Door het kapot gaan van zijn geweer geeft de schrijver aan dat hij voor Jan

¹²⁷ Bouwens, ‘brief vanuit Palembang aan een kennis d.d. 18 juli 1947’, 13

¹²⁸ Karel Raes, ‘brief waarvan plaats, datum en geadresseerden onbekend zijn’, sjilvends.nl/654-21.html (31 oktober 2014)

Lul stond. Dit facet komt erg op de voorgrond. Het handelen van zijn medesoldaten heeft voornamelijk het verloop van de sweep bepaald en zou dus eigenlijk het belangrijkste facet van de beschrijving moeten zijn. De schrijver framed in plaats daarvan het uitvoeren van de sweep om zijn eigen belevenis. De laatste subjectieve factor is het motief en de intentie van de sweep. Hij geeft aan dat er een wapenstilstand is, maar dat de vijand zich hier waarschijnlijk toch niet aan zal houden, vandaar de actie. Deze ogenschijnlijk kleine, subjectieve elementen vormen het verhaal echter wel. De sweep is een succesverhaal. Ondanks het feit dat er gewonden zijn gevallen en het geweer van de schrijver kapot is, is de sweep een succes. Er zijn geen doden of zwaargewonden gevallen en er zijn personen onschadelijk gemaakt die een gevaar voor de Nederlandse soldaten vormen. In tegenstelling tot het introductiecitaat van dit hoofdstuk, is dit verhaal minder sterk geframed. Er zitten kleinere subjectieve elementen in, maar er is geen sprake van grootschalige bagatellisering zoals in het brieffragment van Bongers over de vijand en wapens. De meeste sociaal geframede geweldsverwijzingen bestaan uit kleinschalige subjectieve elementen, niet uit overdrijvingen of grootschalige afzwakkingen.

Als de brieven naar familie of partner worden vergeleken met brieven naar oude strijdmakkers, valt op dat men een stuk voorzichtiger is met het framen van hun verhaal richting de familie of partner. Zo zijn er twee soldaten die naar een gerepatrieerde kameraad in Nederland schrijven. Wat meteen opvalt, is dat men harder is in deze brieven. Zo beschrijft Harry Blaak aan zijn oude kameraad Bidlot drie situaties over collega's die met een 'kopselat'¹²⁹ vielen. Over één collega schrijft hij zelfs gedetailleerd waar de kogel binnen kwam, waar de kogel het hoofd verliet en hoe lang deze soldaat nog leefde.¹³⁰ Deze directheid en hardheid staat in contrast met de algemene inhoud van de geweldsverwijzingen in brieven die gericht zijn aan familie en vriendin, enkele uitzonderingen nagelaten. Men framede de geweldsverwijzing vaak minder hard om het thuisfront niet al te veel te shockeren. Wel blijkt hieruit dat men niet altijd eenzelfde schrijfwijze hanteerde, maar dat men de details aanpaste aan de geadresseerde. Het is niet essentieel voor de geweldsverwijzing om te vermelden hoe de Nederlandse soldaten zijn gesneuveld en dergelijke details. Naar hun oude strijdmakker kiezen de schrijvers er bewust voor om een gedetailleerdere beschrijving van de geweldssituatie te geven.

In een aantal gevallen is er sprake van situatieframing. Een situatie kan op een neutrale manier beschreven worden, maar ook aan de hand van een metafoor. In sommige gevallen kiest de schrijver er voor om de sfeer van de situatie te beschrijven of de situatie te vergelijken met een andere situatie. Dit wordt situatieframing genoemd. Zo schetst Verbeek van der Sande de Tweede Politionele Actie als:

*“Een actie die gevoerd is met felheid en hardheid van een leger dat twee jaar naar zijn vijand heeft mogen kijken.”*¹³¹

¹²⁹ Kopschot

¹³⁰ Harry Blaak, 'brief vanuit Djokjakarta aan H. Bidlot d.d. 24 januari 1949', (NIMH; collectie losse stukken 57._ 3293)

¹³¹ Verbeek van der Sande, 'brief aan zijn familie d.d. 9 januari 1949, plaats onbekend', 192

Hij laat hiermee zien dat men enthousiast en vechtlustig de strijd in ging. Het toont zelfvertrouwen van de Nederlandse soldaten. Vervolgens schrijft hij wel dat de actie mensenlevens heeft gekost, maar daarna vervolgt hij met een beschrijving van het goede optreden van zijn huzaren die zich uitstekend hebben gedragen en dat de actie snel en goed verliep. Er wordt kort maar krachtig over de actie geschreven, maar veel uitgebreider over het goede handelen van zijn soldaten. De subjectieve ondertoon naar het thuisfront is dan ook zelfvertrouwen, capabiliteit en het wegnemen van eventuele zorgen bij het thuisfront.

Ook in de dagboeken is er sprake van situatieraming. Dit komt echter veel vaker in negatieve zin voor.

“Maandenlang rijden we nu al op wegen waarin de dood verborgen zit, in mijnen en bommen. Iedereen weet het. Iedereen voelt het gevaar als een ontstoken zenuw in de borst. (...) Om 23.00 zijn alle wagens van het geslagen peloton binnen. Geen gelach of gedrink. Downheid, haat tegen het bruine tuig, vragen waarom, Ket en Jacobs, vergeten zullen we jullie niet, verder kunnen we niets. Machteloos en ellendig roken we sigaret na sigaret, proberen te slapen. Duizenden mijlen liggen voor ons.”¹³²

Dit is een eerlijke beschrijving van de wanhoop, angst en verdriet van een soldaat die al meer dan twee jaar aan het front dient. Wegens de zelfcensuur die de soldaten toepasten, komen we dit soort situatieraming niet in brieven tegen, alleen sporadisch in dagboeken. Dit zou het thuisfront alleen maar ongerust maken.

Een ander soort situatieraming komt in de volgende twee voorbeelden naar voren:

“Het lijkt hier soms wel het wilde westen, je hoort geregeld schieten.”¹³³

“En (..) verdorie daarbovenop kregen we vannacht nog ’n klein aanvalletje. ’t Was werkelijk niets bijzonders, maar we moesten er toch voor ons bed uit, en vanavond weer op wacht, dat wordt dus 3 avonden achter elkaar. Ik had er tenminste zo de P in, dat ik net als wild west met m’n sten aan ’t knallen ben gegaan en automatisch 3 magazijnen leeggerausd heb.”¹³⁴

Dit zijn twee verschillende vergelijkingen met het wilde westen die vaker voorkomen in brieven. Deze subjectieve ondertoon geeft echter een heel ander beeld dan dat Verbeek van der Sande gaf. Het wilde westen staat voor wetteloosheid en gevaar. Het eerste citaat laat geen twijfel over het feit dat de soldaat zich in een gevaarlijke omgeving bevindt. Men hoort geregeld schieten. Het tweede citaat laat duidelijk doorschemeren dat er wel vaker een aanval op het kamp wordt gedaan. De beschrijving van het schieten laat een zekere roekeloosheid doorschemeren. De soldaat schiet niet met zijn wapen op een ‘professionele’ manier. Deze situatieraming toont aan dat de soldaten niet alleen over geweld schreven; zij lieten het thuisfront weten dat zij in een onveilige situatie leefden,

¹³² Den Beste, ‘dagboek d.d. 29 juli 1949’, 277

¹³³ De Boer, ‘brief vanuit Sindang Marga aan zijn familie d.d. 2 december 1947’, 102

¹³⁴ Peeters, ‘brief vanuit Kapiroetan aan zijn vriendin d.d. 7 mei 1949’,

waar men regelmatig met gevaar geconfronteerd werd. Door de vergelijking met het wilde westen te maken, geeft de soldaat een zekere openheid over de chaotische toestand in Indonesië. Men kan constateren dat dit een open en eerlijke verwijzing aan het thuisfront is. Deze verwijzingen zijn immers ook in dagboeken te lezen:

*“Lawang krijgt geleidelijk het aanzien van een wildwest plaatsje, regelmatig worden we beschoten, meestal vanaf een afstand, zodat er niets geraakt wordt.”*¹³⁵

Woordframing

Bovenstaande paragraaf heeft aangetoond op welke schaal en op welke manier geweldsverwijzingen voornamelijk geframed zijn. Binnen dit kader zal ik drie elementaire geweldsfacetten analyseren: de vijand, schieten en sneuvelen. Het valt op dat er in verschillende situaties verschillende synoniemen voor een semantisch woord wordt gebruikt. Dit heeft waarschijnlijk een grote invloed op de lezer. Deze drie woorden zijn één van de belangrijkste factoren binnen een geweldsverwijzing. Het gebruik van verschillende synoniemen geeft een inzicht in de boodschap die de schrijver aan het thuisfront wilde overbrengen.

De vijand

Vijand of *tegenstander* is de meest neutrale, doch duidelijke manier om een persoon van de tegenpartij aan te duiden. De heer Van de Wouw geeft aan dat hij de vijand in zijn brieven als *TNI* of als *pelopper* aanduidde.¹³⁶ De heer Dijkstra geeft aan dat hij de vijand in zijn brieven als *tegenstander* aanduidde.¹³⁷ De term *vijand* is bij de briefschrijvers slechts eenmaal gebruikt,¹³⁸ net als de term *tegenpartij*.¹³⁹ Bij alle vijftientig schrijvers word de term *vijand* met een subjectief synoniem aangeduid. Alleen als men de vijand in algemene termen als een groep omschrijft, wordt er nog wel eens gesproken over *TRI* of *TNI*. De vijand wordt over het algemeen echter aangeduid met het Indonesische woord *pelopper* (of *plopper*) dat verkenner of pionier betekend. Het woord is afkomstig van het Nederlandse woord voorloper (verkenner). Binnen de context van het taalgebruik van Nederlandse soldaten heeft het woord *pelopper* echter een negatieve ondertoon. Er moet wel een kanttekening bij deze negatieve ondertoon worden geplaatst. In een sociologische studie over taalgebruik onder soldaten wijst Frederick Elkin erop dat soldaten een eigen taalgebruik creëren. Deze taal wordt door (nieuwe) soldaten onbewust aangeleerd en overgenomen.¹⁴⁰ Het woord *pelopper* heeft dus niet bewust een negatieve ondertoon, maar zou zelfs als een neutrale, lokale benaming voor *vijand* kunnen worden opgevat. Dit kan men met het woord *kraut* vergelijken, dat de Engelsen tijdens de Eerste- en Tweede Wereldoorlog voor de Duitse tegenstander gebruikten. Dit begon als een scheldwoord voor de tegenstander, maar verloor de negatieve bijbedoeling door de standaardisering binnen de soldatentaal. Slechts één soldaat maakt geen gebruik van de term *pelopper*. Dit

¹³⁵ Eilers, ‘dagboek d.d. 13 juni 1949’, 259

¹³⁶ Van de Wouw, e-mail correspondentie

¹³⁷ Dijkstra, e-mail correspondentie

¹³⁸ Verbeek van der Sande, ‘brief aan zijn familie d.d. 9 januari 1949, plaats onbekend, 192

¹³⁹ J.A.C. Bartels, ‘brief aan zijn vrouw d.d. 1 mei 1948, plaats onbekend’, in: Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 401

¹⁴⁰ Frederick Elkin, ‘The soldiers language’, *American journal of sociology*, Vol. 5, No. 5, *Human behaviour in military society*, (1946) 414-415

is J.A.C. Bartels. Hij noemt de vijanden zeer regelmatig *knullen*. Hier is echter een verklaring voor te geven. Ten eerste is Bartels de enige hoge officier die in dit onderzoek is opgenomen. Hij is majoor en komt hierdoor minder in contact met de soldatentaal van de ‘gewone’ soldaten. Hij zal dus in veel mindere mate hun taalgebruik overnemen. Tevens is Bartels vijftien jaar ouder dan de gemiddelde soldaat binnen dit onderzoek. Hij zal minder de behoefte hebben gehad om zich via taalgebruik te profileren. Ook zal de vijand een stuk jonger dan hem zijn geweest. De Indonesische vijanden zagen er over het algemeen jong uit, waardoor Bartels waarschijnlijk over *knullen* of *knulletjes* schreef. Hij benoemt zijn soldaten ook met (*mijn*) *knullen*. Samen met Bartels¹⁴¹ is Schaafsma¹⁴² de enige die de, voor Nederlandse soldaten, bijzondere term *verzetslieden* gebruikt. Dit zijn echter twee uitzonderingen. Zo vlak na de Tweede Wereldoorlog heeft de term *verzetslieden* een zeer positieve ondertoon. Het komt tot op vandaag de dag zeer zelden voor dat men de vijand als *verzetslieden* beschrijft. Dit woord wordt vaak vervangen door *terrorist*.

Vanuit de regering en legertop werd de vijand betiteld als *extremist*. Het woord *pelopper* is in de loop van de onafhankelijkheidsoorlog bij soldaten de standaard geworden. Deze transitie is ook in de briefwisseling te zien. Frans Gunnink, een van de eerste oorlogsvrijwilligers, noemt de vijand bijna altijd *extremist*. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij dit van de militaire voorlichtingsdienst overgenomen. In de beginnende dagen was het woord *pelopper* immers nog niet de standaard en ging hij uit van de officiële term binnen het leger.

Zowel Maarten Schaafsma als Alex Roelofs noemen de vijand in hun eerste maand in Indonesië *extremisten*. Daarna laten zij dit woord vallen en schakelen zij over op het woord *pelopper* uit de soldatentaal. Alleen Durk Miedema schrijft tot zijn eerste jaar in Indonesië sporadisch over *extremisten*. Daarna laat ook hij dit woord vallen.

Het woord *pelopper* is minder dreigend dan *extremist*. Dit laatste woord is zwaar beladen met gevaar. Waarschijnlijk zal dit ook mee hebben gespeeld in de standaardisering van het woord *pelopper* in de soldatentaal. Het is neerbuigender en straalt minder dreiging uit. Dit zal wellicht ook hebben meegespeeld in het woordgebruik in brieven. Een aanval van *extremisten* klinkt voor het thuisfront veel gevaarlijker dan wanneer men over een aanval van *peloppers* schrijft.

De transitie van *extremist* naar *pelopper* kan ook te maken hebben gehad met het leren kennen van de vijand. Zo schrijft Stef Scagliola dat de soldaten er in de loop der tijd achterkwamen dat de *extremisten* ook als een regulier leger konden functioneren. Door dit soort indrukken begon men te twijfelen aan het beeld dat de autoriteiten uitdroegen van inlandse bendes die alleen uit waren op totale anarchie.¹⁴³ Als men naar dit gegeven kijkt, dan kan dit een verklaring zijn voor de vervanging van het woord *extremist* voor het woord *pelopper* in de brieven. De term *extremist* dekt in dit geval de lading niet meer, waardoor men overschakelt naar het woord *pelopper*. De schrijver laat hiermee indirect weten dat men tegen een leger aan het vechten was in plaats van inlandse bendes die op anarchie uitwaren. Al is dit verschil voor de schrijver zelf wel duidelijk, waarschijnlijk

¹⁴¹ Bartels, ‘brief vanuit Lawang aan zijn vrouw d.d. 24 september 1948’, 412

¹⁴² Schaafsma, ‘brief vanuit Ngadiluhwih aan zijn familie d.d. 11 mei 1949’, 166

¹⁴³ Scagliola, *Last van de oorlog*, 31

zullen deze verschillende woorden met verschillende ladingen het thuisfront minder of niet zijn opgevalen.

We gaan verder met negatieve synoniemen voor de vijand. *Schorem, schurken, gespuis, stinkerds* en *rotzakken* zijn in de brieven veelvuldig terugkerende synoniemen voor *vijand*. Er is echter een opvallend detail voor de vervanging van het woord *pelopper* voor deze negatieve synoniemen. Men schreef deze scheldwoorden alleen op als er een situatie voorkwam die afkeuring of weerzien bij de soldaat deed opwekken, zoals het onderstaande voorbeeld aantoont:

“Vannacht hebben we vijf geweren buitgemaakt. Die rotzakken hadden er dum-dumkogels bij, dat is ontzettend als je ermee geraakt wordt. Maar zij zeggen: Jullie blanda’s¹⁴⁴ hebben je eigen vaderland dus ruk maar op! Intussen moorden en roven ze onder hun eigen bevolking.”¹⁴⁵

Dum-dumkogels zijn bewerkte kogels die verschrikkelijke wonden veroorzaken. Het gebruik hiervan, samen met het moorden en roven onder de eigen bevolking, wekt een weerzin bij Roelofs op. Net als de andere Nederlandse soldaten is Roelofs niet in staat om binnen zo’n context over *peloppers* te schrijven. Zijn verachting voor de handelwijze van de vijand wordt door het gebruik van een scheldwoord benadrukt. Er wordt een positie bepaald waarbij de vijand wordt gedehumaniseerd. Het vijandsbeeld naar het thuisfront wordt op deze manier beïnvloed. Echter, scheldwoorden zijn niet de standaard voor het benoemen van de vijand in brieven.

Er zijn zeer veel overeenkomsten binnen de schrijfwijze van de soldaten betreffende het woordgebruik om de vijand aan te duiden. Men schrijft echter nooit in racistische termen over de vijand. Deze periode valt toch in een tijdperk dat men zich niet erg druk maakte over racistische uitingen. Slechts eenmaal wordt er over *zwarten* geschreven¹⁴⁶ en eenmaal over een *zwartjoekel*.¹⁴⁷ Deze afwezigheid is opvallend.

We gaan verder met een voorbeeld uit een brief van de Boer:

“Morgen gaat er weer een crobak naar Tjebing Boelang, dit keer met een gevangene. Dit knaapje heeft 50 moorden op zijn geweten, een echte rampokker hoor.”¹⁴⁸

Als men schrijft over gevangenen, dan wordt het woord *pelopper* in bijna alle brieven vervangen voor het woord *knaapje*! Dit is zeer opvallend. *Knaapje* is een neerbuigend synoniem voor *vijand*. Het geeft de nederigheid van de gevangene weer tegenover zijn Nederlandse overweldigers. Het woord bevat totaal geen dreigingselement. Het thuisfront wordt dus indirect geïnformeerd dat er bij het omgaan met gevangen genomen vijanden geen gevaarsfactor aanwezig is. Dat men ook zo daadwerkelijk over de gevangenen dacht laat het volgende citaat zien:

¹⁴⁴ Indonesische bijnaam voor Nederlanders

¹⁴⁵ Roelofs, ‘Brief vanuit Toeloeng Agoeng aan zijn familie d.d. 18 april 1949’, 22

¹⁴⁶ Van der Burg, ‘brief vanuit Tangerang aan zijn broer d.d. 4 augustus 1946’, 50

¹⁴⁷ Peeters, ‘brief vanuit Pekalongan aan zijn vriendin d.d. 27 december 1948’

¹⁴⁸ De Boer, ‘brief vanuit Sindang Marga aan zijn familie d.d. 16 januari 1948’, 118

*“Steeds sta ik verbaasd over deze gevangenen. Ik heb er ontmoet die talrijke koelbloedige en beestachtige moorden op hun geweten hadden. Als gevangenen zijn zij hulpeloze, kinderlijke en bange wezens, die soms alleen door een rode halsdoek laten weten tot welke groep zijn behoorden.”*¹⁴⁹

Daarnaast spelen observaties een rol voor het gebruik van dit synoniem. Tijdens de hectiek van een gevecht kon men de vijand niet goed bekijken. Als de vijand eenmaal gevangen werd, zag men dat dit voornamelijk jonge Indonesiërs waren, soms van de leeftijd van vijftien tot zeventien jaar. Tevens zagen de Indonesische vijanden er sowieso jong uit waardoor men al sneller over *knaapje* kan schrijven. Het feit dat de vijand in veel gevallen zo jong was doet ook afbreuk aan het idealisme van de vijand. Men zag in dat deze jonge personen makkelijk te beïnvloeden waren en niet echt overtuigd waren van de noodzaak van hun strijd. Drs. Elands wijst er dan ook op dat zij door Nederlandse soldaten veelal als meelopers werden gezien.¹⁵⁰

Er is een discrepantie te detecteren tussen de brieven en de dagboeken. Waar men in brieven voornamelijk het woord *pelopper* gebruikt, en in negatieve context een negatief synoniem, is dit veel minder het geval in de dagboeken. Ook het woord *pelopper* voert de boventoon in de dagboeken, maar in tegenstelling tot de brieven wordt hier ook vaak de neutrale term *vijand* gebruikt. Tevens is er van de achttien dagboekschrijvers slechts één die de vijand soms met een scheldwoord aanduidt.¹⁵¹ Het veelvuldig gebruik van de term *vijand* en de afwezigheid van scheldwoorden bij het benoemen van de tegenstander in de dagboeken, zorgen ervoor dat de tegenstander in deze documenten neutraler beschreven worden. Hierdoor is te constateren dat men in de brieven bewust, dan wel onbewust, een subjectieve boodschap over de vijand aan het thuisfront gaf. Een andere verklaring voor deze discrepantie is te geven doordat het woord *pelopper* in de brieven als verzamelterm voor de verschillende vijanden kan worden gebruikt. In de brieven wordt hoogstens onderscheid tussen TNI-soldaten en rampokkers gemaakt. In de dagboeken wordt het onderscheid tussen TNI, DI, PKI en rampokkers veel nadrukkelijker gemaakt. Dit geeft een meer beschouwende, analyserende dimensie aan de beschrijving. De brieven werden aan een lezer geschreven die geen ervaring met de werkelijke situatie had en ook niet (goed) het verschil tussen de verschillende groeperingen wist. De dagboeken zijn echter voor een lezer geschreven (de soldaat zelf) die ervaren was met de situatie. De inhoud is geschreven met het oog op het teruglezen in de toekomst, waardoor er een beschouwend en analyserend karakter ontstaat.

Schieten

Als men over geweld schreef, valt het op dat men dit in professionele taal deed. Men schrijft veelvuldig over een *stoot of lading vuur geven, onder vuur komen* of in (vuur) *contact* komen. Al voert het professionele taalgebruik de boventoon, tevens wordt er gebruik gemaakt van ‘grovere’ synoniemen. Zo gebruikt men *neerknallen, kapotschieten, spuiten, blaffen* en *knallen* als synoniem om het schieten aan te duiden. Deze synoniemen

¹⁴⁹ Gerrit H. de Ruijter, ‘brief aan zijn familie d.d. 4 december 1948, plaats onbekend’, in: Bartels, *Tropenjaren, ploppers en patrouilles*, 140

¹⁵⁰ Elands, *Interview*

¹⁵¹ P.W. van Baarsen

worden echter bijna alleen gebruikt als men een Nederlandse geweldshandeling beschrijft.

“Eergisteren zijn we tijdens een patrouille beschoten, maar we zijn er allen weer heelhuids vanaf gekomen. Zo kun je geregeld iets verwachten. Nu, ze hebben een aardig stootje vuur terugontvangen hoor, met als resultaat dat we weer rustig verder konden gaan. Ze zaten op 20 m afstand van ons, maar je zag ze niet. Dit is juist zo rot, want je kunt nooit op een meter zeggen waar ze zitten.. Afijn, ik heb m’n mitrailleur er aardig op los laten blaffen, en ik geloof wel dat ze die geintjes voor de tweede keer laten.”¹⁵²

Dit citaat is tekenend voor het gebruik van de grovere synoniemen. Het is erg cynisch en luchtig geschreven. Er gebeuren geen heftige dingen binnen de geweldsverwijzing en de schrijver lijkt zich niet erg druk te maken over het voorval. Het gebruik van *blaffen* past dan ook goed binnen de context. De aandacht gaat door dit woord naar het mitrailleurgebruik. Als hij het woord *schieten* zou gebruiken zal er onbewust ook aan degene die beschoten wordt worden gedacht. Dit zou de verwijzing een zwaardere context geven.

Als het Bren-machinegeweer, één van de zwaardere wapens die de soldaten hadden, gebruikt is bij een geweldssituatie, wordt deze zeer vaak genoemd. In de geweldsverwijzingen komt dit als een krachtig wapen naar voren en het lijkt of de soldaten zeer veel vertrouwen in dit wapen hadden. De vermelding van de Bren in combinatie met de synoniemen *ratelen* of *blaffen* straalt veel kracht en zelfvertrouwen uit. Bij de lezer komt zo’n zinsopbouw dan ook krachtiger over. De Nederlanders hebben zwaardere wapens die op de ‘slechter’ bewapende vijand losgaan. Zo worden de lichtere machinegeweren vaak in een dergelijke context als *spuit* aangeduid. Dit stoerdere synoniem heeft invloed op de context van de situatie. Het gebruik van stoerdere synoniemen geeft de verwijzing een minder serieuze of ernstige context. De Nederlanders komen krachtiger over dan de zwakkere vijand waardoor het thuisfront minder reden tot zorgen heeft. Deze schrijfwijze hoeft trouwens niet alleen voor het thuisfront van invloed te zijn. Men kan tevens deze schrijfwijze hebben gehanteerd om zichzelf te overtuigen van het overwicht op de vijand.

In de dagboeken wordt ook veel gebruik gemaakt van het professionele synoniem *vuur afgeven*. Ook het gebruik van de stoerdere synoniemen als *blaffen* en *ratelen* in dagboeken ligt op één lijn met de brieven. Net als in de brieven kan deze schrijfwijze als onbewuste overtuigingskracht worden opgevat. Op deze manier kan men zichzelf meer moed ‘inschrijven’.

Sneuvelen

Zoals al in hoofdstuk één is geschreven, is een vermelding van dodelijke slachtoffers de meest confronterende verwijzing naar de gevaarlijke situatie waarin een soldaat zich bevindt. Het volgende citaat is representatief voor de discrepantie in woordframing tussen Nederlandse en vijandelijke gesneuvelden:

¹⁵² De Boer, ‘brief vanuit Tugomuljo aan zijn familie d.d. 18 april 1949’, 249

*“Verder is hier de laatste weken nogal aardig gevochten en er zijn er dan aan onze kant ook weer drie gesneuveld. Van de tegenstanders zijn er echter meer dan 500 kapotgemaakt. Dat wil je misschien niet geloven, maar het is toch inderdaad zo hoor, al lijkt het op het eerste gezicht wel wat fantastisch.”*¹⁵³

Voor de Nederlandse slachtoffers wordt het respectvolle woord *gesneuveld* gebruikt, terwijl de vijandelijke slachtoffers *kapotgemaakt* zijn. Van dit laatste synoniem gaat totaal geen respect uit. Geen van de schrijvers gebruikt het woord *sneuvelen* voor vijandelijke slachtoffers. Als men de totaalbalans opmaakt na een gevecht, schrijft men vaak over een aantal *doden* bij de vijand. Als men echter een directe situatie beschrijft, wordt dit woord zeer vaak vervangen door *neergeknald* of *kapot geschoten*. Deze synoniemen tonen de verachting die de soldaten voor de vijand hebben. Er gaat veel agressie vanuit. Blijkbaar waren de schrijvers niet in staat om hier neutraal over te schrijven. Men wilde indirect de verachting voor de vijand aan het thuisfront tonen.

De Nederlandse slachtoffers worden aangeduid met *gesneuveld* of, minder vaak, *gedood*. Het woord *sneuvelen* suggereert dat iemand gedood is in een gevecht. Dit woord heeft een heroïsche lading. Zo wordt er altijd gesproken over de circa 6.000 gesneuvelde Nederlandse militairen in Indonesië, terwijl in werkelijkheid de helft van deze soldaten zijn omgekomen door ziekten en ongelukken.¹⁵⁴ Men blijft echter over *gesneuveld* spreken, omdat men geen afbreuk wil doen aan het respect tegenover de dode kameraden. Het uiten van respect naar de buitenwereld speelt dus een belangrijke rol in het gebruik van het woord *sneuvelen*.

Als laatst valt op dat men over burgerslachtoffers die zijn gevallen door vijandelijke acties een grof synoniem gebruikt. Als deze zijn gevallen door vijandelijk excessief geweld, in bijna alle beschreven gevallen is dit moord, wordt in bijna de helft van de gevallen het synoniem *afgeslacht* gebruikt. Hier zijn twee redenen voor te bedenken: al wordt de staat van het stoffelijk overschot zeer zelden beschreven, het kwam voor dat de vijand de lichamen verminkte of de slachtoffers op brute wijze vermoorde.¹⁵⁵ Een voorbeeld uit het dagboek van Martien Zelissen:

*“Vandaag is er weer een patrouille weggeweest met den motorboot. Onderweg hebben ze een lijk van een inlander opgevist, die was met de handen op den rug geboeid, den nek half afgesneden en de hersens ingeslagen en toen in de rivier gegooid. Aan zijn lichaam kon je zien dat hij geweldig mishandeld was.”*¹⁵⁶

Waarschijnlijk vonden de schrijvers dit soort beschrijvingen te gruwelijk om naar het thuisfront te schrijven. Men wilde hen beschermen voor dit soort beelden en besloot dit soort taferelen niet op te schrijven. Het woord *afgeslacht* zou kunnen volstaan. Hier kan men ook een mooi voorbeeld aan nemen van de zelfcensuur die men toepaste.

¹⁵³ Van der Burg, ‘brief vanuit Tangerang aan zijn broer d.d. 4 augustus 1946’, 50

¹⁵⁴ Elands, *Interview*

¹⁵⁵ Deze kennis heb ik opgedaan tijdens mijn stage bij het KITLV waar ik 52 egodocumenten heb gelezen en interviews met veteranen heb beluisterd.

¹⁵⁶ Martien Zelissen, ‘dagboek d.d. 17 november 1947’, geschiedenisgroesbeek.nl/dagboek.htm (5 november 2014)

Een andere verklaring voor het gebruik van dit synoniem is dat de vijand als een bruto wordt geframed. Het benadrukt dat de slachtoffers geen kans hadden. Zij waren weerloos tegenover de vijand. De burgerbevolking wordt afgeslacht, dus het is goed dat de Nederlandse soldaat in Indonesië aanwezig is om deze te stoppen. Het vijandsbeeld naar het thuisfront wordt op deze manier gedemoniseerd. Het komt echter nooit voor dat het synoniem *afgeslacht* wordt gebruikt als Nederlanders burgerslachtoffers maken. Men wilde de Nederlandse soldaten logischerwijs niet graag negatief framen.

In de dagboeken schrijft men vooral over Nederlandse slachtoffers. Vijandelijke slachtoffers worden voornamelijk aan het eind van een geweldsverwijzing vermeld wanneer er een opsomming van de slachtoffers wordt gemaakt. Doordat vijandelijke slachtoffers in dagboeken minder vaak vermeld zijn en voornamelijk pas bij de eindbalans in beeld komen, komen synoniemen als *kapotschieten* veel minder voor.

Als er vermelding wordt gemaakt van een dodelijk slachtoffer aan Nederlandse zijde wordt het woord (*ge*)*dood* veel vaker gebruikt dan *gesneuveld*. Dit ligt niet op één lijn met de inhoud van de brieven. Naar buiten toe wilde de schrijver waarschijnlijk zo respectvol mogelijk over zijn gesneuvelde kameraden schrijven. In een dagboek is het woord *doden* sneller op te schrijven dan *gesneuvelden*. Ik vermoed dat dit de voornaamste reden van deze discrepantie zal zijn. Ook deze discrepantie toont aan dat men met het opschrijven van bepaalde semantische woorden goed nadacht over hoe dit bij het thuisfront zou overkomen. Dit aspect heeft minder met openheid van zaken te maken, maar toont wel aan hoe bewust men met het woordgebruik omgaat.

Waar in de brieven het synoniem *afslachten* vaak voorkwam bij het beschrijven van burgerslachtoffers, is dit niet het geval in de dagboeken. Men gebruikte het woord *vermoorden* hiervoor. Dit woord heeft een minder zware lading. Men wilde dus duidelijk indruk op de brieflezer maken door het woord *afslachten* te gebruiken. Doordat er in de dagboeken ook beschrijvingen voorkomen van de staat van het stoffelijk overschot, is er geen uitdrukkelijke reden om het woord *afslachten* te gebruiken om indruk te maken. De beschrijvingen zijn meer dan afdoende.

Deelconclusie

Dit hoofdstuk heeft aangetoond dat het grootste gedeelte van de geweldsverwijzingen een subjectieve lading hebben. Er is sprake van veelvoudige subjectieve framing. Deze sociaal geframede geweldsverwijzingen bestaan echter niet uit overdrijvingen of bagatelliseringsen, maar ontstaan door kleinschalige, subjectieve elementen. Daar waar de natuurlijk geframede geweldsverwijzingen zeer kort en afstandelijk zijn en vooral bestaan uit indirecte confrontaties met de vijand, zijn de sociaal geframede geweldsverwijzingen veel uitgebreider, directer en staan dicht bij de schrijver.

Situatieframing wordt gebruikt om zowel een positief, als een negatief beeld van de situatie te schetsen. Het grote verschil ligt hem echter in de diepgang. Daar waar men in dagboeken de situatie zeer gedetailleerd en negatief kan beschrijven, blijven de negatieve situatieframes in brieven zeer oppervlakkig en ongedetailleerd.

Verder is er aangetoond dat men door het gebruik van verschillende synoniemen de inhoud van een geweldsverwijzing framed. Op deze manier tracht men bewust of onbewust de subjectieve realiteit van de lezer te vormen. Door bijvoorbeeld luchtiger, grover of stoerder over een gebeurtenis te schrijven, komen de Nederlanders in een

geweldsverwijzing krachtiger naar voren. Drs. Elands wijst er echter ook op dat deze schrijfwijze niet alleen voor het thuisfront kan worden bedoeld. Men kan zichzelf op deze manier ook (onbewust) proberen te overtuigen van de juistheid van hun missie, de kracht van de Nederlanders of de bruutheid van de tegenstander.¹⁵⁷

We kunnen dus constateren dat de soldaat vaak een beeld naar het thuisfront probeert te schetsen, zoals hij dit ervaart. Dit heeft een invloed op de meningsvorming van het thuisfront. Waar in dagboeken geweldsverwijzingen relatief natuurlijk geframed worden, is er in de brieven sprake van grootschalige sociale framing.

Geen verwijzing staat op zichzelf. Men heeft bewust of onbewust bijna altijd een onderliggende boodschap opgeschreven.

¹⁵⁷ Elands, *Interview*

Conclusie

Dit onderzoek heeft aan de hand van brieven van vijftientig soldaten een antwoord proberen te geven op de vraag hoe open men over geweld schreef. Hieruit zijn twee conclusies gekomen. Ten eerste valt te concluderen dat men door de grote hoeveelheid van zelfcensuur niet open over geweld schreef. Het percentage van 21,5% geweldsverwijzingen in 1.945 brieven is zeer laag als men dit afzet tegen de (wekelijkse/maandelijkse) belevingen van de soldaat. Zo wordt er in de dagboeken vele malen meer over geweld geschreven dan in brieven is terug te lezen. Tevens zijn heftige situaties waarbij verminking of gruwelijke moorden in voorkomen afwezig binnen de brieven. Deze situaties zijn echter wel in dagboeken te lezen. Ook dit duidt dus op een bewuste vorm van zelfcensuur. Ditzelfde geldt voor de zeer negatieve situatieframing die in dagboeken te lezen is, maar in brieven toch vooral oppervlakkig blijft. Men was bij het schrijven van brieven dus zeer bewust van het eventuele effect van de gemoedstoestand van de personen van het thuisfront door het niet opschrijven van gebeurtenissen. Verzoeken tot het voor zich houden van bepaalde geschreven gebeurtenissen in brieven duiden tevens op de bewustheid van de schrijver van eventuele bezorgdheid van het thuisfront. Alleen richting de broer is te stellen dat men relatief open schreef. Het percentage van 39,5% geweldsverwijzingen is beduidend hoger dan richting de familie of partner. Tevens schrijft men inhoudelijk veel opener naar de broer toe.

De tweede conclusie geeft een antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek: *Wat wilde de soldaat het thuisfront laten weten over het conflict met betrekking tot geweld?* Het antwoord op deze vraag is in contradictie met de eerste conclusie. Waar men zeer gesloten is binnen het aantal geweldsverwijzingen, en dus niet graag over geweld naar het thuisfront schreef, valt te concluderen dat men binnen de geweldsverwijzingen zelf wel open was. Als men alleen naar de geweldsverwijzingen kijkt, wordt duidelijk dat de soldaten zich in een oorlogssituatie bevonden en niet alleen maar bezig zijn met het houden van orde en rust. Deze conclusie wordt versterkt door het percentage van 14% geweldsverwijzingen dat uit excessief geweld bestaat.

Voor de oorlogsvrijwilligers tonen openheid als het over geweld gaat. Zij schrijven niet alleen vaker over geweld, maar ook meer over geweld. Het lijkt er op dat zij vooral de juistheid van de zaak aan het thuisfront willen tonen en dat de Nederlandse militaire aanwezigheid echt nodig is om orde en rust in Indonesië te bewerkstelligen.

Door de beschreven geweldssituaties en de beschrijvingen van de zware patrouilles wordt duidelijk dat de soldaten het niet altijd makkelijk hebben in Indonesië. Er dient echter wel rekening gehouden te worden met het feit dat dit duidelijk wordt als men de geweldsverwijzingen achter elkaar leest, maar dat de situatie minder duidelijk is binnen de totale correspondentie. Het overgrote deel van de brieven bevat immers geen geweldsverwijzingen.

Binnen de geweldsverwijzingen staat de gebeurtenis centraal. Het doel van geweld is van secundair belang, waardoor er een duidelijk beeld van de situatie ontstaat. Ook door de afwezigheid van emoties komt de nadruk meer te liggen op de gebeurtenis in plaats van de schrijver. Het thuisfront krijgt dus duidelijk mee in wat voor geweldssituaties de schrijvers terecht komen. Al ligt de nadruk op de gebeurtenis, binnen

de geweldsverwijzingen worden de actoren niet duidelijk. Als men schrijft over gebeurtenissen waarin men zelf betrokken is geweest, schrijft men in de wij-vorm. Het handelen van de schrijver binnen een gebeurtenis wordt dus niet duidelijk voor het thuisfront. Dit wil echter niet zeggen dat de gebeurtenissen anoniem worden opgeschreven. Door het gebruik van framing binnen de geweldsverwijzingen komt de persoonlijke ervaring van de schrijver duidelijk naar voren. Waar men in dagboeken een geweldsverwijzing relatief neutraal opschrijft, schrijft men in brieven geweldsverwijzingen met een subjectieve lading op. De schrijver schetst door framing een beeld van de situatie zoals hij dit ervaart. Ook framing met het gebruik van stoerdere synoniemen zoals *neerknallen* of *kapotgeschoten* kan men dus als openheid zien. De schrijver toont op deze manier immers zijn woede of agressie. Deze framewijze hoeft tevens niet alleen te worden opgevat als een manier om het thuisfront te beïnvloeden; men kan zichzelf op deze manier ook de moed inpraten. Ditzelfde geldt voor de afwezigheid van negatieve emoties. Wellicht wilde men niet met die emoties geconfronteerd worden, waardoor men deze niet opschreef. Men was op dit vlak dan ook even open (of gesloten) naar het thuisfront als dat men binnen de dagboeken naar zichzelf was.

Binnen de geweldsverwijzingen ligt de nadruk op de Nederlandse soldaten. Alleen het hogere percentage Nederlandse slachtoffers binnen de geweldsverwijzingen heeft dit al aangetoond. Tevens blijkt door het dieper ingaan op Nederlandse excessen door middel van het geven van een motivering van het gepleegde exces en het moreel oordelen, twee aspecten die bij vijandelijke excessen veelal ontbreken, dat men vooral de situatie vanuit Nederlandse zijde wil laten zien.

De geweldsverwijzingen lijken geen overdrijvingen te bevatten en worden veelal op dezelfde wijze opgeschreven als dat men in dagboeken deed. Het grote verschil met de dagboeken ligt in het feit dat men binnen de geweldsverwijzingen in brieven veel meer framing gebruikt om de persoonlijke visie duidelijk te maken aan het thuisfront.

De briefcollecties bevatten waardevolle informatie met betrekking tot de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog. Door het lezen van de brieven is een goed beeld te krijgen van de ervaringen van de vele Nederlandse jonge mannen die (veelal) gedwongen werden om af te reizen naar een vreemd land om daar te vechten voor een zaak die op dat moment goed leek. Het gebrek aan opleiding, manschappen en materiaal zorgde er onder meer voor dat deze zaak niet kon worden gewonnen. Eenmaal terug in Nederland moesten zij proberen hun leven weer op te bouwen en hun trauma's te overwinnen. Eén van deze manieren was om nooit meer over hun oorlogservaringen te spreken. Pas op latere leeftijd zijn sommige in staat om hier alsnog over te praten. De brieven, geschreven aan hun geliefde thuis die zij zo misten, zijn hun nalatenschap aan een oorlog die men liever niet meer wenst te herinneren, maar een prachtig beeld vormen van de nadagen van het koloniale rijk in de vorm van Nederlands-Indië.

“Wat hebben wij dan toch ’n heel ander leven gehad in Indië. Altijd in de rotzooi. In de modder, bagger, sawa’s, bergen, kampongs, armoedige buitenposten, ’t primitieve soldatenleven in de rimboe, patrouille, wacht etc. etc. Schietpartijen, de angst, de spanning, nu cease fire. ’t Huigelen, samenwerken met de TNI. Die vuile rot kankerbende. Enfin Tineke, troost je, ik ben er levend vanaf gekomen. Alleen ben ik ’n ander mens geworden!”¹⁵⁸

P.W. van Baarsen aan zijn vriendin

¹⁵⁸ Van Baarsen, ‘brief aan zijn vriendin, plaats en datum onbekend’

Bijlage 1: Brieven

Soldaat	Eenheid	Bron
Baarsen, P.W.	4-10 RI	Privécollectie
Bartels, J.A.C.	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Berg, B. van der*	1-6 GRgr	eindespoor.nl/luchtpost/home.php
Besten, C.J. den*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Blaak, H.	1-1-15 RI	Archief: NIMH, collectie losse stukken 57, 3293
Boer, C. de	4-1 RI	Boek: <i>Was dit het wel waard?</i>
Bongers, B.	4-10 RI	Privécollectie
Bouwens, J.	1-4-7 RI	Archief: NIMH, collectie losse stukken 57, 5503
Burg, A. van der	1-8 RI	Boek: <i>Nederlands-Indië 1946-1949: brieven van een Nederlandse soldaat</i>
Deen, G.	2-4-10 RI	Archief: NIMH, collectie losse stukken 57, 3292
Greven, J.	17 AAT	Archief: NIMH collectie losse stukken 57, 3293
Groen, C. de	4-4 Regt. Pr. Irene	Archief: KITLV D H 1776
Gunnink, F.	1-8 RI	Archief: NIMH collectie losse stukken 57, 5395
Haanen, L.	4-6 RI	Boek: <i>De hemelse kwartiermaker: brieven van een jonge Maastrichtse oorlogsvrijwilliger aan zijn thuisfront, 1945-1947</i>
Homma, A.	3-12 RI	Privécollectie
Keegstra, H.	5-9 RI	Archief: NIMH 457
Miedema, D.	2-12 RVA	Archief: KITLV 2009 B 2154
Peeters, F.	6-1 RI	Archief: Bronbeek 2009/07/4-4
Polderman, P.	1-1-15 RI	Archief: NIMH collectie losse stukken 57, 3293
Raes, K.	2-10 RI	sjilvends.nl/654-21.html
Roelofs, A.	3-6-8 RI	Boek: <i>Dikke zoen voor moeke: brieven van een soldaat in Indië 1949-1950</i>
Ruijter, G.H. de*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Schaafsma, M.	4 GRgr	Boek: <i>Geliefde ouders en verdere familie</i>
Verbeek van der Sande, H.W.*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Wieringa, H.	3-1 AAT	Boek: <i>Hallo, hallo, hier zijn we weer... Henk Wieringa in Nederlands-Indië (1946-1949)</i>

*: geen voltallige brieven, brieffragmenten.

Bijlage 2: Dagboeken

Soldaat	Eenheid	Bron
Baarsen, P.W.	4-10 RI	Privécollectie
Berg, B. van den*	1-6 GRgr	eindespoor.nl/luchtpost/home.php
Berg, J.A. van den	2-4-9 RI	Archief: KITLV D H 1250
Besten, C.J. den*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Deen, G.	2-4-10 RI	Archief: NIMH collectie losse stukken 57, 3292
Eilers, H.B.*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Hazelkamp, F.C.*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Hoorn, H. van*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Meer, J.J. van der*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Peeters, F.	6-1 RI	Archief: NIMH YY2-0216
Raman, F.*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Roelofs, A.*	3-6-8 RI	Boek: <i>Dikke zoen voor moeke: brieven van een soldaat in Indië 1949-1950</i>
Schouten, A.H.	1-41 RVA	Archief: KITLV D H 1843
Soekop, H.*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Veenman, G.*	32 AAT	ladymartistique.nl/index.php/32e-aat-tijgerbrigade/97?showall=1
Visser, J.A. de	2-14 RI	Boek: <i>Dagboek uit Indië: belevenissen uit mijn diensttijd als oorlogsvrijwilliger.</i>
Willegen, J.A.C. van*	2-2 RHvBoreel	Boek: <i>Tropenjaren, ploppers en patrouilles</i>
Zillessen, M.*	5-4-7 RI	geschiedenisgroesbeek.nl/dagboek.htm

*: geen voltallig dagboek, dagboekfragmenten.

Bronnenlijst

Archivalia

- *Bronbeek*, 2009/07/4-4, F. Peeters.
- *Database Nationaal Indië monument*, Nederlandse oorlogsslachtoffers sinds 1945.
- *KITLV*, D H 1250, J.A. van den Berg.
- *KITLV*, D H 1776, C. de Groen.
- *KITLV*, D H 1843, A.H. Schouten.
- *Nationaal archief*, 2.13.132. Inv. nr. 28, Leidraad t.b.v. officieren van de afdeling militaire intelligence NEFIS 1946.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 150_Kab/1119, Afschrift van generaal Spoor voor intern gebruik 3 oktober 1946.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 1200 Kab/044, Onderwerp: brief dpl. T. Schot 13 januari 1947.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 1200 Nr.20/GS 02, Afschrift van generaal Spoor 21 januari 1947.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 1202_166-3, Kabinet Legercommandant 14 oktober 1947.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 1202, Berichtformulier legerverbindingen register nr. 031 11, 11 oktober 1947.
- *Nationaal archief*, 2.13.132, Inv. nr. 1427 nr 3546, Berichtenformulier 6 december 1948.
- *Nationaal archief*, 2.13.132 Inv. nr. 1595, Censuur-regeling voor Nederlandsch-Indië gedurende de herbezettingperiode.
- *Nationaal archief*, 2.21.036.01 Inv. nr. 8, Notulen van vergadering Legerraad, gehouden op vrijdag 8 augustus 1947 te 10.00 uur ten kantore van den legercommandant.
- *NIMH*, 457, H. Keegstra.
- *NIMH*, collectie losse stukken 57 Inv. nr. 3292, G. Deen.
- *NIMH*, collectie losse stukken 57 Inv. nr. 3293, H. Bidlot.

Niet-gedrukte bronnen

- Baarsen, P.W., *Brievencollectie* (privé bezit).
- Baarsen, P.W., *Dagboeken* (privé bezit).
- Bongers, Bas, *Brievencollectie* (privé bezit).
- Duel, Jacco, *E-mail correspondentie* (3 maart 2015).
- Dijkstra, F.H., *E-mail correspondentie* (17 december 2014).
- eindespoor.nl/luchtpost/home.php (geraadpleegd op 31 oktober 2014).
- Elands, Martin, *Interview* (18 februari 2015).
- Gerlach, Christian, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland* (Leiden 10 december 2014).
- geschiedenisgroesbeek.nl/dagboek.htm (geraadpleegd op 5 november 2014).

- Homma, Aise, *Brievencollectie* (privé bezit¹⁵⁹).
- Indie-1945-1950.nl (geraadpleegd op 21 juli 2014).
- ladymartistique.nl/index.php/32e-aat-tijgerbrigade/97?showall=1 (geraadpleegd op 4 november 2014).
- Oostindie, Gert, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland* (Leiden 11 december 2014).
- Raben, Remco, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland* (Leiden 10 december 2014).
- Scagliola, Stef, *KITLV symposium Geweld en geweten: de Indonesische dekolonisatie en het ongemakkelijke verleden van Nederland* (Leiden 11 december 2014).
- sjilvends.nl/654-21.html (geraadpleegd op 31 oktober 2014).
- Wouw, W. van de, *E-mail correspondentie* (17 december 2014).

Literatuurlijst

- Bartels, Jaques A.C., *Tropenjaren, ploppers en patrouilles: het dienstplichtig 2^e eskadron Huzaren van Boreel in Nederlands-Indië 1947-1950* (Wassenaar 2008).
- Berg, Harry van den, Stef Scagliola & Fred Wester, *Wat veteranen vertellen: verschillende perspectieven op biografische interviews over ervaringen tijdens militaire operaties* (Amsterdam 2010).
- Boer, Cornelis & Ermi Jansen, *Was dit het wel waard?* (z.p. 2009).
- Doel, Wim van den, *Zo ver de wereld strekt* (Soest 2011).
- Doorn, J.A.A. van & W.J. Hendrix, *Ontsporing van geweld: het Nederlands-Indonesisch conflict* (Rotterdam 1970).
- Elkin, Frederick, 'The soldiers language', *American journal of sociology*, Vol. 5, No. 5, *Human behaviour in military society*, (1946) 214-422.
- Evers, Frank C.M., *De hemelse kwartiermaker: brieven van een jonge Maastrichtse oorlogsvrijwilliger aan zijn thuisfront, 1945-1947* (Elst 1999).
- Gellink, Ab, *Hallo, hallo, hier zijn we weer... Henk Wieringa in Nederlands-Indië (1946-1949)* (Enschede 1999).
- Goffman, Erving, *Frame analyses: an essay on the organization of experience* (Norwich 1974).
- Gunnink, Daan, *Frans Gunnink 1923-1946: herinneringen en brieven* (z.p. z.j.).
- Heshusius, C.A., *KNIL: een fotodocumentaire over het dagelijks leven van het koloniale leger in Nederlands-Indië 1830-1950* (Houten 1986).
- Hoffenaar, J., 'De terugkeer van Nederlandse militairen van de Koninklijke Landmacht uit Indonesië (1947-1951)', *Mededelingen van de sectie militaire geschiedenis landmachtstaf deel 13* (Den Haag 1990).
- Johnson-Cartee, Karen S., *News narratives and news framing: constructing political reality* (Oxford 2005).
- Kamp, Jeanet van de, *Geliefde ouders en verdere familie* (Kampen 2002).
- Koninklijke Militaire Academie, *Handboek voor den soldaat* (Breda 1945).
- Korput, Piet van de, *Brieven van Janus Bouwens uit Indonesië*, (z.p. z.j.).

¹⁵⁹ Reeds geschonken aan het Nationaal archief en in de toekomst te vinden onder archiefnummer 2.21.425.

- Liberman, Nira, 'Psychological distance', *Social psychology: handbook of basic principles* (New York, 2007) 353-381.
- Limpach, Remy, 'Business as usual: Dutch mass violence in the Indonesian war of independence 1945-9', *Colonial counterinsurgency and mass violence: the Dutch Empire in Indonesia* (Londen 2014) 64-90.
- Manders-van der Burg, Astrid, *Nederlands-Indië 1946-1949: brieven van een Nederlandse soldaat* (Soest 2007).
- Miedema, Durk, *Brieven uit Indië* (z.p. z.j.).
- Nelson, Thomas E., Rosalee A. Clawson & Zoe M. Oxley, 'Media framing of a civil liberties conflict and its effort on tolerance', *The American political science review* Vol. 91, No. 3 (1997) 567-583.
- Nicolassen, Lidy, 'Eerste beeld van executies in Indië', *de Volkskrant* (10 juni 2012).
- Peeters, Flip, *Lieve Gerda: een getekend dagboek van een Nederlands-Indië veteraan 1948-1950* (Arnhem 2011).
- Put, Paul van der, *Dikke zoen voor Moeke: brieven van een soldaat in Indië 1949-1950* (Zutphen 2001).
- Riessen, Marcel van, Frits Rovers & Arie Wilschut, *Oriëntatie op geschiedenis: basisboek voor de vakdocent* (Assen 2008).
- Scagliola, Stef, *Last van de oorlog: de Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam, 2002).
- Verplaetse, J., *The moral brain: essays on the evolutionary and neuroscientific aspects of morality* (Dordrecht 2009).
- Weide-de Visser, Miep van der, *Dagboek uit Indië: belevenissen uit mijn diensttijd als oorlogsvrijwilliger* (Amsterdam 2013).
- Zweers, Louis, *De gecensureerde oorlog* (Zutphen 2013).